

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Стеблюк Світлана Василівна

**ДІАГНОСТИЧНІ МЕТОДИКИ У НАУКОВИХ
ДОСЛІДЖЕННЯХ**

(для студентів спеціальності 016 «Спеціальна освіта»
денної та заочної форм навчання)

Навчальний посібник

Ужгород-2021

УДК 376-056.2(075.8)
С79

Стеблюк Світлана Василівна

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(Протокол № 7 від «23» червня 2021 р.)

Рецензенти:

Хома Ольга Михайлівна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики початкової освіти, Мукачівський державний університет.

Філак Ярослав Феліксович, кандидат наук з фізичного виховання і спорту, завідувач кафедри фізичної реабілітації факультету здоров'я та фізичного виховання, ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Діагностичні методики у наукових дослідженнях (для студентів спеціальності 016 «Спеціальна освіта» денної та заочної форм навчання). Навчальний посібник [Текст] / Укладач Стеблюк Світлана Василівна. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2021. 105 с.

У навчальному посібнику представлено діагностичні методики наукового дослідження. Психодіагностичні та педагогічні методики спрямовані на вивчення дітей з особливими освітніми потребами, що дасть можливість побудувати корекційно-розвиткову програму для їх навчання та виховання. З метою комплексного розгляду проблеми розкрито теоретичні основи організації наукових досліджень та сфокусовано увагу на етиці їх проведення. Цей посібник призначений, у першу чергу, для студентів спеціальності «Спеціальна освіта», аспірантів, науково-педагогічних працівників, працівників інклюзивно-ресурсного центру та інших учасників освітнього процесу, хто зацікавлений дослідженням організації роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	
ДОСЛІДЖЕНЬ	6
1.1. Основи наукових досліджень у сучасних умовах розвитку освіти	6
1.2. Етика науково-дослідної роботи	10
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ, ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ	14
2.1. Поняття «методика наукового дослідження»	14
2.2. Загальний опис методик наукового дослідження	15
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	104

ПЕРЕДМОВА

Наукова діяльність закладу вищої освіти є важливою складовою підготовки майбутніх фахівців для будь-яких спеціальностей. Основними завданнями її є: формування професійної компетентності на засадах сучасних наукових досягнень; розробка і впровадження власних наукових програм; підготовка конкурентоспроможного фахівця, що може інтегруватися в світовий освітній простір. Наукова діяльність провадиться відповідно до законодавства України: Конституції України, Законів України «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», Концепції розвитку педагогічної освіти, Постанови про утворення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, Декларації про європейський простір для вищої освіти та інших.

У Стандартах вищої освіти України спеціальності 016 «Спеціальна освіта» як для першого бакалаврського, так й для другого (магістерського) рівнів вищої освіти серед фахових компетентностей визначено формування здатності здобувача освіти до застосовування теоретичних, емпіричних методів психолого-педагогічного дослідження, статистичних методів обробки отриманої інформації. У наукових розвідках недостатньо тільки встановити новий факт, важливо обґрунтувати з позицій сучасної науки, розкрити його теоретичне й практичне значення. Важливим чинником у цьому процесі слід уважати наявність у студента компетенцій щодо методів та методик як складових методології наукового дослідження. Це створює передумови для підготовки висококваліфікованих фахівців, здатних до конструктивного мислення, креативності, прогнозування подальшого розвитку науки.

З-поміж завдань дисципліни «Основи науково-дослідної роботи і математичної статистики у спеціальній освіті» є оволодіння студентами діагностичних методик як важливого чинника у процесі проведення педагогічного експерименту та встановлення результатів дослідницької роботи. Як показує досвід роботи, дослідження вчених, діагностична методика може принести значні результати, якщо матиме теоретичне обґрунтування і відповідати певним методичним критеріям.

У навчальному виданні сконцентрована увага на методиках наукового пошуку, алгоритмах обробки інформації, що призначені для виміру й оцінки індивідуально-психологічних особливостей індивідуума. Психодіагностичні методики тісно пов'язані з педагогічними, мета яких полягає у вивченні ознак, що характеризують стан і результати процесу навчання, виховання,

розвитку особи з особливими потребами, і, як результат, дають змогу забезпечити надання корекційно-розвиткових послуг.

Мета посібника – з'ясувати й узагальнити сучасні методики наукового дослідження у галузі спеціальної освіти.

Завдання:

- допомогти здобувачеві освіти організувати педагогічний експеримент й інтерпретувати його результати;

- науково виважено побудувати роботу з дітьми з особливими освітніми потребами;

- спрямувати професійну діяльність на пошук корекційно-розвиткової програми розвитку особистості;

- забезпечити дотримання принципів науковості, толерантності, системності у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами.

У цьому процесі украй важливо дотриматися законодавства України щодо соціалізації та навчання дітей з особливими освітніми потребами – Закон України від 23.05.2017 № 2053-VIII «Про внесення змін до Закону України «Про освіту» щодо особливостей доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг»; Накази Міністерства освіти і науки України: «Про затвердження Концепції розвитку інклюзивного навчання», «Деякі питання комплексної оцінки розвитку дітей з особливими освітніми потребами», «Про затвердження Плану заходів щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітньому просторі», «Про затвердження Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти», щодо доповнення Класифікатору професій посадою асистента вчителя інклюзивного навчання та низка інших.

У посібнику укладачем використані сучасні досягнення учених з питання застосування діагностичних методик та дисертаційні дослідження у галузі спеціальної освіти. Він складається із двох розділів: перший – розгляд теоретичних основ організації наукових досліджень та дотримання етики їх проведення; другий – опис діагностичних методик.

У процесі засвоєння означеного матеріалу у студентів формуються загальні, спеціальні науково-дослідні, інноваційні та діагностичні компетентності.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1.1. Основи наукових досліджень у сучасних умовах розвитку освіти

Наукові дослідження – це система взаємопов'язаних елементів з метою вивчення об'єкта, що викликає інтерес в певних галузях науки. Наукова діяльність в закладах вищої освіти є важливою складовою освітнього процесу. Вона регламентується Законами України «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», «Про інноваційну діяльність», «Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій» та іншими, Постановами Кабінету Міністрів, нормативно-правовими документами Міністерства освіти і науки України.

Стандартом вищої освіти України за спеціальністю «Спеціальна освіта» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти та Стандартом вищої освіти України за другим (магістерським) рівнем, ступенем магістра, з галузі знань 01 Освіта/Педагогіка спеціальності 016 «Спеціальна освіта» чітко визначено складові професійної компетентності, серед яких інтегральна, загальні, спеціальні (фахові), що передбачають з-поміж інших компетентностей – здатність до здійснення студентами науково-дослідної роботи. В документах сформульовано методи, методики та технології, якими має оволодіти здобувач вищої освіти для застосування на практиці. Наприклад, для першого бакалаврського рівня передбачено: загальнонаукові й психолого-педагогічні методи, сучасні методи корекційного навчання (теоретико-інформаційні, практико-операційні, пошуково-творчі, методи організації самостійної роботи, контрольної-оцінювальної), пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, частково-пошукові, евристичні, дослідницькі, індуктивні, дедуктивні, технічні, способи організації корекційного освітнього процесу, технології урочної й позаурочної діяльності у спеціальних та інклюзивних закладах освіти.

Однією з головних особливостей наукової діяльності є доведення істинності одержаних результатів. Система наукових знань, за А. Конверським, складається з таких основних елементів, як теорія, закони, гіпотези, поняття й наукові методи.

Теорія – вчення, система ідей, поглядів, положень, тверджень, спрямованих на тлумачення того чи іншого явища, а закон – це внутрішній зв'язок явищ, що зумовлює їхній закономірний розвиток.

Гіпотеза являє собою наукове припущення, висунуте для пояснення будь-яких процесів (явищ) або причин, які зумовлюють даний наслідок. Гіпотеза є складовою наукової теорії.

Поняття – це думка, відбита в узагальненій формі. Поняття виробляються (уточнюються) не лише на початку наукової діяльності, а переважно як необхідні наукові наявні знання в постановці проблеми й формуванні гіпотез. Наукові методи, що входять до складу знань, – це весь арсенал накопичених методів дослідження, а також етап наукової діяльності (методи, методика), які використовуються у процесі наукової діяльності в даному конкретному циклі [13].

Для достовірності фактів в експериментальному дослідженні застосовують спеціальні методики. Вони побудовані таким чином, що судження, спрямовані на з'ясування якого-небудь типу відносин чи понять, підлягають обробці даних, підрахунок яких підтверджує (не підтверджує) достовірність отриманих даних, фактів. Сьогодні відомі різні методики наукового дослідження: діагностики психічних станів та властивостей особистості; діагностики мотиваційної сфери особистості; діагностики міжособистісних відносин та компетентності у спілкуванні; мотивації до успіху; діагностики інтелекту та креативності та інші.

У центрі нашого вивчення методики наукового дослідження для студентів спеціальності «Спеціальна освіта». Мова йтиме не так про діагностування стану особистості дітей з особливими освітніми потребами, а як про вивчення їх досягнень у різних сферах з метою проведення корекційно-розвиткової роботи. Слід урахувати нормативно-закодавчі акти щодо навчання, виховання і розвитку дітей із особливими потребами (Закони України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту» та Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 р. № 872 (із змінами), «Концепція спеціальної освіти осіб з фізичними та психічними вадами в Україні на найближчі роки та перспективу», «Концепція Державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами»), в тому числі й Методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України щодо організації навчання у закладах загальної середньої освіти. Зокрема у рекомендаціях наголошується на функціях асистента вчителя та вчителя як команди у класі з інклюзивним навчанням, з-поміж них виокремимо діагностичну та прогностичну.

– діагностична: разом із групою фахівців, які розробляють індивідуальну програму розвитку, вивчає особливості діяльності та розвитку учнів з особливими освітніми потребами; визначає сильні та слабкі сторони,

потенційні можливості та бар'єри навчання; оцінює виконання індивідуальної програми розвитку, вивчає та аналізує динаміку розвитку учня, у тому числі слідкує за його успіхом за певний період часу, порівнює стан сформованості окремих функцій дитини в динаміці; створює індивідуальне портфоліо учня;

– прогностична: на основі вивчення актуального та потенційного розвитку дитини бере участь у розробленні індивідуальної програми розвитку; здійснює прогноз відповідно до стану сформованості функцій дитини та її компетенцій порівняно із фіксованими прогнозами в індивідуальній програмі розвитку, у тому числі з поставленням «SMART-цілей», що передбачають: функціональність цілей (значимість для учня та доступність для досягнення в закладі освіти), відповідність теперішньому рівню розвитку, сформульованість так, щоб можна було побачити, як учень опановує матеріал, вимірюваність та чіткі критерії, за допомогою яких можна визначити, чи досягнув учень цілі, з дотриманням правильності формулювання [8].

З метою правильної організації наукової роботи з дітьми з особливими освітніми потребами вкрай важливо простудіювати експериментальне дослідження А. Колупаєвої, що викладені в монографії.

Основною ж метою експерименту була розробка і реалізація механізму інтеграції дітей з особливостями психофізичного розвитку в загальноосвітні навчальні заклади, ранньої інтеграції цих дітей в соціальне середовище з урахуванням їхніх типологічних та індивідуальних особливостей.

Завдання експерименту полягали у тому, щоб:

– дослідити вплив інклюзивного навчання на психофізичний розвиток дітей з особливими потребами;

– дослідити ефективні шляхи залучення дорослих до роботи в класах інтегрованого навчання;

– розробити методичні рекомендації для педагогічних працівників шкіл залучення та для батьків;

– розробити та реалізувати механізм створення мультидисциплінарних команд для забезпечення якісного навчання дітей з особливими потребами [9, с.173].

Дослідження вченої дало можливість увести й удосконалити освітній процес в закладах освіти України, в яких здобувають освіту особи з особливими освітніми потребами.

Пошавались дисертаційні роботи на здобуття наукових ступенів за спеціальністю 13.00.03 «Корекційна педагогіка». Деякі з них: теорія та практика підготовки фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності

в інклюзивному освітньому середовищі (О. Мартинчук); становлення та розвиток теоретичних засад логопедії в Україні (друга половина ХХ століття – початок ХХІ століття) (Ж. Ковальчук); підготовка майбутніх логопедів до інноваційної діяльності в умовах інклюзивної дошкільної освіти (Л. Черніченко); організаційно-педагогічні умови інтегрованого супроводу учнів з особливими освітніми потребами в інклюзивному навчальному закладі (Н. Софій); формування готовності майбутніх учителів до використання інформаційних технологій (ІТ) в інклюзивному навчанні учнів з особливими освітніми потребами (С. Чупахіна); корекція мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності (І. Войтюк); несприятливий прогноз розвитку дитини раннього віку як чинник порушення емоційного стану батьків (Б. Андрейко). Дослідниками застосовано різні методики:

– О. Мартинчук для дослідження професійно-особистісного компонента готовності майбутніх фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому просторі використано тестування, валідні європейські методики, адаптовані в Україні компанією «ОС Україна»: Org-EIQ «Оцінювання емоційного інтелекту» (розробники: Г. Джорджі, В. Майер (2014), адаптацію для України здійснили В. Климчук, В. Горбунова); ТОМ «Тест мотиваційних орієнтацій» (розробники: Л. Борджоні, Л. Петіта, К. Барбаранеллі, адаптацію для України здійснили Л. Бурлачук, Х. Рахубовська) [11].

– Л. Черніченко застосовано методики: адаптований тест для з'ясування обізнаності майбутніх логопедів із інклюзивно-освітньою термінологією (І. Демченко); анкета для з'ясування стану інформаційної мобільності майбутніх логопедів в умовах інклюзивної дошкільної освіти; методика «Соціально-комунікативна компетентність» (Г. Протасова); тест «Рівень конкурентоздатності»; методика «Діагностика потреб у саморозвитку» (В. Маралов); тест «Креативність» (Н. Вишнякова); тести для визначення ступеня адекватності оцінки студентами бажаного й дійсного в інклюзивній роботі (І. Демченко); тест «Самооцінка психологічної адаптивності»; діагностика індивідуальних особливостей саморегуляції» [23, с.95].

– Б. Андрейко використано психодіагностичні методики: сімейна соціограма (О. В. Черемісін і Е. Г. Ейдемільер та модифікований варіант методики, який запропонований В. В. Ткачовим); методика діагностики показників і форм агресії (А. Басса і А. Дарки); методика діагностики психічних станів (тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності Г. Айзенка); методика диференційована самооцінка психічного стану (В. А. Доскін, Н. А. Лаврентьєв, М. П. Мирошников, В. Б. Шарай), також

відома під назвою оцінка функціонального стану «САН»; методика на визначення рівня тривожності і депресії (за редакцією А. О. Прохорова); методика діагностики батьківського ставлення (А. Я. Варга, В. В. Століна); методика на визначення рівня хронічної втоми (А. Б. Леонової) [2, с.92].

Означені методики наукового дослідження дали можливість з'ясувати достовірність фактів, що діагностувалися й окреслити шляхи покращення роботи з дітьми з особливими освітніми потребами чи покращити підготовку майбутніх фахівців за спеціальністю.

Таким чином, нами окреслено сучасні підходи до методик наукового дослідження. Майбутнім фахівцям спеціальної освіти вкрай важливо знати їх, а застосування методик вимагає дотримання, у першу чергу, толерантності, коректності, поваги до особистості, її сім'ї та дотримання академічної доброчесності.

1.2. Етика науково-дослідної роботи

Науково-дослідна робота здобувача освіти вимагає дотримання певних етичних норм. Наукова етика – це сукупність установлених норм, правил, морально-етичних якостей у процесі наукової діяльності індивідуума. Ми виокремлюємо поняття й персональна етика, яку трактуємо як відповідальність особи за правильність й достовірність результатів наукового дослідження. Застосування методик є досить складним процесом, а обробка даних вимагає дотримання усіх дій та математичної чи узагальненої обробки. Украв важливо при цьому, та і в процесі наукової діяльності, дотримуватися норм академічної доброчесності.

Академічна доброчесність – це сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень [16].

У Законі «Про освіту» чітко окреслено, що означає дотримання та порушення доброчесності. Процитуємо:

Дотримання академічної доброчесності здобувачами освіти передбачає:
самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей);

посилання на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;

дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;
надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використанні методики досліджень і джерела інформації.

Порушенням академічної доброчесності вважається:

академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства;

самоплагіат – оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів;

фабрикація – вигадкування даних чи фактів, що використовуються в освітньому процесі або наукових дослідженнях;

фальсифікація – свідомо зміна чи модифікація вже наявних даних, що стосуються освітнього процесу чи наукових досліджень;

списування – виконання письмових робіт із залученням зовнішніх джерел інформації, крім дозволених для використання, зокрема під час оцінювання результатів навчання;

обман – надання завідомо неправдивої інформації щодо власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітнього процесу; формами обману є, зокрема, академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація та списування;

хабарництво – надання (отримання) учасником освітнього процесу чи пропозиція щодо надання (отримання) коштів, майна, послуг, пільг чи будь-яких інших благ матеріального або нематеріального характеру з метою отримання неправомірної переваги в освітньому процесі;

необ'єктивне оцінювання – свідоме завищення або заниження оцінки результатів навчання здобувачів освіти [16, Розділ 5, стаття 42].

Етика здобувача освіти передбачає обов'язковість посилань на чужі висловлювання при точному цитуванні джерела, недопустимість плагіату. Зазначимо, що методики наукового дослідження можуть модифікуватися автором наукової роботи, але з указівкою на це.

Як правило, діагностика, а точніше, вивчення досягнень дітей з особливими освітніми потребами, відбувається через спілкування, бесіду. Групою авторів (упорядник К. Бондар) видано навчально-методичний посібник, в якому акцентується увага на етиці ведення бесіди. Процитуємо окремі рекомендації:

У спілкуванні з дітьми та дорослими, які мають обмеження життєдіяльності, важливо зберегти акцент саме на людині та її потребах. Для

того, щоб не підкреслювати обмеження та побудувати продуктивне спілкування, слід дотримуватись певних правил.

– Щодо питань, які стосуються людини з інвалідністю, важливо завжди пам'ятати, що слід звертатись безпосередньо до цієї людини, а не до супроводжуючої її особи.

– Розмовляючи з людиною, яка пересувається на візку, намагайтесь розташуватися так, що її та ваші очі були на одному рівні, тоді простіше вести розмову. Також, можливо, доведеться переміститись у «спокійнішу зону» для того, щоб допомогти цій особі поспілкуватись з Вами.

– Розмовляючи з людиною, яка має труднощі в спілкуванні, слухайте її уважно. Майте терпіння її вислухати, чекайте доки людина закінчить фразу. Не виправляйте її, не намагайтесь пояснити щось замість неї. Якщо треба, ставте запитання, які потребують коротких відповідей.

– Розмовляючи з людиною, що не чує або має обмежений слух, дивіться їй прямо у вічі й говоріть чітко. Деякі люди читають по губах. Намагайтесь стояти так, щоб вас та ваші уста було добре видно, щоб нічого не заважало.

– Особам, що не чують або мають обмежений слух, інколи варто читати по губах. Якщо це так, під час розмови дивіться прямо на них й не затуляйте вашого обличчя й рота. Знайте, що яскраве сонячне світло чи тінь можуть заважати сприйняттю, ускладнюючи читання. Говоріть чітко звичайним голосом та не швидко, крім випадків, коли особа попросить вас говорити голосніше чи повільніше. Використовуйте чіткі, короткі речення. Якщо особа з інвалідністю не зрозуміла вас, не бійтесь повторити щойно сказане або спробуйте перефразувати речення. Деяким особам, що не чують або мають обмежений слух, легше зрозуміти вас, якщо ви використовуватимете жестикуляцію руками, щоб пояснити напрям руху; також для правильного спрямування осіб з інвалідністю допомагають мапи. Якщо вас не зрозуміли, запропонуйте поспілкуватись за допомогою ручки й паперу. Коли спілкуєтесь з особою зі складнощами в навчанні, будуйте позитивні прості речення, як от: «Шукаєте своє місце?» замість «Що Ви шукаєте?».

– Не робіть висновків, що особа потребує допомоги, бо вона – особа з інвалідністю. Те, що вам може здатись «боротьбою» чи подоланням перешкод, для когось – звичний скерований процес – у власному темпі та власним шляхом. Завжди спершу запитайте, і, якщо особа з інвалідністю каже, що він/вона не потребує допомоги, прийміть цю відповідь. Не нав'язуйте свою допомогу й не ображайтесь, якщо відмовляться від вашої пропозиції [19].

Обробка результатів у процесі застосування діагностичних методик може здійснюватися кількаразово, але системно, й мультидисциплінарною

командою, що дасть можливість особі з особливим освітніми потребами досягти певних успіхів у своєму інтелектуальному розвитку.

Таким чином, нами розглянуто важливе питання щодо дотримання здобувачами освіти етики в науково-дослідній роботі.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ, ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

2.1 Поняття «методика наукового дослідження»

У науковому обігу є поняття «методологія», «методи», «методики» наукового дослідження. Методологія – найбільш загальна система принципів організації наукового дослідження, способів досягнення і побудови наукового знання. Як правило, методологію формулюють як теорію методів дослідження, створення концепцій, як систему знань про теорію науки або систему методів дослідження. Метод дослідження – це спосіб дослідження, що визначає хід і результативність дослідження, форми організації роботи, загальну методологічну орієнтацію автора. Широко вживане поняття «метод наукового дослідження» – значною мірою умовна категорія, яка об'єднує і форми наукового мислення, і загальні моделі дослідницьких процедур, і способи (прийоми) виконання дослідницьких дій [21, с.214]. Відомі теоретичні та емпіричні методи дослідження, які мають різну мету й інші підходи до пізнання певного явища. Вони пов'язані з методом кількісної обробки дослідницьких результатів.

Методика дослідження – дослідницька програма; вказує, яким способом, методами слід здійснювати дослідницькі завдання [там же, с. 332]. Це частина дослідницької системи, яка дозволяє здійснювати науково-пошукову діяльність; сукупність прийомів дослідження, включаючи техніку і різноманітні операції з фактичним матеріалом. Завдання вченого-дослідника – правильно обрати методики дослідження, оскільки вони носять діагностичний характер, на основі яких ґрунтується корекційна, розвивальна робота.

Педагогічна діагностика тісно пов'язана з психодіагностикою, що призначена для вимірювання та оцінки індивідуально-психологічних особливостей людини. Одним із завдань педагогічної діагностики є виявлення позитивних і негативних якостей особистості; розробка критеріїв ефективності її діяльності, фіксація результатів на різних етапах педагогічного експерименту, що дасть можливість віднайти шляхи покращення освітнього процесу.

Основні об'єкти педагогічної діагностики:

- когнітивна та діяльнісні сфери;
- мотивація до діяльності;
- комунікативність особистості;
- вихованість і освіченість особистості;

- сформованість інтегрованих якостей;
- поведінка і діяльність особистості у певних ситуаціях.

Серед функцій виокремлюємо:

- дослідницьку;
- контрольно-корекційну;
- прогностичну;
- оцінкову.

Отже, розглянуто зміст ключового поняття «методика наукового дослідження» у взаємозв'язку з іншими.

2.2 Загальний опис методик наукового дослідження

подаємо опис методик, що знайшли своє відображення у сучасних наукових пошуках дослідників.

Дослідження когнітивної сфери дитини

Тест «Класифікація» [5, с. 66].

Мета: вміння узагальнювати. Обладнання: набір карток, у якому 8 геометричних фігур: 4 червоного кольору, 4 – синього. Серед фігур 4 квадрати, 4 круга. В наборі 4 великих і 4 маленьких фігур. Дитині показують набір карток, на яких намальовані різні фігури.

Інструкція: «Розклади ці карти на групи так, щоб підходили одна до одної, були чимось схожі». Коли картки будуть розкладені, дитину просять пояснити чому вони саме так розкладені. Після цього дослідник змішує всі картки і просить дитину: «знову розклади всі картки на групи, але вже не так, як минулого разу». Так повторюється три рази. Завдання дитини – знайти 3 принципи класифікації: за величиною, за формою, за кольором.

Аналіз результатів: достатній рівень – діти легко виконують 2-3 види класифікації без сторонньої допомоги; високий – 3 види класифікацій.

Діти із затримкою психічного розвитку мають труднощі під час виконання цього завдання, виконують один вид класифікації швидко схоплюють зміст завдання і виділяють принципи класифікації (частіше класифікують за формою або кольором). Помилки найчастіше допускають через неуважність. При виділенні другого і третього принципів потрібна допомога. Діти відчувають труднощі при необхідності сформулювати принцип роботи. Вони швидко стомлюються і навіть сформовані разом з дослідником принципи не узагальнюють.

Діагностика процесу узагальнення [14, с. 263-264].

Підготовка дослідження. Підготувати 10 таблиць розміром 12×12 см, поділених на 4 квадрати, в кожному квадраті зображений предмет, 3 предмети можна об'єднати за істотною ознакою, а 4-ий – зайвий.

Проведення дослідження. Проводять індивідуально з дітьми 3–7 років. Дитині показують по одній таблиці і говорять: «Подивись, тут намальовані 4 предмети, три з них підходять один одному, а четвертий – зайвий. Який зайвий і чому? Як можна разом назвати три предмети?».

Обробка даних. Аналізують особливості узагальнення предметів дитиною: чи узагальнює вона за понятійною ознакою чи робить узагальнення на підставі уявлень про одночасну участь предметів у життєвих ситуаціях. Виявляють уміння підбирати узагальнююче слово до групи предметів.

Шкала виміру інтелекту Д. Векслера (WISC) [4, с.230-242].

Шкали інтелекту Д. Векслера – група найбільш відомих та широко застосованих тестів інтелекту. Розроблені американським психологом Дж. Векслером. Перша шкала інтелекту була розроблена в 1939 році (Шкала Векслер-Бельв'ю). Найбільшу відомість отримали шкали інтелекту для дорослих (WAIS, 1955 р.) та для дітей (WISC, 1949 р.). Існують скорочені варіанти шкали (WIP), що складаються з окремих субтестів повної шкали. Шкала WAIS призначена для дослідження осіб у віці 16-64 рр., та містить 11 субтестів, які складають вербальну (субтести 1-6) та невербальну (7-11) шкали.

Субтест 1 – «Загальна освіченість», виявляє запас відносно простих знань. Складається з низки питань про предмети та явища оточуючого світу.

Субтест 2 – «Загальна роздумливість», оцінює повноту розуміння сенсу виразів, здатність до суджень, розумінню суспільних норм. Складається з завдань, в яких досліджуваному пропонують дати відповідь про свої дії в певних ситуаціях.

Субтест 3 – «Арифметичний субтест», оцінює концентрацію уваги, легкість оперування числами. Досліджуваному пропонують вирішити серію математичних задач.

Субтест 4 – «Встановлення схожості», оцінює здатність до формування понять, класифікації, абстрагування, порівняння. Досліджуваний повинен встановити та охарактеризувати схожість між парою понять.

Субтест 5 – «Словниковий субтест», направлений на вивчення вербального досвіду (розуміння та вміння визначати зміст слів). Досліджуваному пропонується пояснити значення ряду понять.

Субтест 6 – «Повторення цифрових рядків», направлений на дослідження оперативної пам'яті та уваги. Досліджуваному необхідно

прослухати і повторити низку цифр спочатку в прямому, а потім в зворотному порядку.

Субтест 7 – «Завершення картинок», вивчає особливості зорового сприйняття, спостережливості, здатність відрізнити суттєві деталі. Досліджуваний повинен відшукати на картинках певну деталь, якої не вистачає.

Субтест 8 – «Субтест послідовності картинок», виявляє здатність до організації фрагментів в логічне ціле, до розуміння ситуації та прогнозування подій. Кожну серію картинок дитина повинна розмістити в певній логічній послідовності.

Субтест 9 – «Субтест кубики Коса», направлений на вивчення сенсомоторної координації, здатності до синтезу цілого з частин. Досліджуваному пропонують відтворити декілька зразків малюнків (орнаментів) з червоно-білих кубиків.

Субтест 10 – «Субтест складання фігур», направленість ідентична субтесту 9. Досліджуваному пропонують скласти цілісні фігури з їх розрізнених частин, без вказівки на те, що це може бути.

Субтест 11 – «Шифровка», вивчає ступінь засвоєння сенсомоторних навичок, уваги. Досліджуваному необхідно вписувати певні символи під відповідні цифри, згідно наведеного ключа. Шкала інтелекту WISC була запропонована Д. Векслером для оцінки інтелектуального розвитку дітей 5-15 років. На відміну від попередньої шкали, вона містить 12-й субтест невербальної шкали – «Лабіринти», в якому піддослідному потрібно знайти шлях до виходу в намальованих лабіринтах.

Обробка результатів тесту містить вирахування результатів по вербальним та невербальним субтестам, їх переклад (за допомогою спеціальних таблиць) до шкалірованих оцінок, а тих, в свою чергу, до відповідних коефіцієнтів IQ (вербального, невербального та загального).

Субтест 1. Інструкція: дитину просять відповісти на низку запитань. Усі запитання задаються в певній послідовності. Діти, які молодші 8 років, у них є підозра на інтелектуальні порушення, розпочинають роботу із завданням № 1, а старші 8 років нормотиповим інтелектом – із завданням № 4 (при успішному рішенні завдань 4-6, їм автоматично нараховуються бали за перші три завдання; при помилці – вони повертаються до завдань 1-3). При п'яти неправильних відповідях підряд, обстеження по субтесту припиняється. За необхідності, можна попросити дитину пояснити відповідь детальніше. За кожну правильну відповідь нараховується 1 бал.

1. Скільки у тебе вух? (2, пара).

2. Як називається цей палець? (показується вказівний).

3. Скільки ніг у собаки? (4).
4. Від яких тварин ми отримуємо молоко? (корови, кози, вівці).
5. Що треба зробити, щоб закип'ятити воду? (поставити на плиту, нагрівати).
6. У яких магазинах продають цукор? (у продовольчих).
7. Скільки копійок в гривні? (100).
8. Скільки днів у тижні? (7).
9. Скільки предметів складають дюжину? (12).
10. Назви чотири пори року (зима, весна, літо, осінь).
11. Який колір має рубін? (червоний).
12. Як розпочинається точка горизонту, де сідає сонце? (захід).
13. Для чого людині шлунок? (переварювати їжу).
14. Чому нафта або рослинна олія плавають у воді на її поверхні? (вони легші за воду).
15. Що святкують 14 жовтня? (День захисника України).
16. Який середній зріст дорослої людини? (150-180 см).
17. Де знаходиться Чилі? (у Південній Америці).
18. Як називається столиця Греції? (Афіни).
19. З чого ми отримуємо скипидар? (із смоли дерев).
20. Скільки приблизно кілометрів від Києва до Варшави? (800-1000 км).
21. Які люди відзначають свій день народження раз на чотири роки? (що народилися 29 лютого).
22. Що таке барометр? (прилад для виміру тиску).
23. Що таке ієрогліф? (знак якого-небудь східного письма).

Субтест 2. Інструкція: дитину просять дати відповіді на низку запитань. Тестування припиняється після трьох неправильних відповідей підряд. Кожна відповідь може бути оцінена в 2-1-0 балів, залежно від змісту відповіді (2 бали – якщо справляється з ситуацією сам, дає максимально повну за змістом відповідь, наводячи 2 аргументи, 1 бал – якщо перекладає рішення ситуації на інших, дає часткову відповідь, наводити лише 1 аргумент).

1. Що треба робити, якщо ти поріжеш палець? (Приклад: 2 бали – забинтую, використаю ліки, 1 бал – скажу про це мамі, вчительці, піду до лікаря, 0 балів – плакатиму).
2. ... якщо ти втратив чужий м'яч або ляльку?
3. ... якщо тебе послали в магазин за хлібом, а хліб закінчився?
4. ... якщо хлопчик, який набагато менше тебе, стане битися з тобою?
5. ... якщо побачиш потяг, що наближається до пошкоджених рейок?
6. Чому краще будувати будинки з цегли, ніж з дерева?

7. Чому потрібно завжди виконувати свої обіцянки?

Субтест 3. Інструкція: дитину просять вирішити низку завдань. Завдання 1-13 зачитуються випробовуваному вголос, а 14-16 – називаються на картках для самостійного прочитання. Завдання 1-3 пред'являються дітям, які молодші 8 років або у яких є підозра в інтелектуальних порушеннях. Дітям, які старші 8 років і без ознак порушення – розпочинати із завдання № 4 (якщо вони впораються із завданнями 4-5, їм автоматично нараховуються бали за завдання 1-3; якщо в завданнях 4-5 є помилка, випробовуваним задаються завдання 1-3). На рішення кожної задачі відводиться строго певний час, після закінчення якого тестування припиняється. У завданнях 1-3 використовуються кубики Коса. При трьох неправильних відповідях підряд тестування по субтесту припиняється. Відповіді оцінюються в 0-1 балів.

1. Розташуйте 9 кубиків в ряд перед випробовуваним і попросіть пальцем злічити їх усі (45 сек.).

2. Розташуйте 9 кубиків в ряд перед випробовуваним і скажіть: «Прибери усі кубики окрім чотирьох, залиш 4 кубики» (45 сек.).

3. Розташуйте 9 кубиків в ряд перед випробовуваним і скажіть: «Тепер прибери усі кубики окрім семи, залиш 7 кубиків». (45 сек.).

4. Якщо я розріжу яблуко навпіл, то скільки частин отримаю? (30 сек., 2).

5. У Вані було 4 гривні, а мама дала йому ще 2. Скільки гривень у Вані?

6. У Толі було 6 кульок, і він купив ще 8 кульок. Скільки всього кульок у Толі? (30 сек., 14).

7. У кіоскера було 12 газет, 5 газет він продав. Скільки газет залишилося? (30 сек., 7).

8. Кожен зошит коштує 7 гривень. Скільки коштує 3 зошити? (30 сек., 21).

9. У продавця було 25 пляшок молока, 11 з них він продав. Скільки пляшок залишилося? (30 сек., 14).

10. У чотирьох хлопчиків були 100 гривень. Вони поділили їх між собою порівну. Скільки копійок стало у кожного? (30 сек., 25).

11. Якщо ти купиш 2 гумки по 12 гривень, то скільки здачі ти отримаєш з 50 гривень? (30 сек., 26).

12. Від якого числа, 36 складають дві третини ($\frac{2}{3}$)? (30 сек., 54).

13. Якщо 3 зошити коштують 15 гривень, то скільки коштуватимуть 24 зошити? (60 сек., 120).

14. Припустимо, що змінилася оплата проїзду в таксі. Тепер за перші півкілометра потрібно платити 10 гривні, а за кожні подальші півкілометра – 7 гривень. Скільки коштує поїздка на таксі в 4 км?

15. Коля і Юрко стали грати в шашки на фантики. На початок гри у кожного було по 27 фантиків. Вони домовилися, що у кінці кожної партії програвший віддаватиме третину ($1/3$) усіх наявних у нього фантиків. Коля виграв перші 3 партії. Скільки фантиків залишилося у Юрка? (120 сек., 8)

Субтест 4. Інструкція: дитину просять дати відповіді на низку запитань. Завдання 1-4 пред'являються дітям, які молодші 8 років або які мають підозру в інтелектуальних порушеннях. Правильна відповідь оцінюється в 1 бал. За наявності не менше двох правильних відповідей можна переходити до завдань 5-16. Діти, які старші 8 років і які мають підозру у відсталості, відразу розпочинають роботу із завдання № 5 (при цьому їм автоматично нараховуються бали за попередні 4 завдання). Відповідь оцінюється в 2-1-0 балів, залежно від повноти відповіді. Випробування припиняється після 3 неправильних відповідей підряд.

«Заверши те, що я тобі зараз скажу».:

1. Лимони – кислі, а цукор ... (солодкий).
2. Ти ходиш ногами, а кидаєш ... (руками).
3. Хлопчики зростають в чоловіків, а дівчатка в ... (жінок).
4. Ніж і шматок скла обоє ... (гострі).
5. Слива – персик (Приклад оцінки : 2 бали – вони є фруктами; 1 бал – вони круглі, у них є кісточки, 0 балів – вони маленькі, смачні тощо).
6. Кішка – мишка.
7. Рояль – скрипка.
8. Папір – вугілля.
9. Кілограм – кілометр.
10. Ножиці – сковорідка.
11. Гора – озеро.
12. Сіль – вода.
13. Свобода – справедливість.
14. Перший – останній.

Субтест 5. Інструкція: дитину просять пояснити значення нижченаведених слів. Діти, які молодші 8 років які мають підозру в інтелектуальних порушеннях розпочинають роботу із завдання № 1 (при п'яти неправильних відповідях підряд – випробування припиняється). Правильна відповідь оцінюється в 2 бали, невірні – 0 балів. Випробовувані, які старші 8 років нормотиповим розвитком розпочинають роботу із завдання № 6. Завдання оцінюються в 2-1-0 балів, залежно від повноти відповіді. Якщо хоч би в одному із завдань 6-10 він дає відповідь, що оцінюється в 2 бали, йому автоматично нараховуються бали за завдання 1-9. Якщо в цих завданнях він не дає повноцінної відповіді (на 2 бали) – повернутися до

попередніх завдань. Дослідження припиняється при п'яти неправильних відповідях підряд.

1. Велосипед (Приклад оцінки: 2 бали – засіб пересування, на ньому їздять, крутять ногами, у нього є кермо тощо; 0 балів – з нього падають, мені збираються купити велосипед тощо).

2. Ніж. 3. Капелюх. 4. Лист. 5. Парасолька. 6. Подушка. 7. Цвях. 8. Віслюк. 9. Хутро. 10. Алмаз

(Приклад оцінки: 2 бали – коштовний камінь, 1 бал – він дорогий, виблискує на сонці, 0 балів – камінь, алмазне кільце).

11. З'єднати. 12. Лопата. 13. Меч. 14. Неприємність. 15. Хоробрий. 16. Нісенітниця. 17. Герой. 18. Азартна гра. 19. Нітрогліцерин. 20. Мікроскоп. 21. Долар. 22. Байка. 23. Купол. 24. Шпигунство. 25. Строфа. 26. Ізолювати. 27. Блискітки. 28. Харакірі. 29. Відступити. 30. Нещастя. 31. Баласт. 32. Катакомби. 33. Близький. 34. Богомол. 35. Венера. 36. Асептика. 37. Рухомість. 38. Інертний. 39. Нехтувати. 40. Лихословити.

Субтест 6. Інструкція до першої частини субтесту. Дитині говорять: «Зараз я назву тобі низку цифр. Слухай їх уважно, а коли я закінчу, повтори їх у тому ж порядку». Потім – прочитати слова з лівої колонки (швидкість – 1 слово в секунду). Якщо випробовуваний правильно відтворив порядок цифр, йому нараховують 1 бал і переходять до наступного ряду. Якщо він відтворений невірно – дати такий же ряд з правої колонки (якщо і він відтворюється невірно, випробування припинити).

Основний ряд	Дубль-ряд
3,8,6	6, 1, 2
3,4,1,7	6,1,5,8
8,4,2,3,9	5,2,1,8,6
3,8,9,1,7,4	7,9,6,4,8,3
5,1,7,4,2,3,8	9,8,5,2,1,6,3
1,6,4,5,9,7,6,3	2,9,7,6,3,1,5,4
5,3,8,7,2,4,6,9,1	4,2,6,9,1,7,8,3,5

Інструкція до другої частини субтесту: «Тепер я назву тобі нові цифри, але цього разу ти повинен їх повторити з кінця, тобто назвати їх в зворотньому порядку. Наприклад 2 і 7 – 7 і 2». За кожну правильну відповідь –1 бал. При невдачі в основному завданні, дати дубль-ряд (випробування припинити, якщо і він відтворений невірно).

Основний ряд	Дубль-ряд
2,5	6,3
5,7,4	2,5,9
7,2,9,6	8,4,9,3
4,1,3,5,7	9,7,8,5,2

1,6,5,2,9,8	3,6,7,1,9,4
8,5,9,2,3,4,2	4,5,7,9,2,8,1
6,9,1,6,3,2,5,8	3,1,7,9,5,4,8,2

Субтест 7. Інструкція: «Зараз я покажу тобі декілька картинок, на кожній з яких пропущена якась частина. Скажи мені, що саме пропущено». Картка показується не більше 15 секунд. Якщо на перші дві картки дитина не відповідає, можна пояснити, починаючи з 3-ьої картки. При чотирьох неправильних відповідях підряд випробування припиняється.

Субтест 8. Інструкція: дитину просять розставити картинки в необхідній послідовності. Дітям, які молодші 8 років які мають підозру в інтелектуальних порушеннях спочатку надаються картинки А, В, С, D («Собака», ліміт – 75 сек.; «Мати» – 75 сек.; «Потяг» – 60 сек.; «Зважування» – 45 сек.). Завдання оцінюються в 2-1-0 балів. При двох неправильних відповідях підряд випробування припиняється.

Дітям, які старші 8 років з нормотиповим розвитком відразу пред'являються завдання 1-7. Якщо дитина правильно вирішила завдання «Пожежа» і «Злодій», йому автоматично нараховуються 8 балів за завдання А – D. При оцінці необхідно врахувати, що завдання 3-7 мають альтернативні варіанти відповідей. Випробування припиняється при двох неправильних відповідях підряд. У наведеній таблиці зазначаються оцінки за рішення завдань залежно від зайнятого часу.

Завдання	Ліміт (сек.)	Бали в залежності від часу (сек.)			
		4	5	6	7
«Пожежа»	45	16-45	11-15	6-10	1-5
«Злодій»	45	16-45	11-15	6-10	1-5
«Фермер»	45	16-45	11-15	6-10	1-5
«Пікнік»	45	16-45	11-15	6-10	1-5
«Соня»	60	21-60	16-20	11-15	1-10
«Садівник»	75	31-75	21-30	16-20	1-15
«Дош»	75	31-75	21-30	16-20	1-15

Субтест 9. Інструкція: перед випробуванням викладаються кубики Коса так, щоб верх був одного кольору, і просять викласти орнамент, який зображено на картці. Дітям, які молодші 8 років і які мають підозру інтелектуальних порушеннях називаються картки А і В (при правильному вирішенні – нараховується 4 бали). Дітям, які старші 8 років і нормотиповим розвитком спочатку називається картка З (за рішення з 1-ої спроби нараховується 2 бали, з 2-ої спроби – 1 бал; при цьому автоматично нараховується 4 бали за завдання А-В). Після цього можна переходити до завдань 1-7. При двох помилках підряд випробування припиняється. У

наведеній таблиці зазначаються оцінки за рішення завдань 1-7 залежно від зайнятого часу.

Субтест 10. Інструкція: дитину просять «скласти усі деталі разом». Кожна складена фігура оцінюється залежно від витраченого часу, а також від типу допущених помилок.

Типові помилки у фігурах: «Людина» – переплутані ліва і права ноги – 3 бали; ноги перевернуті – 3; ноги приєднані до рук – 2; немає ніг – 2; зібраний тільки тулуб – 1.

Завдання	Ліміт (сек.).	Бали в залежності від часу (сек.)			
		4	5	6	7
1	75	21-75	16-20	11-15	1-10
2	75	21-75	16-20	11-15	1-10
3	75	26-75	21-25	16-20	1-15
4	75	21-75	16-20	11-15	1-10
5	150	66-150	46-65	36-45	1-35
6	150	81-150	66-80	56-65	1-55
7	150	91-150	66-90	56-65	1-55

«Кінь» – перевернутий живіт – 5 балів; немає живота – 4; ноги переплутані – 4; перевернуті і живіт, і ноги – 3; переплутані передні і задні частини – 2; немає живота, переплутані ноги – 2; з'єднання двох частин – 1.

«Обличчя» – перевернуте око – 5 балів; немає деталей з волоссям – 5; немає носа – 4; немає рота і підборіддя – 4; неправильне приєднання волосся – 1; немає нічого, окрім приєднання до обличчя підборіддя – 1.

«Авто» – за пропуск цілісного вертикального сегменту – знімається 2 бали; пропуск одного елемента – знімається 1 бал; правильне з'єднання двох елементів – зараховується 1 бал.

Фігура	Ліміт (сек.).	Бали в залежності від часу (сек.)					
		4	5	6	7	8	9
Людина	120	21-120	6-20	11-15	1-10	---	---
Кінь	180	---	---	31-180	21-30	16-20	1-15
Обличчя	180	---	---	71-180	46-70	36-45	1-15
Автомобіль	180	---	---	46-180	31-45	26-30	1-15

Діагностика загальної структури розумової діяльності дітей [14, с. 270-272].

Завдання 1. Узагальнення рядів конкретних понять за допомогою родових понять. Дайте дітям завдання на узагальнення 14 рядів конкретних понять. Запропонуйте назвати одним словом наступні ряди конкретних понять:

- 1) тарілки, стакани, миски;

- 2) столи, стільці, дивани;
- 3) сорочки, штани, плаття;
- 4) черевики, сандалі, кросівки;
- 5) супи, каші, киселі;
- 6) кульбаби, троянди, ромашки;
- 7) берези, липи, ялинки;
- 8) горобці, голуби, гуси;
- 9) карасі, щуки, соми;
- 10) малина, суниця, вишня;
- 11) морква, капуста, буряк;
- 12) яблука, груші, мандарини;
- 13) столяри, малярі, теслі.

Завдання 2. Конкретизація понять. Запропонуєте дітям назвати об'єкти, що входять у поняття ширшого обсягу: «Назви, які бувають: 1) іграшки, 2) взуття, 3) одяг, 4) квіти, 5) дерева, 6) птахи, 7) риби, 8) звірі...». В основному ці ж поняття діти використовували як узагальнені терміни в попередньому завданні.

Завдання 3. Узагальнення рядів понять ширшого обсягу. Дітям пропонується для узагальнення 5 рядів понять ширшого обсягу через поняття третього ступеня узагальненості. Останній ряд припускає узагальнення через абстрактне родове поняття. (Це завдання підвищеної трудності.) Попросіть дітей назвати одним словом такі поняття: 1) птахи, звірі, риби; 2) дерева, трави, чагарники; 3) меблі, посуд, одяг; 4) годинник, ваги, градусники; 5) пожежі, хвороби, урагани. Діти повинні самостійно знайти або придумати узагальнені терміни.

Завдання 4. Класифікація. Дитині пропонують 16 карток із зображенням птахів, риб, посуду, меблів (по 4 картки в кожній групі). Інструкція. Подивися на ці картки, розклади їх на чотири ряди так, щоб картинки підходили одна до одної і їх можна було назвати одним словом. Після виконання цієї частини завдання дитині пропонується із чотирьох рядів зробити два, але так, щоб в кожному картинка були про одне і те ж і їх можна було назвати одним словом. Виконуючи це завдання, дитина повинна спочатку зробити узагальнення через родові поняття другого, а потім – третього ступеня узагальненості. І в тому і в іншому випадку вона повинна пояснити свої дії і відповіді.

Завдання 5. Порівняння. Дитині пропонується порівняти п'ять пар об'єктів за уявленнями, знайти ознаки відмінності і подібності: 1) кульбаби і ромашки; 2) ялинки і берези; 3) кішки і собаки; 4) звірі і люди; 5) тварини і рослини. Виконання цього завдання, виділення ознак відмінності і особливо

ознак подібності вимагає від дітей значних зусиль самостійної думки, систематизації загальних уявлень, володіння ієрархією елементарних життєвих родових і видових понять або загальних уявлень у межах третього ступеня узагальненості.

Обробка й інтерпретація результатів. У міру виконання завдань фіксуйте особливості поведінки дітей, всі їх відповіді і дії, ставлення до завдань і процесу їх виконання. Як оцінні критерії сформованості у дітей основних компонентів розумової діяльності можуть бути:

- 1) інтерес до завдання;
- 2) особливості емоційного ставлення до процесу діяльності і її результату;
- 3) прагнення продовжити роботу;
- 4) запас знань і уявлень про навколишній світ й елементарні життєві поняття, що дозволяють вирішувати запропоновані задачі;
- 5) оволодіння ієрархією узагальнень – засвоєння понять першого, другого і третього ступенів узагальненості, а також абстрактних родових понять;
- 6) специфіка використання дітьми системи доступних понять;
- 7) рівень розуміння і прийняття завдання;
- 8) якість самоконтролю в процесі виконання завдання і при оцінці результатів діяльності.

Відповідно до цих оцінних критеріїв можна виділити три рівні оволодіння дітьми загальною структурою розумової діяльності.

Високий рівень: завдання відразу зацікавлюють дитину, позитивний емоційний стан зберігається протягом усього заняття. Дитина розуміє завдання швидко, не потребує повторення і роз'яснення. Фонд дієвих знань для її вирішення достатній, нерідко навіть багатий. Всі розумові операції здійснюються правильно і самостійно. Дитина може вербально обґрунтувати своє рішення, міркує, робить індуктивно-дедуктивні докази. Самостійно зосереджується на завданні, прагне обдумати своє рішення, здійснює розумові дії в певній послідовності, оцінює ступінь правильності, може сама відмітити і виправити помилки. Допомога дорослого не потрібна. За наявності помилки достатньо пропозиції задуматися.

Середній рівень: завдання зацікавлюють дитину. Завдання виконує в цілому охоче, розуміє без додаткових роз'яснень, але іноді просить повторити. Фонд дієвих знань для вирішення завдань достатній, розумові операції здійснює в основному правильно. Приймає завдання, але ходом його виконання може управляти тільки за допомогою дорослого, потребує спонукальних і навідних питань. Помилки при рішенні задач може відмітити

сама, але переважно за допомогою дорослого, з його допомогою їх і виправляє.

Низький рівень: пропозицією вирішувати задачі зацікавлюється, але до змісту заняття індиферентна (особливо до найважчих завдань). Готова припинити рішення, перейти до нового завдання, не вирішивши попередню. По ходу роботи потребує постійного заохочення за будь-які, навіть найменші прояви думки і бажання думати. Самостійно розуміє лише найлегші завдання, часто потребує додаткового повторення інструкції, роз'яснення завдання, в прямій допомозі у формі практичних дій і показу наочного матеріалу. Фонд дієвих знань бідний і вузький. Дитина не володіє необхідним запасом загальних уявлень і простих життєвих понять. Необхідними операціями в розумовому плані володіє явно недостатньо, вирішує лише деякі задачі. Відповіді дитини найчастіше ситуативні. Вона не може вичленити головне, обґрунтувати рішення вербально.

Тест «Вивчення рівня пізнавальної активності учнів» (Б. Пашнєв) [15].

Тест дозволяє визначити рівень пізнавальної активності учня і порівняти його з нормативними показниками для різних вікових груп. Пізнавальна активність – це міра розумового зусилля, яка спрямована на становлення пізнавального інтересу й містить у собі: швидкість психічних процесів; легкість пробудження активності; напруженість; потребу в розумових зусиллях і враженнях; наполегливість у засвоєнні нового матеріалу і низку інших показників.

Вік досліджуваного: 9-17 років.

Інструкція. Прочитайте наведені нижче запитання. В аркуші для відповідей запишіть номер запитання і літеру обраного варіанта відповідей.
Текст опитувальника.

1. Тобі подобається виконувати:
 - а) легкі навчальні завдання?
 - б) складні навчальні завдання?
2. Ти заперечуєш, коли хто-небудь підказує тобі хід виконання важкого завдання?
 - а) так;
 - б) ні.
3. Як ти вважаєш, перерви в школі повинні бути довшими?
 - а) так;
 - б) ні.
4. Ти колись спізнювався на заняття?
 - а) так;
 - б) ні.

5. Тобі хотілося б, щоб після пояснення нового матеріалу вчитель одразу викликав тебе до дошки для виконання вправи?

- а) так;
- б) ні.

6. Тобі більше подобається виконувати навчальне завдання:

- а) одним способом?
- б) шукати різні способи розв'язання?

7. Тобі зазвичай хочеться вчитися після хвороби?

- а) так;
- б) ні.

8. Тобі подобаються складні контрольні роботи?

- а) так;
- б) ні.

9. Ти завжди поводишся таким чином, що у вчителів не виникає підстав зробити тобі зауваження?

- а) так;
- б) ні.

10. Ти вважаєш за краще на уроці:

- а) самостійно виконувати завдання?
- б) слухати пояснення вчителя?

11. Ти вважав би за краще виконувати:

- а) декілька невеликих завдань?
- б) одне велике й важке протягом усього уроку?

12. У тебе виникають запитання до вчителя під час пояснення навчального матеріалу?

- а) так;
- б) ні.

13. Якби взагалі не ставили оцінок, то, на твою думку, діти у вашому класі навчалися б гірше, ніж тепер?

- а) так;
- б) ні.

14. Чи бувало так, що ти прийшов до школи, не вивчивши всіх уроків?

- а) так;
- б) ні.

15. Чи хотів би ти, щоб було менше уроків з основних предметів?

- а) так;
- б) ні.

16. Тобі подобається виконувати важке завдання:

- а) разом зі всім класом?

б) самостійно?

17. Ти згадуєш удома під час заняття іншою справою про те нове, що дізнався на уроках?

а) так;

б) ні.

18. Ти вважаєш, що підручники дуже товсті і їх краще зробити тоншими?

а) так;

б) ні.

19. Ти завжди виконуєш те, про що просить тебе вчитель?

а) так;

б) ні.

20. Чи заглядаєш ти іноді до тлумачних словників (фразеологізмів, етимологічного або словника іншомовних слів) для уточнення понять?

а) так;

б) ні.

21. Ти часто розповідаєш батькам або знайомим про те нове та цікаве, про що дізнаєшся на уроках?

а) так;

б) ні.

22. Деякі учні вважають, що у школі дітям потрібно ставити тільки найкращі оцінки, а інших оцінок не ставити. Ти так теж вважаєш?

а) так;

б) ні.

23. Ти часто доповнюєш відповіді інших учнів на уроці?

а) так;

б) ні.

24. Якщо ти розпочав читати яку-небудь книжку, то обов'язково дочитаєш її до кінця?

а) так;

б) ні.

25. Чи хотів би ти, щоб не задавали домашніх завдань?

а) так;

б) ні.

26. Чи здається тобі іноді, що набридає постійно дізнаватися про щось нове і нове на уроках?

а) так;

б) ні.

27. Тобі важко було б висидіти підряд декілька уроків з одного й того ж основного предмета (наприклад, мови, математики)?

- а) так;
- б) ні.

28. Ти вважав би за краще грати:

- а) у нескладні розважальні ігри;
- б) у складні ігри, де потрібно багато думати?

29. Ти коли-небудь користувався підказкою?

- а) так;
- б) ні.

30. Якщо ти не відразу знаходиш відповідь, розв'язуючи задачу, то:

- а) постійно думаєш про неї у пошуках відповіді;
- б) не витрачаєш багато зусиль на її розв'язання і починаєш займатися

чимось іншим?

31. Ти вважаєш, що потрібно задавати:

- а) прості домашні завдання;
- б) складні домашні завдання?

32. Тобі набридло б виконувати одне велике важке завдання два уроки поспіль?

- а) так;
- б) ні.

33. Чи хотів би ти відвідувати який-небудь предметний гурток?

- а) так;
- б) ні.

34. Ти заздриш іноді тим дітям, які навчаються краще за тебе?

- а) так;
- б) ні.

35. Чи здається тобі, що вчителі іноді помиляються, пояснюючи матеріал на уроці?

- а) так;
- б) ні.

36. Чи хотів би ти замість навчання займатися якимось одним видом спорту або якимись іграми?

- а) так;
- б) ні.

37. Чи здається тобі іноді, що ти міг би щось винайти?

- а) так;
- б) ні.

38. Ти проглядаєш у шкільних підручниках матеріал, який у школі ще не вивчали?

а) так;

б) ні.

39. Чи радієш ти своїм успіхам у школі?

а) так;

б) ні.

40. Ти шукаєш відповіді на запитання, що виникають на уроках, не тільки в підручниках, але і в інших книжках (наприклад, науково-популярних)?

а) так;

б) ні.

41. Чи подобається тобі під час літніх канікул читати або проглядати підручники для наступного класу?

а) так;

б) ні.

42. Якби ти сам ставив собі оцінки за свої відповіді, у тебе оцінки були б:

а) кращим;

б) гіршими?

43. Тобі приносить більше задоволення:

а) коли ти одержуєш правильну відповідь під час розв'язання задачі;

б) сам процес розв'язання задачі?

44. Ти завжди уважно слухаєш усі пояснення вчителя на уроці?

а) так;

б) ні.

45. Як ти вважаєш, чи потрібно сперечатися з учителем, якщо ти маєш власну точку зору з того або іншого питання?

а) так;

б) ні.

46. Чи хотів би ти іноді, щоб матеріал з мови або математики, який учитель не завершив пояснювати, він продовжував пояснювати на наступному уроці замість фізкультури або якої-небудь розваги?

а) так;

б) ні.

47. Ти хотів би:

а) добре виконати легку контрольну роботу і одержати хорошу оцінку;

б) послухати пояснення нового матеріалу?

48. Тобі подобається, якщо тебе рідко викликають на уроках?

а) так;

б) ні.

49. Ти завжди підготовлений до початку занять?

а) так;

б) ні.

50. Чи хотів би ти, щоб подовжилися канікули?

а) так;

б) ні.

51. Коли ти займаєшся на уроці цікавим навчальним завданням, чи важко відвернути твою увагу якою-небудь іншою цікавою, але сторонньою справою?

а) так;

б) ні.

52. Чи думаєш ти іноді на перерві про те нове, про що дізнався на уроці?

а) так;

б) ні.

Опрацювання результатів тестування.

Опитувальник складається з двох груп запитань:

1) 42 запитання спрямовані на вивчення пізнавальної активності;

2) 10 запитань, з допомогою яких досліджується показник нещирості, або соціальної бажаності відповіді.

Варіанти індивідуальних відповідей порівнюються з ключем. За кожен збіг нараховується 1 бал. Загальна сума набраних балів порівнюється з наявними нормами для відповідних вікових груп, наведеними у таблиці. За умови виходу результатів індивідуального тестування за межі нормативного діапазону показники рівня пізнавальної активності вважаються виявленими.

За умови збігу шести і більше відповідей зі шкалою нещирості результати дослідження вважаються недійсними для вікового діапазону учнів 13-17 років.

За умови збігу семи і більше відповідей зі шкалою нещирості результати дослідження вважаються недійсними для вікового діапазону учнів 11 -12 років.

За умови збігу восьми і більше відповідей зі шкалою нещирості результати дослідження вважаються недійсними для вікового діапазону учнів 9-10 років.

Ключ до тесту.

Пізнавальна активність: 1б, 2а, 3б, 5а, 6б, 7а, 8а, 10а, 11б, 12а, 13б, 15б, 16б, 17а, 18б, 20а, 21а, 22б, 23а, 25б, 26б, 27б, 28б, 30а, 31б, 32б, 33а, 35а, 36б, 37а, 38а, 40а, 41а, 42б, 43б, 45а, 46а, 47б, 48б, 50б, 51а, 52а.

Шкала нещирості: 4б, 9а, 14б, 19а, 24а, 29б, 34б, 39б, 44а, 49а.

Таблиця

Вікові норми

Стать	Клас	Рівні пізнавальної активності		
		низький	середній	високий
Жіноча	7	0-12	13-25	26-42
	8	0-12	13-25	26-42
	9	0-12	13-25	26-42
	10	0-11	12-23	24-42
Чоловіча	7	0-12	13-25	26-42
	8	0-11	12-24	25-42
	9	0-11	12-24	25-42
	10	0-10	11-22	23-42

Тест «Аналогії» [5, с.74].

Мета: дослідження мислення, здатності робити умовиводи за аналогією.
Обладнання: слова, які називає педагог. **Інструкція:** дитині називають три слова. Два з них підходять один до одного, є парою. Дитина повинна назвати слово, що підходить за змістом до третього слова, тобто знаходить йому пару. Слова до тесту: Окунь – риба, а ромашка – ...? (квітка). Добро – зло, а день – ...? (ніч). Очі – зір, а вуха –...? (слух). Гриби – ліс, а пшениця – ...? (поле). Школа – вчитель, а лікарня – ...? (лікар). Книга – читати, а олівець –...? (малювати).

Оцінювання: 2 бали – якщо правильно підібрано 5-6 слів; 1 бал – якщо правильно підібрано 3-4 слова; 0 балів – якщо правильно підібрано 1-2 слова.

Методика виключення предметів, що не підходять до групи (розробка Л. Фатіхової, модифікований варіант) [4, с.250-253].

Методика призначена для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку.

Мета: 1) досліджувати здатність бачити в об'єктах їх істотні ознаки, робити на цій основі необхідні узагальнення; 2) виявити здатність встановлювати схожість і відмінність між зорово сприйнятими зображеннями.

Стимулюючий матеріал: таблиці, що включають зображення чотирьох предметів, серед яких один зайвий.

Серія 1: чашка, тарілка, картопля, ложка.

Серія 2: лінійка, портфель, зошит, м'яч.

Серія 3: стіл, стілець, шафа, шуба.

Серія 4: помідор, яблуко, огірок, морква.

Серія 5: двері, стіл, стілець, шафа.

Серія 6: літак, птах, автобус, вантажівка.

Серія 7: вовк, заєць, білка, кішка.

Серія 8: курка, гусак, собака, качка.

Серія 9: метелик, горобець, сова, дятел.

Серія 10: лялька, сукня, шкарпетки, футболка.

Хід дослідження. На кожній з таблиць зображено по чотири предмети, одні з яких істотно відрізняється від інших. Перед дитиною кладуть таблицю і говорять: «Розглянь таблицю. На ній чотири предмети. Три предмети схожі між собою. Їх можна назвати одним словом. Четвертий предмет до них не підходить. Назви (покажи) непідходящий предмет». Щоб зрозуміти, чи дійсно за винятком предмета стоїть вірне обґрунтування, задається запитання: «Чому ти вважаєш, що це зайве (це не підходить?)».

Оцінка результатів:

I рівень – повне нерозуміння дитиною інструкції і завдання (0 балів), що стоїть перед ним.

II рівень – розуміння дитиною поставленої перед ним мети, проте невірний вибір основи узагальнення або зовні правильне виключення, але неадекватне обґрунтування об'єднання об'єктів в одну групу при пошуку зайвого (0 балів).

III рівень – змістовне узагальнення об'єктів (за функціональними ознаками), що супроводжується обґрунтуванням свого вибору для об'єднання об'єктів (2 бали).

Види допомоги.

1. При першому рівні виконання уточнення інструкції педагог дає детальніше роз'яснення ходу рішення: «Подивися на таблицю. На ній чотири предмети. Три з них однакові. Один до них не підходить. Покажи цей предмет. Скажи, чим він відрізняється від інших»;

2. При другому рівні виконання завдання дитини просять назвати об'єкти, зображені на таблиці (у разі виникнення труднощів педагог називає дитині об'єкти таблиці сам), після цього дитину знову просять назвати непідходящий предмет.

3. Педагог спонукає дитину за допомогою додаткових запитань до виділення функціональних ознак або віднесення об'єктів до якої-небудь групи. Далі випробовуваного знову просять виділити непідходящий предмет. Максимальна кількість балів за виконання 10 серій методики складає 20

балів. За кожен вид допомоги, що називається, від загальної кількості балів віднімається 0,5 бала.

Протокол фіксації результатів дослідження
з методики «Виключення предметів, що не підходять до групи
ПІБ дитини _____ Вік: _____ Група:

Дата дослідження: _____

№ серії	Обрана картинка	Пояснення вибору	Види та кількість наданої допомоги	Бали
1				
2				
3				
4				
5				
6				
7				
8				
9				
10				
Підсумкова оцінка				

Аналіз результатів

Групи дітей	Вік	Бали
Дошкільнята з нормотиповим розвитком	Дошкільний	16-20
	Молодший шкільний	17,5-20
Дошкільнята із затримкою психічного розвитку	Дошкільний	4-10
	Молодший шкільний	14-20
Дошкільнята з інтелектуальними порушеннями	Дошкільний	0-6
	Молодший шкільний	6-12

Дослідження особливості розвитку мови та мовлення

Методика «Звукові схованки» [5, с.100].

Мета: вивчити рівень розвитку фонематичного слуху дитини.

Інструкція: Дитині пропонується пограти «у схованки» зі звуками.

Умови гри: щоразу домовляються, який звук треба шукати, після чого психолог називає дитині різні слова, а та має сказати, є чи ні розшукуваний звук у слові. Пропонується по черзі шукати звуки [о], [а], [ш], [з]. Усі слова необхідно вимовляти дуже чітко, виділяючи кожен звук, а голосні звуки навіть протягувати (голосний, що відшукується, звук має стояти під наголосом). Пропонується, щоб дитина сама слідом за психологом вимовила слово і послухала його. Слово можна повторити кілька разів. Аналіз

відповідей Добре – досліджуваний не зробив жодної помилки. Посередньо – зроблена 1 помилка. Погано – зроблено більше однієї помилки.

Тест «Розпізнавання окремих звуків» [14, с. 406-407]. Включає повторення диз'юнктивних звуків (а-к, б-л, т-ш) і опозиційних (б, п, т, д), знаходження букви, відповідної вимовленому звуку, і вироблення умовно-рефлекторної реакції на певні звуки. При проведенні дослідження необхідно називати звуки лише по одному.

Інструкція. Закрий очі й повторюй за мною (пред'явлення стимульного матеріалу). Добре, а тепер я назву звук, а ти знайди відповідну букву (з трьох - чотирьох: Б, П, Г, Д або А, К, О, Р). Молодець. Тепер, якщо я назву Б, ти підними руку, а якщо я назву П, не піднімай. Заміни опозиційних звуків говорять про несформованість системи звукових зіставлень, у стійких і важких випадках – про наявність сенсорної афазії (про дисфункції верхньої скроневої звивини – 22-е поле КГМ).

Тест «Словниковий запас» [5, с.103-104]. Для з'ясування наявного в дитини необхідного словникового запасу, що дає змогу успішно розпочати навчання, сконструйований опитувальник, що дає уявлення про наявність у словнику дитини іменників (знання узагальнюючих слів), прикметників, дієслів.

Обладнання: опитувальник для дитини, бланк фіксації результату. Інструкція: «Зараз я ставитиму тобі різні запитання, ти уважно слухай і спробуй дати відповіді».

Зразковий опитувальник № 1 (назви предметів, що належать до різних значеннєвих груп):

- Яких ти знаєш тварин (свійських і диких)?
- Яких ти знаєш птахів, риб, комах?
- Які ти знаєш дерева, квіти?
- Які ти знаєш овочі, фрукти, ягоди?
- Які ти знаєш меблі?
- Який ти знаєш посуд?
- Який ти знаєш одяг, взуття?

Зразковий опитувальник № 2 (ознаки предметів). Назвати якнайбільше ознак кожного з перерахованих нижче предметів з переліком характерних для них величини, ваги, форми, кольору, смаку, запаху, температури, матеріалу, приналежності тощо. Наприклад: яблуко – велике, важке, кругле, червоне, солодке, ароматне, свіже...; плаття – довге, вовняне, тепле, м'яке, сіре, в'язане, мамине... Стіл – Стрічка – Куртка – Кавун – Лимон – Собака – Заєць –

Зразковий опитувальник № 3 (антоніми). Назвати протилежні ознаки предметів, наприклад, гарний – поганий. Тут не повинно бути відповідей на кшталт «добрий – недобрий». добрий, старий, чорний, світлий, великий, довгий, високий, широкий, товстий, гострий, веселий, сміливий, швидкий, гарячий, густий, хворий.

Зразковий опитувальник № 4 (для перевірки наявності у словнику дитини дієслів).

Що може робити ця тварина? Собака (гавкає, грає, кусається, бавиться, служить...). Кішка – Вовк – Ведмідь – Заєць – Змія – Жаба. Зверніть увагу на підібрані дитиною дієслова: чи будуть це тільки звичні слова (типу їсть, спить, ходить, лежить, стоїть) чи вона зуміє дати більш точні визначення діям тварин: крадеться, ховається, рятується, ховається, вистежує, доганяє, тікає, причаївся, кинувся, підстрибнув, схопив, підняв, видерся, пірнув, злетів, шкребеться, шарудить, визирає, спостерігає тощо.

Інтерпретація результату за тестом «Словниковий запас». Результати виконання цих завдань дають можливість скласти загальне уявлення про багатство чи бідність словникового запасу дитини: одні діти назвуть, наприклад, безліч різних тварин, зокрема й «екзотичних», а інші обмежаться лише кішкою й собакою. Те саме стосується всіх інших груп предметів і частин мови.

Рівні розвитку:

Слабкий: називає 1–2 предмети, що відносяться до різних груп, не розуміє змісту завдання за наявності узагальнюючих слів, допускає багато помилок, підбираючи слова-ознаки, дії предметів і антоніми. (У подібних випадках потрібно негайно приступати до збагачення словникового запасу дитини, ніби наповнюючи конкретним змістом кожне з названих узагальнених понять. Крім реальних предметів, тут дуже широко можна використовувати і відповідні картинки).

Середній: називає 3–4 предмети, що належать до різних груп, розуміє зміст завдання за наявності узагальнюючих слів, допускає 2–3 помилки, підбираючи слова-ознаки, дії предметів і антоніми.

Добрий: називає 5–6 предметів, що належать до різних груп, розуміє зміст завдання за наявності узагальнюючих слів, допускає 1–2 помилки в одному завданні, підбираючи слова-ознаки, дії предметів і антоніми.

Високий: називає всі предмети, що належать до різних груп, розуміє і швидко знаходить узагальнюючі слова, легко підбирає слова-ознаки і дії предметів, антоніми, не припускається помилок.

Методика «Вивчи слова» [14, с. 206-207].

Мета: методика визначає динаміку процесу заучування дітей 5–7 років. Дитина отримує завдання за кілька спроб вивчити напам'ять і безпомилково відтворити ряд, що складається з 12 слів: Стимульний матеріал: дерево, лялька, вилка, квітка, телефон, стакан, птиця, пальто, лампочка, картина, людина, книга.

Хід дослідження. Запамятовування ряду проводиться так. Після кожного чергового його прослуховування дитина намагається відтворити весь ряд. Експериментатор зазначає кількість слів, яку дитина під час даної спроби згадала і назвала правильно, і знову зачитує той же самий ряд. І так шість разів поспіль, поки не будуть отримані результати відтворення ряду за шість спроб.

Оцінка результатів.

10 балів – дитина запам'ятала і безпомилково відтворила всі 12 слів за 6 або менше спроб;

8-9 балів – малюк запам'ятав і безпомилково відтворив за 6 спроб 10-11 слів;

6-7 балів – дитина запам'ятала і безпомилково відтворила за 6 спроб 8-9 слів;

4-5 балів – дитина запам'ятала і безпомилково відтворила за 6 спроб 6-7 слів;

2-3 бали – дитина запам'ятала і безпомилково відтворила за 6 спроб 4-5 слів;

0-1 бал – дитина запам'ятала і безпомилково відтворила за 6 спроб не більше 3 слів.

Висновки про рівень розвитку:

10 балів – дуже високий;

8-9 балів – високий;

4-7 балів – середній;

2-3 бала – низький;

0-1 бал – дуже низький.

Тест «Володіння зв'язним мовленням» [5, с. 105].

Обладнання: сюжетна картинка «Зимові забави», бланк фіксації результату. Інструкція: «Розглянь цю картинку і розкажи про те, що ти бачиш».

Інтерпретація результату.

Слабкий рівень розвитку: дитина у змозі озвучити картинку лише двома чи кількома не зв'язаними один з одним, неправильно граматично оформленими пропозиціями, в яких перераховані назви намальованих предметів.

Середній рівень розвитку: розповідь складена з 5–6 коротких описових пропозицій, що відображають реальні події на картинці.

Добрий рівень розвитку: розповідь складена з 7–8 розгорнутих пропозицій, з'явилися додаткові деталі, не зображені на рисунку, але які стосуються сюжету.

Високий рівень розвитку: за картинкою складена велика і досить зв'язна розповідь, присвячена темі «Зима», у яку привнесені події з власного досвіду дитини.

Тест «Діалогічне мовлення» [14, с.412].

Складається з 10 коротких запитань, які педагог задає дитині. При цьому перші 5 запитань вимагають однослівної відповіді. Подальші 5 запитань вимагають розгорнутої відповіді. Темми можуть бути різні, максимально близькі малюку: З ким ти сюди прийшов? Де ти живеш (на якій вулиці)? Що ти робив учора ввечері? Які у тебе іграшки? і так далі. У школярів перевіряється цілеспрямованість, система інтересів тощо.

Результати оцінюються як вірні (2 бали) і невірні (0 балів). Вища загальна оцінка складає 20 балів. Неадекватні відповіді й інші подібні мовні реакції можуть говорити про дисфункцію задніх лобових і лобових відділів КГМ. Зісковзування на побічні асоціації можуть свідчити про дисфункцію лобових відділів. Труднощі підбору слів, побудови фрази, можуть бути пов'язані з дисфункцією тім'яно-скроневих відділів.

Анкета на визначення мотивації навчально-мовленнєвої діяльності [6, с. 25– 29].

Анкета складається з одинадцяти запитань, які дають змогу фахівцю чітко визначити рівень готовності та мотивації молодших школярів і дітей старшого дошкільного віку до навчально-мовленнєвої діяльності з урахуванням рівня організації особистості (визначення провідного компонента рівня організації особистості в навчально-мовленнєвій діяльності дітей: соціальна спрямованість, особливості психічного процесу, емоційні чинники).

Анкетні запитання розподілені за 5 шкалами:

I (1, 2, 3, 9 запитання) – відповіді на ці запитання визначають ставлення до різних видів навчально-мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання, письмо) з урахуванням рівня організації особистості;

II (5, 6 запитання) – сформованість навичок письма (зрілості письма);

III (8, 10 запитання) – ставлення до видів письма (перевага певних видів письма): списування, диктант, самостійне письмо (ступінь самостійності письма);

IV (4 запитання) – ставлення до видів усного мовлення (перевага певних видів усного мовлення: монологічного, діалогічного);

V (7 запитання) – надає перевагу усному мовленню чи письму (який вид мовленнєвої діяльності більше подобається). 11 запитання не входить у загальну систему оцінювання, оскільки є суто інформативним.

Дітям пояснюють правила заповнення анкети. Педагог на дошці малює смайлики і з'ясовує, чи знають діти, що позначають їхні вирази (усміхнений, похмурий, байдужий). Відповідаючи на запитання, діти можуть вибрати тільки один варіант відповіді, що визначає їхнє позитивне ставлення до зображеного процесу. Біля вибраної відповіді дитина підкреслює або обводить усміхнений смайлик (умовне позначення превалювання якогось виду діяльності та домінування зорового, слухового, дотикового аналізаторів під час сприйняття матеріалу). Як маркер певної відповіді смайлик дає змогу дитині дійсно зосередитися на власному способі сприйняття матеріалу й більш чітко відповісти на запитання, обираючи один із запропонованих варіантів. Перед тим, як розпочати заповнювати анкету, педагог разом із дітьми на прикладі додаткового запитання знаходять варіанти відповіді за алгоритмом. Етап тренувального анкетування потрібний для навчання учнів користуватися анкетним бланком.

Зразок запитання наводиться на дошці або ж дитині дається індивідуальний бланк: Чи подобається тобі танцювати? Біля кожного варіанта відповіді намальовано смайлики: а) дуже люблю танцювати; б) мені подобається танцювати разом із друзями; в) люблю дивитись, як танцюють інші.

Інструкція: «Серед усіх варіантів відповідей на запитання оберіть ту, яка вам підходить і підкресліть (обведіть) смайлик, що посміхається. Далі знайдіть той варіант відповіді, що вам найбільше не подобається й підкресліть (обведіть) смайлик із похмурим виразом або з байдужим». Результати анкетування дають змогу зробити кількісно-якісну оцінку відповідей.

Критерії оцінювання: Кількістю балів оцінюється тільки позитивна відповідь (те, що подобається дитині): варіант «а» – 3 бали; варіант «б» – 2 бали, варіант «в» – 1 бал. Варіанти відповідей, що виражають негативне або байдуже ставлення до запитання, є суто інформативними і мають значення для якісного оцінювання. Максимальна кількість балів, яку можна набрати за кожною шкалою – 12:

I шкала – запитання 1, 2, 3, 9: ставлення до різних видів навчально-мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання, письмо) з

урахуванням рівня організації особистості. За I шкалою максимальна кількість балів – 12, мінімальна – 4.

II шкала – запитання 5, 6 (кількість балів X 2): сформованість навичок письма (зрілості письма). Містить 2 запитання, тому суму балів помножуємо на 2.

III шкала – запитання 8, 10 (кількість балів X 2): ставлення до видів письма (перевага видів письма): списування, диктант, самостійне письмо (ступінь самостійності письма). Містить 2 запитання, тому суму балів помножуємо на 2.

IV шкала – запитання 4 (кількість балів X 3): ставлення до видів усного мовлення (перевага видів усного мовлення: монологічного, діалогічного). Містить 1 запитання, тому суму балів помножуємо на 3.

V шкала – запитання 7 (кількість балів X 3): надає перевагу усному мовленню чи письму (який вид мовленнєвої діяльності більше подобається). Містить 1 запитання, тому суму балів помножуємо на 3. Певна кількість балів, набрана дитиною, відповідає високому, достатньому (вищому від середнього), середньому, нижчому від середнього й низькому рівням готовності та мотивації до навчально-мовленнєвої діяльності (з урахуванням рівня організації особистості).

Таблиця

Рівні готовності та мотивації до навчально-мовленнєвої діяльності

Високий рівень	Достатній рівень (для дітей передшкільного віку)	Середній рівень	Нижчий від середнього – для дітей 2-4-х кл. (група ризику – для першокласників)	Низький рівень
55-60	45-50	35-40	25-30	0-20

Діагностика розуміння значення слів [14, с.399-400]. Підготовка дослідження. Підібрати слова за 2 категоріями:

1) ті, що позначають конкретні предмети, з якими діти діють, наприклад: лялька, лінійка, барабан, щітка;

2) ті, що позначають конкретні предмети, можливість дії з якими для дітей обмежена, наприклад: піднос, футляр.

До кожного слова (основна категорія) підібрати 9 додаткових слів, які позначають предмети, що подібні до предметів, які названі цим словом, за кольором, формою, матеріалом, призначенням, наприклад: футляр – зубна щітка, записник, гаманець, окуляри, та ін. Так усередині кожної категорії

складають декілька груп з основного і додаткового слова. Підібрати предмети і предметні малюнки, які відповідають словниковому матеріалу.

Проведення дослідження. Дослідження проводиться індивідуально з дітьми 3–5 років і складається з 2 серій.

Перша серія. Перед дитиною розкладають 10 предметів, які становлять певну групу, і задають питання, наприклад: «Знайди і дай мені ляльку. Де ти її ще бачив? Що ти знаєш про неї? Чи схожа вона на ... (називають предмети, які позначені додатковими словами)? Чим? Чим відрізняється?». Потім дитині показують наступну групу.

Друга серія. Проводиться аналогічно (з предметними картинками). Обробка даних. Відповіді дитини відносять до певної групи:

I група – правильно показує всі предмети;

II – показує подібні предмети і правильні;

III – відмовляється від завдання чи показує будь-які предмети.

Встановлюють рівень розуміння слів:

I рівень – слово фактично не має змісту, в основі розуміння лежить простий зв'язок «слово – предмет»;

II – зміст слова визначається зовнішніми неістотними ознаками предметів;

III – при визначенні значення слова діти орієнтуються на істотні та неістотні ознаки предметів;

IV – зміст слова визначається за істотними ознаками.

Отримані дані заносять у таблиці.

Таблиця

Правильність виконання завдання «Покажи предмет»

Вік дітей	Рівні					
	I		II		III	
	Предмети	Картинки	Предмети	Картинки	Предмети	Картинки
3-4 р.						
4-5 р.						

Таблиця

Розуміння дітьми значення слів

Вік дітей	Рівні					
	I		II		III	
	Предмети	Картинки	Предмети	Картинки	Предмети	Картинки
3-4 р.						
4-5 р.						

Роблять висновки про залежність розуміння різних слів від віку і характеру наочної опори.

Методика «Виявлення загальних понять» О. Афердов [3, с.80-81]. Методика спрямована на вивчення особливостей розумової діяльності. Її сенс полягає в підборі слів, що мають загальні родові ознаки та логічні зв'язки з певним узагальнюючим словом. Всього пред'являється, за чергою, 20 узагальнюючих слів і до кожного з них набір з 5 слів, два з яких найбільше з ним пов'язані. Завдання обстежуваного – знайти ці два слова.

1. Сад (рослини, садівник, тварина, огорожа, земля).
2. Ріка (береги, риба, рибалка, болото, вода).
3. Місто (автомобіль, будівля, натовп, вулиця, велосипед).
4. Сарай (сінник, кінь, дах, худоба, стіни).
5. Куб (кути, креслення, сторона, камінь, дерево).
6. Ділення (клас, ділиме, олівець, дільник).
7. Кільце (діаметр, алмаз, проба, округлість, друк).
8. Читання (глава, книга, картина, друк, слово).
9. Газета (правда, додатки, телеграми, папір, редактор).
10. Гра (карта, гравці, штрафи, покарання, правила).
11. Війна (аероплани, гармати, битви, рушниці, солдати).
12. Книга (малюнки, війна, папір, любов, текст).
13. Спів (дзвін, мистецтво, голос, оплески, мелодія).
14. Землетрус (пожежа, паводок, коливання ґрунту, шум, цунамі).
15. Бібліотека (місто, книги, лекція, музика, читачі).
16. Ліс (лист, яблуня, мисливець, дерево, вовк).
17. Спорт (медаль, оркестр, змагання, перемога, стадіон).
18. Лікарня (приміщення, сад, лікар, радіо, хворі).
19. Любов (троянди, почуття, людина, місто, природа).
20. Патріотизм (місто, друзі, батьківщина, сім'я, людина).

Завдання зачитується в слух. Після зачитування кожного рядка, відводиться 10 секунд на запис, стовпчиком, номери кожної відповіді і двох відповідних слів.

Інструкція обстежуваному: Зараз вам зачитуватимуться рядки слів. В кожному рядку одне слово ключове. Я назву його, інші 5 –мають до нього другорядне відношення. Вам треба вибрати з п'яти слів два найбільш суттєвих, таких, що є невід'ємними ознаками ключового слова. Запишіть стовпчиком номер відповіді і по два відповідні слова. Визначаються логічність і стійкість способу міркування. Показником служить кількість балів, набраних обстежуваним в ході дослідження.

Ключ

Оцінка в балах	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1
----------------	----	---	---	---	---	---	---	---	---	---

Кількість правильних відповідей										
---------------------------------------	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--

Методика комплексної діагностики мови і мовлення дошкільників [14, с.406-41].

Діагностика мовлення включає завдання, спрямовані на аналіз фонематичного слуху, словника, комунікативної функції мовлення, його експресивної й імпресивної форм.

I. Діагностика фонематичного слуху дітей 4-6 років. При вивченні фонематичного слуху визначають, наскільки добре дитина чує і розпізнає звуки.

Тест 1. «Розпізнавання окремих звуків». Включає повторення диз'юнктивних звуків (а-к, б-л, т-ш) і опозиційних (б, п, т, д), знаходження букви, відповідної вимовленому звуку, і вироблення умовно-рефлекторної реакції на певні звуки. При проведенні дослідження необхідно називати звуки лише по одному.

Інструкція. Закрий очі й повторюй за мною (пред'явлення стимульного матеріалу). Добре, а тепер я назву звук , а ти знайди відповідну букву (з трьох - чотирьох: Б, П, Г, Д або А, К, О, Р). Молодець. Тепер, якщо я назву Б, ти підніми руку, а якщо я назву П, не піднімай. Заміни опозиційних звуків говорять про несформованість системи звукових зіставлень, у стійких і важких випадках – про наявність сенсорної афазії (про дисфункції верхньої скроневої звивини – 22-е поле КГМ).

Тест 2. «Розпізнавання складів». Полягає у виділенні дитиною заданого слова з декількох названих. Інструкція. Почувши склад ТА серед інших складів, підніми руку. Слухай: ТАК, НА, ТА. Після того, як малюк дає відповідь, педагог продовжує: А тепер підніми руку, якщо почуєш склад СЯ. Слухай склади: ЗЯ, СЯ, СА, СЯ, ТЯ.

Тест 3. «Пізнання звуку в слові» (10 картинок). Підібрати картинки із зображенням предметів, назви яких починаються на звуки [ш] і [с]. Інструкція. Розклади в один бік картинки на звук ш , в інший – на звук с.

Тест 4. Пізнання позиції звуку в слові з використанням набору картинок (до 15). Підібрати картинки із зображенням предметів, назви яких починаються на звуки: [с], [ш], [р], [л], [м], [н], [к], [х].

Інструкція. Уважно послухай і скажи, де звучить (чується) звук [с] (ш, р, л, м, н, к, х): на початку, всередині чи вкінці слова. Психолог промовляє слова, показуючи на картинки спочатку сам (2-3 картинки), а потім пропонує дитині. На закінчення відзначають рівень сформованості слухової

диференціації і фонематичного сприйняття (достатньо або недостатньо сформований).

Тест 5. Рівень розвитку фонематичного слуху дітей 4–6 років. Інструкція. Педагог пропонує дитині: «Давай пограємося в школу: ти будеш учителем, а я – учнем». Діставши згоду, продовжує: «Я буду повторювати яке-небудь слово, а якщо зіб'юся, зроблю помилку і ти почуєш інше слово, відразу вдар ось так (показує). Цим ти ніби вкажеш мені на мою помилку. А далі назвеш те слово, яке я сказала помилково. Якщо ж я буду називати тільки те слово, яке ми обрали, то коли я закінчу, ти скажеш: «Все правильно». Давай спробуємо. Слухай: рама, рама, рама, рама, вікно, рама, рама...». Почувши «вікно», учень ляскає долонею по столу й говорить: «Ви сказали «вікно». Переконавшись у тому, що завдання зрозуміле, педагог переходить безпосередньо до дослідження. Воно складається з чотирьох завдань. Перше завдання пропонується лише для ознайомлення і тренування (його результати не враховуються при оцінюванні даного тесту), три інші завдання – залікові. Набори слів (вимовляється одне слово за 0,5-0,7 секунди)

I. Рама, рама, рама, рама, лама, рама, рама, рама, рама, рама, рама. Поріг, поріг, поріг, політ, поріг, поріг, поріг, поріг, поріг, поріг, поріг. Рампа, рампа, рампа, рампа, лампа, рампа, рампа, рампа, рампа, рампа, рампа.

II. Коса, коса, коса, коса, коса, коса, коза, коса, коса, коса, коса. Сірка, сірка, сірка, зірка, сірка, сірка, сірка, сірка, сірка, сірка, сірка. Світ, світ, світ, світ, світ, світ, світ, світ, цвіт, світ. Ситий, ситий, ситий, ситий, ситий, ситий, ситий, ситий, ситий, ситий, ситий.

III. Шар, шар, шар, жар, шар, шар, шар, шар, шар, шар, шар, шар. Пошити, пошити, пошити, пошити, пошити, пошити, пошити, пошити, пошити, пошити. Шашка, шашка, шашка, чашка, шашка, шашка, шашка, шашка, шашка, шашка, шашка. Шукати, шукати, сукати, шукати, шукати, шукати, шукати, шукати, шукати.

IV. Гора, гора, гора, гора, кора, гора, гора, гора, гора, гора, гора. Гірка, гірка, гірка, гірка, гірка, гірка, гірка, гірка, зірка, гірка. Голос, голос, голос, голос, голос, голос, колос, голос, голос, голос. Догодити, догодити, догодити, доходити, догодити, догодити, догодити. Якщо в тому чи іншому рядку за умови нормального темпу промовляння (одне слово за одну секунду) дитина не може виявити «зайве» слово або помилилася, то після 1-2 наступних завдань слід повернутися до цього рядка і повторити його повільніше (вимовляється одне слово за 1,5 секунди).

Оцінювання результатів. Система оцінювання у цьому тесті має одну суттєву особливість: з одного боку, вища оцінка (3 бали) виставляється тільки за умови бездоганного виконання всіх чотирьох завдань; з іншого

боку, не має значення, у якій кількості завдань учень припустився тієї чи іншої помилки, в одному чи у чотирьох. За наявності помилок оцінка за виконання тесту виставляється за тим завданням, яке виконане найгірше (тобто помилки не додаються). Використовується чотирибальна шкала оцінювання.

Таблиця

Оцінювання рівня фонематичного слуху дитини

Кількість отриманих балів	Рівень розвитку фонематичного слуху
0	низький
1–2	середній
3	високий

Інтерпретування результатів.

0 балів – якщо хоча б у одному із завдань дитина не спромоглася помітити «зайве» слово; при цьому застосовувалися повтори, уповільнене промовляння даного рядка слів;

1 бал – дитина помітила «зайве» слово лише при повторенні рядка в уповільненому темпі;

2 бали – дитина помітила «зайве» слово за звичайного темпу подання слів, але не лягнула долонею по столу – «зайве» слово назвала лише після подання усього рядка;

3 бали – в усіх завданнях з першого подання учень вчасно лягнув долонею по столу й правильно назвав «зайве» слово.

II. Діагностика словникового розвитку дітей.

Тест. Словник. Мета. Виявити рівень словникового розвитку дитини.

Обладнання. Вісім рівноцінних стандартних наборів слів.

Набори слів:

1. Велосипед, цвях, лист, парасолька, хутро, герой, качатися, з'єднувати, кусати, гострий.

2. Літак, молоток, книжка, плащ, пір'я, друг, плигати.

3. Автомобіль, віник, блокнот, чоботи, луска, боягуз, бігти, зв'язувати, щипати, колючий.

4. Автобус, лопата, альбом, капелюх, пух, ябеда, вертїтисся, розв'язувати, чесати, м'який.

5. Мотоцикл, щітка, зошит, черевики, шкура, ворог, спотикатися, збирати, погладжувати, шорсткий.

6. Пароплав, граблі, посилка, пальто, волосся, нероба, їхати, розрізати, розкидати, твердий.

7. Човен, ганчірка, ручка, рукавиця, шкіра, ледар, повзти, приліпити, жувати, липкий.

8. Самокат, викрутка, журнал, хустка, кігті, умілець, кружляти, відриватися, складати, мокрий.

Рівноцінність, психологічна еквівалентність цих наборів забезпечується тим, що у кожний із них у певній послідовності включені однотипні слова. Наприклад, на першому місці у кожному рядку стоїть слово, що означає певний вид транспорту, який має бути знайомий дітям шестирічного, а тим паче семирічного віку. На другому місці – слово, що позначає побутовий предмет. Підготувати дітей такою мірою, щоб вони зазубрили значення усіх 80 слів, практично неможливо. Це, звичайно, розуміють і самі батьки: переконавшись у тому, що різним дітям пропонуються нові й нові набори слів, вони змушені відмовитися від надії обдурити експериментатора, а насправді – себе й свою дитину.

Інструкція: «Уяви собі, що ти зустрівся з іноземцем, людиною з іншої країни, яка погано розуміє українську мову. І от він попросив тебе пояснити, що означає слово «велосипед». Як ти відповіси?» Оскільки свої відповіді дитина дає у вербальній формі, виникає можливість оцінити її пасивний (знання значень окремих слів) і активний (уживання тих чи інших слів у активному мовленні) словники. Якщо дитина не може відповісти у вербальній формі, то їй пропонують намалювати предмет або показати значення цього слова за допомогою жестів чи рухів.

Зазначимо, що тест не має на меті перевірити, чи володіє учень поняттям, яке позначає дане слово. Трапляється, що учень цим поняттям володіє, але, не знаючи відповідного слова літературної мови, вживає замість нього якесь інше (найчастіше діалектне слово). Не отримавши відповіді на стандартне слово, випробувач іноді замінює задане слово словом-синонімом, яке, на його думку, учень знає. Робити цього не можна, оскільки тест спрямований не на перевірку оволодіння тим чи іншим поняттям, а на перевірку знання слів, причому саме тих, які належать до літературної мови.

Інша річ, що своє розуміння заданого слова дитина може виразити за допомогою жесту або ескізного малюнка. По ходу тестування екзаменатор та асистент стежать за темпом відповідей дитини, за її мовленням узагалі – чи не є воно занадто уповільненим.

Оцінювання результатів. Оцінкою за тест є сума балів, що виставляються за кожне з десяти слів набору.

0 балів – відсутність розуміння слова: дитина заявляє, що не знає значення слова, або неправильно пояснює його зміст, наприклад: «Хутро: його кладуть у подушку й сплять на ній»;

1 бал – розуміє значення слова, але своє розуміння може продемонструвати лише за допомогою жестів або малюнка;

1,5 бала – дитина вербально описує предмет, наприклад: «Велосипед: на ньому катаються; у нього є два колеса, а буває й більше – два великі й одне маленьке». Або: «Це, щоб на ньому кататися» або «Парасолька – щоб сховатися від дощу»;

2 бали – дитина дає визначення, наближене до наукового (таке, у якому вказаний рід і окремі родові ознаки), наприклад: «Лист – це папір, на якому можна написати про себе й надіслати у конверті поштою». Отже, максимально можлива оцінка становить $2 \times 10 = 20$ балів.

Інтерпретування результатів. Оскільки з віком словник дитини швидко збагачується, відповіді шестиліток і семиліток логічно оцінювати по-різному, ставлячи до останніх підвищені вимоги. У зв'язку з цим для визначення рівнів розвитку цієї властивості рекомендується використовувати таку таблицю:

Таблиця

Вікові групи	Рівні словникового розвитку (сума набраних балів)		
	низький	середній	високий
6 років	6,5	7–13	13,5
7 років	11,5	12–16	16,5

III. Методи діагностики експресивного мовлення.

Основною формою усної експресивного мовлення є діалог, запитально-відповідальна його сторона. Визначають, чи розуміє малюк звернене до нього мовлення, аналізують стан і обсяг лексики, уміння складати фрази і здійснювати переказ сюжетних картинок. При діагностиці виявляють якість і рівень сформованості мовленнєвого спілкування і стан засобів мовлення (фонетико-фонематичних і лексико-граматичних). Матеріал для проведення дослідження – вербальний і картковий – має бути знайомим, високочастотним.

Тест 1. «Спонтанне мовлення». Являє собою бесіду з дитиною на близькі для неї теми. Інструкція. Я хотіла б взнати, як у тебе йдуть справи в дитячому саду. З ким ти дружиш? У які ігри граєш у групі і під час прогулянки? За помилки можна рахувати одно- і двоскладні відповіді з використанням слів, що містяться у запитанні, або відсутність відповіді, ехолалії, персеверації тощо.

Тест 2. «Діалогічне мовлення». Складається з 10 коротких запитань, які дослідник задає дитині. При цьому перші 5 запитань вимагають однослівної відповіді. Подальші 5 запитань вимагають розгорнутої відповіді. Темі можуть бути різні, максимально близькі малюку: З ким ти сюди прийшов? Де ти живеш (на якій вулиці)? Що ти робив учора ввечері? Які у тебе іграшки? і

так далі. У школярів перевіряється цілеспрямованість, система інтересів тощо.

Результати оцінюються як вірні (2 бали) і невірні (0 балів). Вища загальна оцінка складає 20 балів. Неадекватні відповіді й інші подібні мовні реакції можуть говорити про дисфункцію задніх лобових і лобових відділів КГМ. Зісковзування на побічні асоціації можуть свідчити про дисфункцію лобових відділів. Труднощі підбору слів, побудови фрази, можуть бути пов'язані з дисфункцією тім'яно-скроневих відділів.

Тест 3. «Автоматизоване мовлення». Має на увазі перерахування понять, добре знайомих дитині, наприклад вимовляння цифрового ряду від 1 до 10 або назва днів тижня, місяців. Інструкція. Прорахуй від 1 до 10, а тепер від 10 до 1, тобто назад. Це важко, але ти зможеш. Назви підряд дні тижня: понеділок... Назви підряд всі місяці: січень... Можуть бути літеральні (моторні й сенсорні) парафазії. Слід точно аналізувати помилки, які можуть вказати на механізми ураження і топічні дисфункції мозкових зон.

Тест 4. «Повторене мовлення». Полягає в повторенні різних елементів: звуків, складів, слів і фраз. Матеріал для повторення подається по одному елементу (звук, склад, слово і т. д.). Рот педагога прикритий.

Матеріал для повторення:

- 1) звуків: [а, о, у, б, к, п, д, л, т, н, х, р, ч];
- 2) диз'юнктивних пар звуків: [б-н], [к-с], [м-р];
- 3) опозиційних пар звуків: [б-п], [д-т], [к-г], [х-к], [к-х], [з-с];
- 4) серій звуків: [би-ба-бо], [бо-б-ба] і т. п.;
- 5) слів: вікно, стеля, будинок, дим, балка, палиця, трактор, бджола, дзвін;
- 6) фраз (поступово збільшувати обсяг речень): «Місяць світить»; «Хлопчик спить»; «Дівчинка пішла в ліс»; «Хлопчик грає в м'яч».

Інструкція. Повторюй за мною звуки. А тепер повторюй пари звуків і так далі. Помилки повторення опозиційних пар звуків можуть бути результатом не лише порушення фонемного слуху, але і дефектів моторики. Дефекти переключення при повторенні пар звуків (би-ба-бо) можуть говорити про дисфункцію задніх лобових відділів мозку або загальне зниження кіркової активності. Помилки повторення слів можуть бути пов'язані з різними причинами, тому важливо кваліфікувати ці помилки:

- 1) з порушенням фонемного слуху пов'язані скроневі відділи – 22-е поле КГМ;
- 2) з інертністю мовленнєвого процесу (персеверації, контамінації) – задні лобові відділи;

3) з порушенням слухо-мовленнєвої пам'яті (2-а скронева звивина) і з порушенням моторної сторони мовлення (літеральні моторні парафазії тощо).

При повторенні фраз помилками вважається неутримання обсягу фрази або останнього слова. Літеральні і вербальні парафазії можуть говорити про дисфункцію скроневих відділів. Контамінації, персеверації елементів попередніх фраз можливі відповідно при дисфункції лобових і задніх лобових відділів КГМ.

Тест 5. «Активне мовлення». Складається з двох частин:

- 1) розповідь за сюжетною картинкою (відомою дитині і невідомою);
- 2) власний твір (усна розповідь на задану тему).

За допомогою цього тесту досліджується активність, розгорненість, зв'язність розповіді, лексика, наявність парафазій, аграматизмів, зісковзування на побічні асоціації, відповідність сюжету картинки тощо. Ця проба багатозначна, з її допомогою досліджується слухо-мовленнєва пам'ять, мовлення, вербальне мислення.

Інструкція (до картинки). Розкажи, що тут намальоване. Лише докладно і детально. (До розповіді) Розкажи про що хочеш, ну, наприклад, про зиму. Помилки: у лексиці – літеральні і вербальні парафазії, бідність лексичного складу, неправильна граматична побудова фраз (ураження мовних зон), відсутність зв'язку у висловах, неадекватність, нерозуміння сюжету і його сенсу (ураження лобових зон мозку).

Тест 6. «Номінативне мовлення». Полягає в розумінні і назві різних предметів за картинками і частин тіла. Інструкція. Назви мені цей предмет (показується на картинці), а тепер цей і т. д.; (потім по два) назви цей і цей; (потім по три). Покажи на собі, де у тебе ніс, око і так далі. А тепер «ніс – око», «око – рот». А у мене покажи. Назви, що це таке (вказує на ніс, око і т.д.). При помилках: сенсорного і моторного походження (літеральні парафазії) можлива дисфункція нижніх тім'яних і скроневих відділів лівої півкулі. Помилки називання частин тіла можуть вказувати про ураження соматопросторових відчуттів, про дисфункцію тім'яних відділів мозку.

Методика визначення труднощів у встановленні контактів В. Бойка [17].

Вік досліджуваного: з 14 років.

Процедура дослідження. Пропонується прочитати судження та відповіді «так» або «ні».

Текст опитувальника.

1. Зазвичай після закінчення занять на моєму обличчі помітна втома.
2. Буває так, що під час першого знайомства емоції заважають мені справити враження на партнера (я хвилююся, мовчу або збуджуюся, багато балакаю та поведжуся неприродно).
3. У спілкуванні мені не вистачає емоційності, виразності.
4. Мабуть, я здаюся оточуючим дуже суворим.
5. Я проти того, щоб виражати ввічливість, якщо мені не хочеться.
6. Я вмю приховувати від друзів сплески емоцій.
7. Часто у спілкуванні з однолітками я міркую про щось своє.
8. Іноді я бажаю виявити партнерові емоційну підтримку (уважність, співчуття), але він цього не відчуває, не сприймає.
9. Найчастіше на моєму обличчі або в очах видно стурбованість.
10. У діловому спілкуванні я намагаюся приховати свої симпатії до друзів.
11. Усі неприємні переживання зазвичай «написані» на моєму обличчі.
12. Якщо я захоплююся розмовою, то міміка стає надто виразною, експресивною.
13. Мабуть, я трохи емоційно скутий.
14. Я часто перебуваю у стані нервового напруження.
15. Зазвичай я відчуваю дискомфорт, коли треба потиснути руку партнерові по спілкуванню.
16. Іноді близькі люди звертають мою увагу на моє обличчя (напруженість м'язів, скривлення усмішки тощо).
17. Я надмірно жестикулюю під час розмов.
18. У новій ситуації мені важко бути природним, спонтанним.
19. Моє обличчя часто виражає сум або стурбованість, хоча на душі спокійно.
20. Мені важко дивитися в очі малознайомій людині.
21. Якщо я хочу, то можу приховати свою неприязнь до поганої людини.
22. Мені часто буває весело без причин.
23. Мені легко за бажанням виражати різні емоції на обличчі: сум, радість, хвилювання, відчай тощо.
24. Мені говорили, що мій погляд важко витримати.
25. Мені щось заважає виражати теплоту, симпатію людині, навіть коли я дійсно це відчуваю до неї.

Обробка результатів. Підбиваються підсумки самооцінювання за ключем. Підраховується сума балів за типом перешкод. Вона може бути в межах від 0 до 25. Чим більше балів, тим більшою є емоційна проблема окремої особистості у повсякденному спілкуванні.

Перешкоди у встановленні контактів	Номери суджень і відповіді за ключем
Невміння керувати емоціями, дозувати їх	+1, -6, +11, +16, -21
Неадекватний вияв емоцій	-2, +7, +12, +17, +22
Негнучкість, нерозвинутість, невиразність емоцій	+3, +8, +13, +18, -23
Домінування негативних емоцій	+4, +9, +14, +19, +24
Небажання зближуватися з людьми на емоційній основі	+5, +10, +15, +20, +25

Оцінювання результатів.

0-2 бали – нещирість та небажання подивитися на себе з боку;

3-5 балів – емоції не заважають спілкуватися з партнерами;

6-8 балів – незначні емоційні проблеми у повсякденному спілкуванні;

9-12 балів – повсякденні емоції деякою мірою ускладнюють взаємодію з партнерами;

13 та більше балів – емоції заважають встановлювати контакти з людьми.

Методика «Шкала тривожності» Тейлора

Інструкція. У таблиці 1 перелічені ситуації, з якими ти часто стикаєшся в житті. Деякі з них можуть бути неприємними, бо викликають тривогу, хвилювання чи страх. Уважно прочитай кожне речення і обведи кружечком одну з цифр праворуч – 0, 1, 2, 3, 4 – залежно від того, наскільки ця ситуація є неприємною для тебе і може викликати тривогу хвилювання, побоювання чи страх. Якщо ситуація тобі зовсім не здається неприємною, обведи цифру 0. Якщо трохи неприємна – обведи цифру 1. Якщо ситуація досить неприємна, викликає у тебе занепокоєння і ти хотів би уникнути її, обведи цифру 2. Якщо вона тобі дуже неприємна і викликає сильне занепокоєння, тривогу, страх, обведи цифру 3. Якщо ситуація тобі вкрай неприємна і викликає у тебе дуже сильне занепокоєння та надто сильний страх, обведи цифру 4. Те, що означає кожна цифра, написано зверху таблиці.

Отже, твоє завдання – якомога ясніше уявити собі кожну ситуацію і визначити, обвівши кружечком одну з цифр, якою мірою вона може викликати тривогу, занепокоєння, побоювання чи страх.

№ з/п	Можлива ситуація	Міра занепокоєння				
		відсутнє	трохи	достатньо	значно	дуже
1	Треба відповідати біля дошки	0	1	2	3	4
2	Потрібно зайти в дім до незнайомих людей	0	1	2	3	4
3	Участь у змаганнях, конкурсах, олімпіадах	0	1	2	3	4
4	Необхідність розмовляти з директором школи	0	1	2	3	4
5	Необхідність думати про своє майбутнє	0	1	2	3	4
6	Учитель дивиться в журнал і збирається когось викликати	0	1	2	3	4
7	Тебе критикують, тобі докоряють	0	1	2	3	4
8	На тебе дивляться, коли ти щось робиш (спостерігають за тобою під час роботи, розв'язування задачі)	0	1	2	3	4
9	Під час контрольної роботи	0	1	2	3	4
10	Після контрольної, коли вчитель називає оцінки	0	1	2	3	4
11	На тебе не звертають уваги	0	1	2	3	4
12	У тебе щось не виходить	0	1	2	3	4
13	Чекаєш батьків з батьківських зборів	0	1	2	3	4
14	Тобі загрожує невдача	0	1	2	3	4
15	Чуєш за своєю спиною сміх	0	1	2	3	4
16	Необхідність скласти екзамени у школі	0	1	2	3	4
17	На тебе гніваються (невідомо через що)	0	1	2	3	4
18	Треба виступати перед великою аудиторією	0	1	2	3	4
19	Має відбутися важлива подія	0	1	2	3	4
20	Не розумієш пояснень учителя	0	1	2	3	4
21	З тобою не згодні й суперечать тобі	0	1	2	3	4
22	Порівнюєш себе з іншими	0	1	2	3	4
23	Під час перевірки твоїх здібностей	0	1	2	3	4
24	На тебе дивляться, як на маленького	0	1	2	3	4
25	На уроці вчитель несподівано ставить тобі запитання	0	1	2	3	4
26	Оточуючі замовкають, коли ти підходиш	0	1	2	3	4
27	Під час оцінювання твоєї роботи	0	1	2	3	4
28	Думаєш про свої справи	0	1	2	3	4
29	Тобі потрібно прийняти важливе рішення	0	1	2	3	4
30	Не можеш упоратися з домашнім завданням	0	1	2	3	4

Оцінювання та аналіз результатів.

Наведена методика містить ситуації трьох видів: пов'язані зі школою, взаємодією з учителем (шкільна тривожність) й ті, що актуалізують уявлення про себе (самооцінна тривожність).

Дані про віднесення ситуацій до конкретної шкали видів тривожності наведено в таблиці.

Таблиця

Вид тривожності	Ситуація
Шкільна	1, 4, 6, 9, 10, 13, 16, 20, 25, 30
Самооцінна	3, 5, 12, 14, 19, 22, 23, 27, 28, 29
Міжособистісна	2, 7, 8, 11, 15, 17, 18, 21, 24, 26

У наступній таблиці наведено стандартні дані, за якими можна визначити рівень тривожності в різних статево-вікових у групах.

Таблиця

№ з/п	Рівень тривожності	Група учнів		Рівень різних видів тривожності (в балах)			
		клас	стать	загальна	шкільна	самооцінна	міжособистісна
1	Нормальний	8	Жін.	30-62	7-19	11-21	7-20
			Чол.	17-54	4-17	4-8	5-17
		9	Жін.	17-54	2-14	6-19	4-19
			Чол.	10-48	1-13	1-17	3-17
		10	Жін.	35-62	5-17	12-23	5-20
			Чол.	23-47	5-14	8-17	5-14
2	Трохи завищений	8	Жін.	63-78	20-25	22-26	21-27
			Чол.	55-73	18-23	19-25	18-24
		9	Жін.	55-72	15-20	20-26	20-26
			Чол.	49-67	14-19	18-26	18-25
		10	Жін.	63-76	18-23	24-29	21-28
			Чол.	48-60	15-19	18-22	15-19
3	Високий	8	Жін.	79-94	26-31	27-31	28-33
			Чол.	74-91	24-30	26-32	25-30
		9	Жін.	73-90	21-26	27-32	27-33
			Чол.	68-86	25-25	27-34	26-32
		10	Жін.	77-90	24-30	30-34	29-36
			Чол.	61-72	20-24	23-27	20-23

4	Дуже високий	8	Жін.	>94	>31	>31	>33
			Чол.	>91	>30	>32	>30
		9	Жін.	>90	>26	>32	>33
			Чол.	>86	>25	>34	>32
		10	Жін.	>90	>30	>34	>36
			Чол.	>72	>24	>27	>23
5	Надто спокійний	8	Жін.	<30	<7	<11	<7
			Чол.	<17	<4	<4	<8
		9	Жін.	<17	<2	<6	<4
			Чол.	<10	<2	<4	<3
		10	Жін.	<35	<5	<12	<5
			Чол.	<23	<5	<8	<5

Дослідження особистісних особливостей та емоційно-вольової сфери

Методика «Вивчення мотивації навчання в учнів початкових класів» (розроблена М. Гінзбургом) [7, с.533-534].

Обладнання: 6 карток зі схематичним зображенням фігур, бланк фіксації поточного результату.

Інструкція: Зараз я прочитаю тобі розповідь. Послухай.

«Хлопчики і дівчатка розмовляли про школу. Перший хлопчик сказав: «Я ходжу до школи, тому що мене примушує моя мама. А якби не мама, то я б у школу не ходив». На стіл перед дитиною викладається картка №1 (зовнішній мотив). Другий хлопчик сказав: «Я ходжу до школи тому, що мені подобається вчитися, подобається робити уроки. Навіть якби школи не було, я б однаково вчився». Викладається картка №2 (навчальний мотив). Третій хлопчик сказав: «Я ходжу до школи, тому що там весело і багато дітей, із якими можна гратися». Викладається картка №3 (ігровий мотив). Четвертий хлопчик сказав: «Я ходжу до школи, тому що хочу бути великим. Коли я у школі, я відчуваюся дорослим, а до школи я був маленьким». Викладається картка №4 (позиційний мотив). П'ятий хлопчик сказав: «Я ходжу до школи, тому що потрібно вчитися. Без навчання ніякої справи не зробиш, а вивчишся – і можеш стати ким захочеш». Викладається картка №5 (соціальний мотив). Шостий хлопчик сказав: «Я ходжу до школи, тому що одержую там хороші бали». Викладається картка №6 (мотив одержання бала).

А тепер подумай і дай відповіді:

- Як по-твоєму, хто з них має рацію? Чому?
- З ким із них ти хотів би разом гратися? Чому?
- З ким із них ти хотів би разом вчитися? Чому?

Дитина послідовно здійснює три вибори, при цьому вказує на відповідну картинку і пояснює її. Якщо дитина дає не чіткі пояснення, їй ставлять контрольне запитання: «А що цей хлопчик сказав?»

Обробка даних. Учням пропонується вибрати 3 варіанти відповідей, щоб виключити випадковість вибору й отримати об'єктивні результати. Кожен варіант відповідей має певну кількість балів, залежно від того, який мотив він відображає: зовнішній мотив – 0 балів; ігровий мотив – 1 бал; отримання оцінки – 2 бали; позиційний мотив – 3 бали; соціальний мотив – 4 бали, навчальний мотив – 5 балів.

Виділяють підсумкові рівні мотивації школярів:

I – дуже високий рівень мотивації навчання (сума набраних балів 41-49);

II – високий рівень мотивації навчання (сума набраних балів 33-40);

III – нормальний (середній) рівень мотивації навчання (сума набраних балів 25-32);

IV – знижений рівень мотивації навчання (сума набраних балів 15-24);

V – низький рівень мотивації навчання (сума набраних балів 5-14).

Максимальна оцінка – 49 б. Контрольний вибір додає до загальної суми кількість балів відповідного вибору. Домінантна мотивація діагностується за найбільшою кількістю балів. Дитина може керуватися й іншими мотивами. Про несформованість мотивації до навчання свідчить відсутність переваг, тобто різні підходи до всіх ситуацій.

Бланк протоколу фіксації проміжних результатів вибору

Вибори	Мотиви					
	1	2	3	4	5	6
I Вибір						
II Вибір						
III Вибір						
Контрольний вибір						

Методика «Заучування 10 слів» [14, с.223-225].

Дану методику розробив О. Р. Лурія. Використовується для оцінки стану пам'яті, стомлюваності, активності уваги. Ніякого спеціального устаткування не потрібно. Проте в більшій мірі, чим при використанні решти методик, необхідна тиша: за наявності яких-небудь розмов у кімнаті експеримент проводити недоцільно. Перед початком педагог повинен записати в один рядок короткі (односкладові і двоскладові) слова. Слова потрібно підібрати прості, різноманітні і такі, що не мають між собою ніякого логічного зв'язку. Зазвичай кожен експериментатор користується яким-небудь одним набором слів. Проте необхідно використовувати декілька наборів, щоб діти не могли

їх один від одного почути. У даному експерименті дуже важлива велика точність вимови і незмінність інструкції.

Інструкція складається з декількох етапів.

Перше пояснення: «Зараз я прочитаю 10 слів. Слухати треба уважно. Коли закінчу читати, відразу ж повтори стільки, скільки запам'ятаєш. Повторювати можна у будь-якому порядку, порядок ролі не грає. Зрозуміло?» Педагог читає слова поволі, чітко. Коли дитина повторює слова, вчитель ставить у своєму протоколі хрестики під цими словами. Потім продовжує інструкцію (другий етап).

Друге пояснення: «Зараз я знову прочитаю ті ж самі слова, і ти знову повинен(на) повторити їх – і ті, які вже назвав(а), і ті, які у першій спробі пропустив(а), – всі разом, у будь-якому порядку». Експериментатор знову ставить хрестики під словами, які відтворив випробовуваний. Потім дослід знову повторюється 2, 4 і 5 разів, але вже без яких-небудь інструкцій. Експериментатор просто говорить: «Ще раз». Якщо випробовуваний називає які-небудь зайві слова, експериментатор обов'язково записує їх поряд з хрестиками, а якщо слова ці повторюються, ставить хрестики і під ними. У випадку, якщо дитина намагається вставляти в процесі досліду які-небудь репліки, експериментатор її зупиняє.

Ніяких розмов під час цього експерименту допускати не можна. Після п'ятикратного повторення слів експериментатор переходить до інших експериментів, а в кінці дослідження, тобто приблизно через 50- 60 хв., знову просить відтворити ці слова (без нагадування). Щоб не помилитися, ці повторення краще відмічати не хрестиками, а кружечками.

Таблиця

Протокол дослідження

Кількість повторень	Ліс	Хліб	Вікно	Стілець	Вода	Брат	Кінь	Гриб	Голка	Мед	Вогонь
1	+		+		+	+					
2	+		+			+		+			+
3	+	+			+	+		+			+
4	+	+								+	
5	+	+			+	+		+			+
Через годину		○				○		○			○

За цим протоколом може бути побудована «крива запам'ятовування». Для цього по горизонтальній осі ставляться номери повторень, а по вертикальній – кількість правильно відтворених слів. За формою кривої можна робити деякі висновки щодо особливостей запам'ятовування.

Встановлено, що у здорових дітей молодшого шкільного віку «крива запам'ятовування» носить приблизно такий характер: 5, 7, 9 або 6, 8, 9 або 5, 7, 10 і т. д., тобто до третього повторення випробовуваний відтворює 9 або 10 слів; при подальших повтореннях (всього не менше п'яти разів) кількість відтворних слів 9-10.

Діти з інтелектуальними порушеннями відтворюють порівняно меншу кількість слів (у деяких випадках дебільності спостерігається великий відсоток механічного запам'ятовування і відтворення слів). Крім того, в наведеному протоколі відмічено, що випробовуваний відтворив одне зайве слово – вогонь; надалі при повторенні, він «застряг» на цій помилці. Такі «зайві» слова, що повторюються, за спостереженнями окремих психологів, зустрічаються при дослідженні хворих дітей, які страждають поточними органічними захворюваннями мозку. Особливо багато таких «зайвих» слів продукують діти у стані розгальмованості. «Крива запам'ятовування» може вказувати і на ослаблення активної уваги, і на виражену стомлюваність. Так, наприклад, іноді дитина до другого разу відтворює 8 або 9 слів, а при подальших спробах пригадує все меншу і меншу кількість слів. У житті такий учень зазвичай страждає забудькуватістю і неухважністю. В основі такої забудькуватості лежить скороминуща астенія, виснажуваність уваги. Крива в таких випадках не обов'язково різко падає вниз, іноді вона приймає зигзагоподібний характер, що свідчить про нестійкість уваги, про її коливання.

В окремих, порівняно рідкісних, випадках діти відтворюють від разу до разу однакову кількість одних і тих же слів, тобто крива має форму «плато». Така стабілізація свідчить про емоційну млявість, відсутність зацікавленості в тому, щоб запам'ятати більше. Крива типу низько розташованого «плато» спостерігається при недоумстві з апатією (при паралітичних синдромах). Кількість слів, утриманих і відтворених випробовуваним через годину після повторення, в більшій мірі свідчить про пам'ять у вузькому сенсі слова. Користуючись різними, але рівними за трудністю наборами слів, можна проводити цей експеримент повторно з метою перевірки ефективності терапії, оцінки динаміки хвороби і т. д.

Тест «Коробочка форм» [14, с. 154-155].

З допомогою цього тесту досліджується рівень розвитку дій сприйняття і ступінь їх інтеріоризації у дітей 2,5–4 років. При проведенні цього тесту перевіряють також наявність у дитини сенсорних еталонів форми. Стимульний матеріал: дерев'яна або пластмасова коробочка, в кришці якої прорізані отвори у формі основних геометричних фігур – кола, квадрата, трикутника, прямокутника і т. д. У наборі є і тривимірні фігури (дерев'яні

або пластмасові), в основі яких ті ж геометричні фігури, тобто куля, куб, паралелепіпед і т. д.

Інструкція: «Давай пограємо, як ніби ця коробочка – поштова скринька, в яку тобі потрібно опустити ось такі листи (показують геометричні фігури). Тільки запам'ятай, що для кожного листа існує спеціальний отвір, у який він може увійти. Тому уважно дивись на фігурку-лист і шукай отвір, що для нього призначений». Фігурки кладуть перед дитиною поруч з коробочкою. У процесі роботи дорослий може звернути увагу дитини на інформативні точки, якщо вона не намагається дослідити фігурку, а намагається силою увіпхнути її не в той отвір. У такому випадку дітям показують, що у даної фігурки є, наприклад, три гострі кути, а отвір круглий, тому фігурка до нього не увійде, і треба знайти такий отвір, в якому також є три кути. Потім разом із дитиною відшуковують такий отвір і демонструють, як легко входить в нього фігурка.

Допомога можлива при роботі з першими 1-3 фігурками, потім або дитина починає діяти самостійно, або тестування припиняють. Якщо потрібно перевірити, наскільки добре малюк володіє еталонами форми, можна дати йому додаткове завдання – розкласти фігурки за формою, склавши до купи всі куби, кулі або паралелепіпеди.

При інтерпретації отриманих даних, перш за все, слід звертати увагу на характер діяльності дітей – наявність орієнтування, ступінь його інтеріоризованості. Для дітей 2,5–3 років у нормі ще не характерно виділення орієнтовною фази діяльності, вони намагаються засунути фігурки в будь-який отвір, не розглядаючи їх і не співвідносячи одну з одною. Тому, допомагаючи дітям, дорослі їх навчають, формуючи орієнтування і дії сприйняття одночасно. Більш здібні діти і швидше навчаються, швидше «схоплюють» новий матеріал і відразу після показу способу дії з однією-двома фігурками починають діяти самостійно.

У нормі орієнтування як самостійний етап діяльності з'являється в 3-3,5 роки (хоча в імпульсивних дітей може з'явитися і значно пізніше, до 4-4,5 років). Тому 3-4-річні діти мають оглядати фігурки перш, ніж почати їх опускати в коробку. Однак це орієнтування може бути ще зовнішнім, тобто дитина допомагає собі пальчиками, обмацує фігурки, повертає їх у різні боки, намагаючись засунути в коробку. У цьому випадку також допустима участь дорослого, який допомагає дітям перейти до зорового орієнтування, яке в нормі повинне з'явитися до кінця третього року їх життя. У цей час спроба обмацати фігурку і, тим більше, силою втиснути її у невідповідний отвір вважається вже грубою помилкою, що свідчить про можливі порушення в інтелектуальному розвитку. В цьому випадку особливо важливо перевірити

здатність до навчання (научання) дитини, так як це допомагає швидко скоригувати це відставання, поки воно не позначилося на розвитку мислення дитини.

Зорово-графічний гештальт-тест Бендера [5, с.23-24].

Мета: можливість оцінити ступінь сформованості зорово-моторної координації, а також виявити проблемні її моменти. Обладнання: чистий аркуш паперу, зразок для копіювання (5 рисунків різних фігур), ручка.

Інструкція: «На чистий аркуш паперу постарайся змалювати ці картинки так, щоб вийшло дуже схоже». Змальовувати дитина повинна ручкою. Важливо, щоб вона правильно відтворювала і загальний вигляд, і розташування малюнків. По закінченні роботи запропонуйте їй перевірити, чи все вийшло схоже. Якщо дитина захоче, то може перемалювати чи виправити своє зображення. Позначте той малюнок, що дитина вибере як подібний.

Інтерпретація результату. Результати виконання тесту оцінюються за допомогою порівняння роботи дитини з графічним зразком, запропонованим їй для змальовування. Дитина має правильно відтворити п'ять малюнків зразка та їх розташування відносно один одного.

Рівні розвитку.

Високий: усі малюнки виконані абсолютно ідентично зразку: дотримані загальні розміри і розміри деталей, нахил, положення малюнків на аркуші відносно один одного, а також положення деталей усередині кожного малюнка, лінії чіткі. Такий варіант виконання зустрічається дуже рідко.

Добрий: усі малюнки виконані майже ідентично зразку (допускаються незначні відхилення). Допускається неповний збіг просторового розташування малюнків відносно один одного. У першому малюнку розмір кружків може бути довільним, зокрема – непостійним. Допускається зміна кута нахилу утвореної кружками фігури, яка, утім, повинна зберегти загальний вигляд паралелограма. У другому і третьому малюнку допускається неточність розмірів. У четвертому малюнку розмір кружків може бути довільним, зокрема – непостійним. Допускається ущільнення всього малюнка, але при цьому загальна форма «стріли» має бути чітка. У п'ятому малюнку допускаються незначні відхилення у пропорціях і загальних розмірах шестикутників.

Середній: у всіх малюнків є загальна подібність зі зразками. Положення малюнків на аркуші відносно один одного та їх розміри не враховуються. У першому малюнку кількість кружків відповідає зразку; при цьому фігура може не мати форми паралелограма, вона нахилена, вигнута; розмір кружків довільний, вони зорово розташовані у суворо горизонтальні й вертикальні

лінії. У другому малюнку горизонтальні й вертикальні розміри рамки можуть бути не витримані, але кути близькі до прямих, крива лінія стосується її. У третьому малюнку коло може бути зображене у будь-якому кривому варіанті, його обов'язково торкається помірно-кривий чотирикутник кутом, а не гранню. У четвертому малюнку – точне передавання кількості кружків, допускається недотримання форми стріли. У п'ятому малюнку – будь-які шестикутники, що частково перетинаються, допускається «закруглювання» гострих кутів, пропорції і розміри не враховуються.

Слабкий: малюнки загалом схожі на зразки і хоча б один із них має значний дефект зображення, який не може бути пояснений просто нерозвиненістю графічних навичок у дитини. До таких дефектів належать: у першому малюнку кількість кружків не відповідає зразку на 1-5 кружків; у другому малюнку форма вигину кривої лінії не відповідає зразку: не збігаються опуклості і западини, замість плавної лінії – гострий кут, крива лінія не торкається кута рамки, хоча і розташована близько до неї, чи крива лінія примальована до правої грані рамки; у третьому малюнку коло і чотирикутник зображені близько одне до одного, але торкання відсутнє; у четвертому малюнку кількість кружків не відповідає зразку, причому різниця може бути і невелика (на 1-3 кружки «стріла не проглядається»); у п'ятому малюнку відсутнє часткове накладання шестикутників: вони або ледь торкаються один одного, або намальовані окремо, хоча і близько один до одного, шестикутники розташовані під прямим кутом один від одного, перетинання в середній частині.

Тест «Два будиночки» [5, с.36-38].

Мета: виявлення дітей з проблемами у спілкуванні. Обладнання: лист паперу, на якому малюються два будинки. Один із них більший – червоного кольору, інший менший – чорного кольору. Як правило, цей малюнок не готують заздалегідь, а малюють на очах у дитини чорним і червоним олівцями.

Інструкція: дитині говорять: «Подивись на ці будиночки. Уяви собі, що червоний будиночок належить тобі, в ньому багато цікавих іграшок, і ти можеш запросити до себе всіх, кого захочеш. А в чорному будинку іграшок немає зовсім. Подумай і скажи, кого б із дітей своєї групи ти запросив би до себе, а кого запросив би в чорний будиночок». Педагог записує тих дітей, яких дитина забирає до себе в червоний будиночок, і тих, кого вона хоче відселити в чорний будиночок. Після закінчення роботи дитину запитують, чи не хоче вона поміняти кого-небудь місцями, чи не забула когось.

Аналіз результатів.

Потрібно звернути увагу на те, скільки дітей дитина помістила в червоний будиночок, а скільки в чорний, по відношенню до яких дітей групи зроблений позитивний вибір, а по відношенню до кого – негативний. Для кожної дитини рахується кількість позитивних (кількість балів зі знаком «+») і негативних виборів (кількість балів зі знаком «-») зі сторони інших дітей групи, потім від більшого числа віднімають менше і ставлять знак більшого числа. + 4 і більше балів – набирають «соціометричні зірки», це зовні привабливі, достатньо впевнені в собі діти, які користуються авторитетом в групі однолітків, вони лідирують в іграх, з ними охоче дружать інші діти.

Від + 1 до + 3 балів (виборів зі знаком «-» немає) – ці діти надають перевагу іграм і спілкуванню з постійним обмеженим колом друзів (чи одним постійним другом), при цьому з іншими дітьми вони майже не конфліктують, в своїй маленькій групі можуть бути лідером.

Від – 2 до + 2 балів (сума складається з «+» і «-») – активні, рухливі, достатньо спілкуються з іншими дітьми, але нерідко конфліктні діти, вони легко вступають у гру, але також легко сваряться і відмовляються гратися, часто ображаються і ображають інших, але легко забувають образи.

0 балів (вибори зі знаком «+» зі знаком «-» відсутні) – цих дітей просто не помічають, їх ніби немає в групі, як правило це тихі, малоактивні діти, які грають наодинці і прагнуть до контактів з однолітками: частіше за все такі результати отримують по відношенню до дітей, які часто хворіють і тих, хто недавно з'явився в колективі.

– 1 і менше балів – це діти, якими нехтують однолітки, нерідко вони зовні мало привабливі чи мають явно виражені фізичні дефекти: нервозні, занадто конфліктні, негативно поведуть себе по відношенню до інших дітей. Особливу увагу потрібно звернути на тих дітей, які основну кількість дітей помістили в чорний будиночок, залишаючись наодинці чи оточуючи себе дорослими. Як правило, це дуже замкнуті діти, які ні з ким не спілкуються або, навпаки, конфліктують, які встигли посваритися уже зі всією групою. Передбачити труднощі у спілкуванні з однолітками в школі у таких дітей можна з більшою ймовірністю.

Тест «Дім, дерево, людина» [22, с. 166-168].

Цей тест належить до проєктивних, бо за невизначеності пропонованого стимулу (тобто дитина не здогадується про те, що з малюнка можна робити висновки про його особистість), обстежуваний проєктує своє уявлення про дім (дерево, людину) та своє ставлення до того, що даний об'єкт символізує для нього. Крім того, такі знайомі всім слова (дім, дерево, людина) специфічні тим, що вони є не просто назвами об'єктів, а й мають емоційне навантаження. Тому емоційна реакція на пропоноване завдання

(безпосередньо відразу ж, під час малювання, а також у бесіді після малювання), зазвичай, становить особистісно-значущу реакцію на те, що символічно присутнє в малюнку.

Техніка проведення тесту дуже проста. Дитині пропонують стандартний аркуш паперу і простий олівець. Перед цим аркуш для малювання складають удвоє. На першій сторінці в горизонтальному положенні зверху друкованими літерами пишуть «ДІМ», на другій і третій сторінках у вертикальній позиції вгорі кожної сторінки пишуть відповідно «ДЕРЕВО», «ЛЮДИНА».

Дають таку інструкцію: «Намалюй, будь ласка, як можна краще дім, дерево, людину». На всі уточнюючі запитання дитини треба відповідати, що вона може малювати так, як їй заманеться. Після закінчення малювання проводять бесіду. Після виконання та аналізу малюнка запитують: що за людина зображена на малюнку; що вона робить; про що розмірковує. Дуже багато інформації дає також спостереження в процесі малювання – фіксуються міміка, спонтанні висловлювання, жести або незвичайні рухи тощо.

Здійснюється якісно-кількісний аналіз одержаних показників. Інтерпретація малюнка досить складна. Наприклад, розміщення малюнка на краю паперу відображає генералізоване почуття небезпеки, малюнок, зсунутий вправо, – зосередженість на майбутньому, вліво – на минулому. Потім треба сказати: яка порода дерева, де воно росте. Чи росте дерево разом з іншими, чи ізольоване. Чи дерево такої самої висоти, як обстежуваний. Потім запитують про дім, скільки він має поверхів, це дім обстежуваного чи ні та ін.

Оцінка здійснюється за 10 пунктами: поняття, деталі, пропорції, перспектива, час, коментарі, якість графіки, відношення, критика, тенденції тощо. Усі 10 пунктів дають можливість визначити структуру особистості, наявність девіацій. Наприклад, на малюнку людини руки приєднуються до голови, що визначається як явна патологія. Але якщо такий малюнок належить олігофрену, то його потрібно оцінити як норму. Валідність тесту невисока, і не перевищує 0,60-0,65.

Методика «Кінетичний малюнок сім'ї» (КМС) [18, с.501-508].

Тест КМС допомагає виявити ставлення дитини до членів своєї сім'ї, сімейні взаємини, які викликають тривогу або конфлікти, виявляє, як дитина сприймає взаємини з іншими членами сім'ї і своє місце в сім'ї.

Вік досліджуваного: з 10 років.

Матеріали: стандартний аркуш паперу для малювання, олівець і ластик.

Інструкція. Будь ласка, намалюйте свою сім'ю так, щоб її члени були чимось зайняті.

Процедура дослідження. Тест складається з двох частин: малювання сім'ї і бесіда після малювання. На всі уточнювальні запитання слід відповідати без будь-яких указівок, наприклад: «Можеш малювати, як хочеш». Під час малювання слід записувати всі спонтанні висловлювання дитини, відмічати її міміку, жести, а також фіксувати послідовність малювання. Після виконання завдання для отримання максимуму інформації вербальним шляхом проводиться бесіда.

Зазвичай дитині ставлять запитання:

1. Скажи, хто тут намальований?
2. Де вони знаходяться?
3. Що вони роблять, чим зайняті? Хто це придумав?
4. Їм весело чи нудно? Чому?
5. Хто з намальованих людей найщасливіший? Чому?
6. Хто з намальованих людей найнещасливіший? Чому?

Під час бесіди з'ясовується сенс намальованого дитиною, тобто ставлення до окремих членів сім'ї, чому дитина не намальувала когось із членів сім'ї (якщо так сталося), що означають для дитини окремі деталі малюнка. Слід уникати прямих запитань, наполягаючи на відповіді, оскільки це може індукувати тривогу, захисні реакції. Доцільніше ставити продуктивні запитання, наприклад: «Якщо замість пташки була б намальована дитина, то хто б це був?» Для виявлення негативного або позитивного ставлення до членів сім'ї дитині пропонують розв'язати такі ситуації:

1. Уяви собі, що ти маєш два квитки в цирк. Кого б ти запросив із собою?
2. Уяви, що вся твоя сім'я іде в гості, але один із вас захворів і повинен залишитися вдома. Хто це?
3. Ти будуєш із конструктора будинок, але у тебе не виходить. Кого ти покличеш на допомогу?
4. Ти маєш квитки (на один менше, ніж членів сім'ї) на цікаву кінокартину. Хто залишиться вдома?

Під час інтерпретації КМС увагу звертають на такі аспекти:

- 1) аналіз структури малюнка (порівняння складу реальної та намальованої сім'ї, розміщення і взаємодія членів сім'ї на малюнку);
- 2) аналіз особливостей зображення окремих членів сім'ї (відмінності в стилі малювання, кількість деталей, схема тіл окремих членів сім'ї);
- 3) аналіз процесу малювання (послідовність малюнка, коментарі, паузи, емоційні реакції під час малювання).

1. Аналіз структури КМС.

Склад сім'ї. Дитина, котра має емоційний добробут у сім'ї, малює повну сім'ю. Викривлення реального складу сім'ї вказує на емоційний конфлікт, невдоволення сімейною ситуацією. Крайні варіанти являють малюнки, на яких узагалі не зображені люди або зображені люди, які не пов'язані з сім'єю. За такими реакціями найчастіше приховуються:

- а) травматичні переживання, пов'язані із сім'єю;
- б) знедоленість, покинутість;
- в) артизм;
- г) поганий контакт психолога з дитиною.

Звичайно наявні менш виражені відхилення від реального складу сім'ї. Діти зменшують склад сім'ї, «забуваючи» намалювати тих членів сім'ї, котрі для них емоційно менш привабливі, з якими склалися конфліктні стосунки. Якщо замість реальних членів сім'ї дитина малює маленьких звірят, пташок, слід уточнити, з ким дитина їх ідентифікує. Найчастіше так малюють братів або сестер, чий вплив у сім'ї дитина намагається зменшити. Коли дитина малює замість реальної сім'ї сім'ю тварин, це свідчить про відкинутість, прагнення до теплих емоційних контактів. Відсутність на малюнку «Я» характерна для дітей, що відчують ізольованість, неприйняття. Якщо на малюнку тільки «Я», це може вказувати на різний психічний зміст. Багато деталей тіла, кольорів, різноманіття одягу, великі фігури свідчать про несформоване почуття спільності та певну егоцентричність, а також про істероїдні риси характеру. Маленькі фігури, схематичність, створений кольоровою гамою негативний емоційний фон свідчать про почуття ізольованості.

Збільшення складу сім'ї пов'язано з незадоволеними психологічними потребами в сім'ї. Діти-одиначки часто малюють сторонніх людей. Потреба у рівноправних, кооперативних зв'язках виражається на малюнку, де, окрім членів сім'ї, намальована дитина того самого віку (двоюрідний брат, донька сусіда тощо). Зображення маленьких дітей указує на незадоволені афіліативні потреби, бажання зайняти охоронну, батьківську, керівну позицію стосовно інших дітей. Пошук людини, здатної задовольнити потребу дитини в близьких емоційних стосунках, виражається на малюнках, де, окрім батьків (або замість них), намальовані дорослі, не пов'язані з сім'єю. В деяких випадках це вказує на символічне руйнування цілісності сім'ї, помсту батькам унаслідок відчуття ізольованості, непотрібності.

Розміщення членів сім'ї. Указує на деякі психологічні особливості взаємовідносин у сім'ї. В аналізі розміщення необхідно розрізняти, що відображає малюнок: суб'єктивно реальне (сприйняте), бажане або те, чого дитина боїться, уникає тощо. Згуртованість сім'ї, зображення членів сім'ї зі

з'єднаними руками, об'єднаність їх у спільній діяльності є ознаками психологічного добробуту, сприйняття інтегративності сім'ї. Роз'єднаність членів сім'ї може вказувати на низький рівень емоційних зв'язків. Зображення членів сім'ї в обмеженому просторі (човен, будинок тощо) може означати спробу дитини об'єднати, згуртувати сім'ю. Групування членів сім'ї на малюнку іноді допомагає виділити психологічні мікроструктури сім'ї, коаліції. Дитина малює себе окремо від інших, коли відчувається відчуженою. Відокремлення іншого члена сім'ї вказує на негативне ставлення дитини до нього, іноді це є ознакою загрози, що йде від нього, або малої значущості для дитини. Роз'єднання членів сім'ї будь-якими об'єктами, поділ малюнка на комірки вказує на слабкість позитивних міжперсональних зв'язків.

2. Аналіз особливостей намальованих фігур. Дає змогу отримати інформацію широкого діапазону: про емоційне ставлення дитини до окремого члена сім'ї, про те, яким дитина його сприймає, про «Я-образ» дитини, її статеву ідентифікацію тощо. В оцінюванні позитивного ставлення дитини до членів сім'ї необхідно звертати увагу на такі моменти графічних презентацій:

1) Кількість деталей тіла: наявність голови, волосся, вух, очей, зіниць, вії, лоба, брів, щік, рота, шиї, плечей, рук, долонь, пальців, ніг.

2) Декорування (деталі одягу, прикраси): шапка, комір, краватка, банти, кишені, ремінь, гудзики, елементи зачіски, складність одягу, узор на одязі тощо.

3) Різноманітність використаних кольорів для зображення фігури. Позитивне ставлення до члена сім'ї виражається у великій кількості деталей тіла, декоруванні, використанні різноманітних кольорів. Негативне ставлення до людини – значна схематичність, незакінченість його графічної презентації. Пропуск суттєвих частин тіла (голови, рук, ніг) може вказувати поряд із негативним ставленням до нього також на агресивні наміри стосовно цієї людини.

4) Розмір фігур дає інформацію про сприйняття дитиною інших членів сім'ї і себе. Як правило, діти найбільшими малюють батька або матір, що відповідає реальності. Іноді співвідношення розмірів намальованих фігур не відповідає реальному співвідношенню величин членів сім'ї. Це пояснюється тим, що для дитини розмір фігури є засобом вираження сили, переваги, значущості, домінування. Якщо дитина малює себе більшою або рівною за розміром з батьками, то це пов'язано з егоцентричністю дитини або суперництвом з матір'ю або батьком за любов. Значно меншими за інших членів сім'ї малюють себе діти, які:

- а) відчувають свою незначущість, непотрібність;
- б) потребують опіки, турботи з боку батьків.

Великі фігури малюють імпульсивні, впевнені в собі, схильні до домінування діти. Дуже маленькі фігури вказують на тривожність, відчуття небезпеки.

5) Деталі фігури. Руки є основними засобами впливу на світ. Підняті догори руки з довгими пальцями часто є ознакою агресивності. Коли так малює себе дитина зовні спокійна, то можна передбачити, що її агресивні наміри придушені. Це може бути і ознакою компенсації своєї слабкості, бажання бути сильним, володіти іншими. Ця інтерпретація достовірніша тоді, коли дитина, крім «агресивних» рук, малює й широкі плечі або інші атрибути, що є символами мужності та сили. Якщо дитина тільки собі «забуває» малювати руки, при цьому зображаючи себе непропорційно маленькою, то це може бути пов'язано із відчуттям безсилля, власної незначущості, пригнічення активності, надмірного контролю.

Намальовані з великими руками та великими пальцями члени сім'ї вказують на сприйняття дитиною агресивності цих людей. Якщо член сім'ї взагалі без рук – дитина символічно обмежує його активність. Голова – центр локалізації «Я», інтелектуальної і перцептивної діяльності. Обличчя – найважливіша частина тіла в процесі спілкування. Пропуск частин обличчя дітьми старшими 5-річного віку вказує на серйозні порушення у сфері спілкування, ізолюваність, аутизм. Якщо, малюючи інших членів сім'ї, дитина пропускає голову, ніс, очі, брови тощо, це свідчить про конфліктні взаємини з даною людиною, вороже ставлення до неї. Вирази обличчя мають значення тільки в тих випадках, коли вони відрізняються одне від одного. У цьому випадку можна вважати, що дитина свідомо чи несвідомо використовує вираз обличчя як засіб вираження, який характерний для старших людей. Малювання зубів, виділення рота характерне для дітей, які схильні до агресії. Якщо дитина так малює іншу дитину, то це часто пов'язано з почуттям страху.

3. Аналіз процесу малювання. Аналіз процесу малювання часто дає найбільш змістовну, глибоку, значну інформацію. Увагу звертають на такі моменти:

- 1) послідовність малювання членів сім'ї;
- 2) послідовність малювання деталей;
- 3) витирання;
- 4) повернення до вже намальованих об'єктів, деталей, фігур;
- 5) паузи;
- 6) спонтанні коментарі під час малювання.

Послідовність малювання фігур більш інформативна у тих випадках, коли дитина в першу чергу малює не себе й не матір, а іншого члена сім'ї. Найчастіше першою вона зображає найбільш значущу, головну або найбільш емоційно близьку людину. Якщо дитина першою малює себе – то це пов'язано з її егоцентризмом як віковою характеристикою. Коли дитина останньою малює маму, то це пов'язано з негативним ставленням до неї.

В аналізі зображення першої фігури слід враховувати її графічну презентацію: схематичність, недекорованість вказує на відтворення дитиною значущості даної особи, силу, домінування в сім'ї, але не вказує на позитивні відчуття дитини до неї. Якщо перша фігура намальована ретельно, декорована, то можна передбачувати, що це найулюбленіший член сім'ї, якого дитина поважає і на якого сама хоче бути схожою. Якщо дитина спочатку малює різні об'єкти: сонце, меблі тощо – і лише насамкінець зображає людей, то можна вважати, що така послідовність є своєрідною реакцією, за допомогою якої дитина уникає неприємного для себе завдання. Це характерно для дітей з несприятливою сімейною ситуацією, а також це може бути наслідком поганого контакту дитини з психологом. Повернення до малювання тих самих членів сім'ї, об'єктів вказує на їхню значущість для дитини. Повернення також може вказувати на головне, домінуюче переживання, пов'язане з певними деталями малюнка.

Пауза перед малюванням певних деталей, членів сім'ї часто пов'язана з конфліктним ставленням і є зовнішнім проявом внутрішнього дисонансу мотивів. Витирання намальованого, перемальовування може бути пов'язано як із негативними, так із позитивними емоціями стосовно члена сім'ї. Якщо витирання й перемальовування не поліпшили результату, то можна говорити про конфліктне ставлення дитини до цієї людини.

Спонтанні коментарі пояснюють зміст того, що малюється. Часто такі коментарі є засобом послаблення внутрішньої напруги; їх поява видає найбільш емоційно «заряджені» місця малюнка. Це може допомогти у постановці запитань після малювання, полегшити процес інтерпретації. Оцінювання результатів. Для кількісної оцінки тесту КМС виділяють п'ять симптомокомплексів (див. таблицю):

- 1) сприятлива сімейна ситуація;
- 2) тривожність;
- 3) конфліктність у сім'ї;
- 4) почуття неповноцінності;
- 5) ворожість у сімейній ситуації.

Симптомокомплекси «Кінетичного малюнка сім'ї»

Симптомокомплекс	Симптом	Бал
Сприятлива сімейна ситуація	1. Спільна діяльність усіх членів сім'ї	0,2
	2. Переважання людей на малюнку	0,1
	3. Зображення всіх членів сім'ї	0,2
	4. Відсутність ізольованих членів сім'ї	0,2
	5. Відсутність штриховки	0,1
	6. Гарна якість лінії	0,1
	7. Відсутність ворожості	0,2
	8. Адекватний розподіл людей на аркуші	0,1
	9. Інші можливі ознаки	0,1
Тривожність	1. Штриховка	0,1
	2. Лінія основи – підлога	2,3
	3. Лінія над малюнком	0,1
	4. Лінія із сильним натиском	0,1
	5. Стирання	0,1
	6. Перебільшена увага до деталей	0, 1,2
	7. Переважання речей	0,1
	8. Подвійні чи уривчасті лінії	0,1
	9. Виділення окремих деталей	0,1
	10. Інші можливі ознаки	0,1
Конфліктність у сім'ї	1. Бар'єри між фігурами	0,2
	2. Стирання окремих фігур	0,1,2
	3. Відсутність основних частин тіла (фігури) автора	0,2
	4. Виділення окремих фігур	0,2
	5. Ізоляція окремих фігур	0,2
	6. Неадекватна величина окремих фігур	0,2
	7. Невідповідність окремого опису і малюнку	0,1
	8. Переважання речей	0,1
	9. Відсутність на малюнку деяких членів сім'ї	0,2
	10. Член сім'ї зображений зі спини	0,1
	11. Інші можливі ознаки	0,1

Почуття неповноцінності у сім'ї	1. Автор на малюнку непропорційно малий	0,2
	2. Розміщення фігур у нижній частині аркуша	0,2
	3. Лінія слабка, уривчаста	0,1
	4. Ізоляція автора від інших	0,2
	5. Маленькі фігури	0,1
	6. Нерухома порівняно з іншими фігура автора	0,1
	7. Відсутність автора	0,2
	8. Автор зображений зі спини	0,1
	9. Інші можливі ознаки	0,1
Ворожість у сімейній ситуації	1. Одна фігура на іншому аркуші або на зворотньому боці аркуша	0,2
	2. Агресивна поза фігури	0,1
	3. Закреслена фігура	0,2
	4. Деформована фігура	0,2
	5. Обернений профіль	0,2
	6. Руки розкинуті в боки	0,1
	7. Пальці довгі, виділені	0,1
	8. Інші можливі ознаки	0,1

Тест «Сімейна соціограма» [20].

Методика дозволяє виявити місце досліджуваного в системі міжособистісних відносин і, крім того, визначити характер комунікацій в сім'ї – прямий або опосередкований. Тест є терапевтичним інструментом, адже допомагає батькам подивитись на ситуацію в сім'ї «зверху» і оцінити існуючі взаємозв'язки.

Для проведення тесту досліджуваним видають бланки: на кожному бланку намальований круг діаметром 110 мм. Члени сім'ї виконують завдання індивідуально.

Інструкція: Перед Вами на аркуші зображено коло. Намалуйте в ньому самого себе, членів сім'ї у формі кружечків і підпишіть їх імена. Існує інший варіант методики, який запропонований В. В. Ткачовим. В даному варіанті роздається три бланки із зображенням кола й інструкція звучить так: Перед Вами три кола. Кожен з них зображує вашу сім'ю на певному етапі її життя (моя сім'я до народження дитина, моя сім'я після народження дитини, моя

сім'я зараз). Намалюйте в кожному з кіл себе самого і членів своєї сім'ї у формі кіл та надпишіть їх.

Інтерпретація результатів.

Існують критерії, за якими проводиться оцінка результатів тестування:

- 1) число членів сім'ї, які потрапили в площу кола і черговість їх зображення;
- 2) величина кіл;
- 3) розташування кіл відносно один одного, дистанція між ними – говорить про характер взаємин між членами сім'ї.

Оцінюючи результат за першим критерієм, слід зіставити число членів сім'ї, які зобразив досліджуваний з реальним. Можливо, що члени сім'ї, з якими досліджуваний перебуває в конфліктних відносинах, не потраплять у велике коло, вони будуть забуті. У той же час хтось із сторонніх осіб, тварин, улюблених предметів може бути зображений як член сім'ї.

Далі ми звертаємо увагу на величину кіл. Більше порівняно з іншими коло «Я» говорить про достатню або завищену самооцінку, менше – про знижену самооцінку. Величина кіл інших членів сім'ї говорить про їх значущість їх в очах досліджуваного.

Слід звернути увагу на розташування кіл в площі кола і по відношенню один до одного. Розташування досліджуваним свого кружка в центрі кола може говорити про егоцентричність особистості, а розташування себе внизу, осторонь від інших кіл, які символізують інших членів сім'ї, може вказувати на переживання емоційної відторгнутості.

Найбільш значимі члени сім'ї зображуються у вигляді великих за розміром кружечків в центрі або у верхній частині тестового поля.

Нарешті, велику інформацію можна отримати, проаналізувавши відстані між колами. Віддаленість одного кола від інших може говорити про конфліктні стосунки в сім'ї. Своєрідне «злипання», коли кола нашаровуються один на один, стикаються або знаходяться один в одному, говорить про недиференційованість «Я» у членів сім'ї, наявність симбіотичних зв'язків.

Кола можуть бути розташовані в лінійному порядку, що свідчить про формальний підхід до дослідження або відсутності теплих відносин;

Якщо кола розташовані у вільному розташуванні, в різній віддаленості один від одного, це свідчить про певний ступінь близькості між членами сім'ї.

Матері інколи ніби приліплюють до свого кола маленьке коло, яке означає дитину, а коло колишнього чоловіка та батька дитини може опинитися за великим колом, тобто за межами сім'ї, або взагалі зникнути.

Зустрічаються також варіанти, коли в коло поміщається обличчя члена сім'ї, таким чином формальна схема олюднюється.

Зображення членів сім'ї на трьох етапах її життя дозволяє визначити структуру сім'ї та тих осіб, які не витримали труднощів, пов'язаних з доглядом за дитиною. Важливою перевагою цієї методики також є той короткий час, протягом якого можна отримати результат і скласти уявлення про сім'ю.

Тест «Кодування» (О. Венгер, Г. Цукерман) [14, с. 166-167].

Цей тест спрямований на дослідження уваги і темпу діяльності. Принцип його побудови походить від відомої «Коректурної проби». Пропонована модифікація за основними рисами відтворює варіант, який використовується у тесті Векслера. Але у Векслера для дітей старших та молодших 8 років використовуються різні завдання. Значно зручнішим є варіант, який придатний для використання упродовж усього молодшого шкільного віку.

Обладнання. Матеріалом слугує аркуш з фігурками, у кожній з яких дитина повинна намалювати певний символ, і олівець. Тест проводиться із фіксацією часу, тому потрібен секундомір або, що менш зручно, годинник із секундною стрілкою. У верхній частині аркуша показано, який символ має бути намальований у кожній із фігур. Наступний, скорочений рядок – тренувальний. Далі йдуть тестові рядки.

Інструкція. «Тут намальовано різні фігури. Усередині кожної з них треба поставити свій значок. Вгорі показано, якій фігурі відповідає певний значок (експериментатор указує на верхню частину аркуша). Намалюй потрібні значки усередині рамки (експериментатор указує на тренувальний рядок)». Якщо під час тренування дитина припускається помилок, то педагог указує на них і пропонує їх виправити.

Після того як тренувальні фігури заповнені, педагог каже: «Тепер постав потрібні значки у фігурах, що залишилися. Починай з першої фігури та просувайся далі, не пропускаючи жодної. Постарайся зробити це якнайшвидше». Коли дитина береться до заповнення тестових фігур, педагог засікає час. За хвилину він відмічає у протоколі номер фігури, яку дитина заповнює у цей момент. По закінченні другої хвилини виконання завдання припиняється.

Оцінювання результатів. Основний показник у цій методиці – кількість фігур, що їх правильно марковано за 2 хвилини. Другий показник, який варто враховувати під час оцінювання виконання завдання за цією методикою, – кількість помилок, тобто неправильно помічених, або пропущених фігур. Додаткову інформацію містить такий показник, як зміна ефективності роботи

від першої хвилини до другої. Середнє значення кількості правильно маркованих фігур та нижню межу норми наведено у таблиці.

Таблиця

Вік	6 років	7 років	8 років	9 років	10 років
Середнє значення	24	29	33	39	47
Нижня межа норми	12	19	23	25	30

Кількість помилок. За відсутності порушень уважності неправильно маркованих (пропущених) фігур або взагалі немає, або їх кількість незначна (не більш як дві-три). Велика кількість помилок за низького темпу діяльності – показник або серйозних порушень уважності, або ж надто низької мотивації. Поряд із цим велика кількість помилок може свідчити про загальну затримку психічного розвитку та про інтелектуальні порушення. Велика кількість помилок за високого темпу діяльності – показник спрямованості на швидкість роботи на шкоду її якості. Така спрямованість (установка) є типовою для імпульсивних дітей з низьким рівнем самоконтролю.

Велика кількість помилок у поєднанні з високим темпом діяльності – найбільш характерна ознака порушень уважності як такої (погана концентрація уваги, її нестійкість, відвернення). Зміна продуктивності від першої хвилини до другої. Зазвичай на другій хвилині продуктивність дещо вища, ніж на першій (на 10–20%). Це обумовлено ефектом звикання, тренування. Якщо зростання продуктивності вище, то це свідчить про уповільнене входження у діяльність. Якщо ж, навпаки, продуктивність на другій хвилині знижується порівняно з першою хвилиною, то це показник високої втомлюваності і часто – ознака астеничного стану.

Методика діагностики психосоціальної зрілості поведінки дитини (за Таран О. П.) [5, с.42-43].

Мета: визначити рівень психосоціальної зрілості поведінки дитини дошкільного віку. Зміст методики. Методика виступає експертною оцінкою дитини вихователями та батьками. Вона являє собою перелік з 11 характеристик та містить чотири варіанти відповіді, які вказують на міру прояву певної поведінкової характеристики у дитини.

Хід проведення. Експерту пропонується бланк з характеристиками та варіантами особливостей їх прояву. Далі, пропонується уважно прочитати запропоновані характеристики та оцінити їх міру прояву у конкретної дитини, поставити галочку навпроти обраної особливості прояву. В якості експерта можуть виступати вихователі, батьки.

Інструкція для експерта. Прочитайте уважно запропоновані характеристики та оцініть особливості їх прояву у дитини (практично завжди, часто, рідко, практично ніколи), поставте галочку навпроти обраної вами міри прояву характеристики.

Оцінювання результатів

1. За кожен міру прояву характеристики нараховується відповідна кількість балів:

Міра прояву характеристики	Кількість балів
«практично завжди»	3
«часто»	2
«рідко»	1
«практично ніколи»	0

2. Далі отримані бали складаються, визначається рівень психосоціальної зрілості поведінки дитини та рівень готовності до шкільного навчання:

Бали	Рівень сформованості психосоціальної зрілості поведінки дитини	Рівень готовності до школи
28 – 33	Рівень сформованості	Готовність до школи
17 – 27	Рівень недостатньої сформованості	Недостатня готовність до школи
7 – 16	Рівень низької сформованості	Не готовність до школи

Експертна оцінка психосоціальної зрілості поведінки дитини ПІБ дитини _____

№	Характеристики	Міра прояву			
		Практично завжди	Часто	Рідко	Практично ніколи
1.	Дитина має пізнавальний інтерес, володіє початковими формами дослідництва, формулює запитальні речення, робить спроби самостійно знайти відповідь.				
2.	Адекватно реагує на різні життєві ситуації, стримує негативні емоції, співвідносить характер емоційної поведінки з її наслідками для тих, хто поряд.				
3.	Виявляє цілеспрямованість та самостійність, здатна до елементарної відповідальності за ухвалені рішення.				
4.	Виявляє здатність до самоусвідомлення – усвідомлює, як її особливості сприймають дорослі та однолітки, може будувати свою поведінку з урахуванням можливих реакцій інших людей.				
5.	Здатна керуватися у своїй поведінці моральними нормами, відчуває межі припустимої поведінки.				
6.	Орієнтується у нових умовах, приймає умови, в яких доводиться існувати та				

	здатна себе в них реалізувати.				
7.	Вміє дружити, виявляє доступні вікову надійність, відданість, поступливість				
8.	Здатна висловлювати свою думку чітко, логічно, образно, переконливо.				
9.	Може знаходитися в групі та керуватися інтересами групи.				
10.	Розрізняє соціально схвальну поведінку від несхвальної.				
11.	Має елементарні навички дипломатичної поведінки, знає слова пояснення, виправдання, вибачення.				

Кольоровий тест М. Люшера [4, с.254-265].

Обладнання: вісім кольорових карток: 1 – синя; 2 – зелена; 3 – червона; 4 – жовта; 5 – фіолетова; 6 – коричнева; 7 – чорна; 0 – сіра. Для проведення тесту перед обстежуваним кладуть кольорові картки у випадковому порядку.

Інструкція: «Подивись уважно на картки, розкладені перед тобою, обери ту, що тобі найбільше подобається. Цю картку ми відкладемо. Потім поглянь на ті картки, що залишилися, обери наступну найприємнішу за кольором. Повторюй цю процедуру, доки не залишиться одна, остання картка». У міру відбирання карток у протоколі фіксується номер кожної з них.

Порядок вибору дитини	1	2	3	4	5	6	7	8
Колір								

Обробка та інтерпретація результатів. На підставі зробленого дитиною послідовного вибору кольорових переваг розраховується показник сумарного відхилення від аутогенної норми (СВ). Для того, щоб його отримати, необхідно:

1) для кожного з 8 кольорів визначити різницю між його номером у виборі дитини і номером в аутогенній нормі;

2) скласти ці різниці, не враховуючи знаку отриманого числа. У таблиці наведено приклад розрахунку СВ для зробленого дитиною вибору: 5 2 3 7 1 0 6 4. (Тобто дитина обрала кольори в такій послідовності: перший – фіолетовий, що має цифровий символ «5», другий – зелений, що має цифровий символ «2», третій – червоний, що має цифровий символ «3» тощо. Різниця між місцем кольору в аутогенній нормі та місцем кольору у виборі дитини розраховується шляхом віднімання з більшого числа менше число, не змінюючи знак отриманого числа: $3 - 1 = 2$, $8 - 2 = 6$, $3 - 2 = 1$ тощо).

Потім, враховуючи різницю, необхідно додати отримані числа, це і є значення СВ. $СВ = 2 + 6 + 1 + 3 + 0 + 1 + 1 + 4 = 18$

Таблиця 1

Колір	червоний	жовтий	зелений	фіолетовий	синій	коричневий	чорний	сірий
Цифровий символ кольору								
Місце кольору в аутогенній нормі								
Місце кольору у виборі дитини								
Різниця між місцем кольору в аутогенній нормі та місцем кольору у виборі дитини								

Кожний з отриманих показників СВ може належати до однієї з трьох зон і відповідним чином інтерпретований.

Зона 2 ($20 < СВ < 32$). Перевага негативних емоцій. У дитини домінує поганий настрій та переживання, необхідно з'ясувати їх причини. Це свідчить про порушення адаптаційного процесу, про наявність проблем, які дитина не може подолати самотійно, а тому потребує психологічної допомоги. Необхідно зрозуміти причини виявленого в дитини стану та спланувати надання допомоги.

Зона 3 ($10 < СВ < 18$). Емоційний стан у нормі. Дитина може і радіти, і сумувати, причин для тривоги немає, адаптація відбувається нормально.

Зона 4 ($0 < СВ < 8$). Перевага позитивних емоцій. Дитина весела, щаслива, налаштована оптимістично, перебуває в стані ейфорії. Обробка та інтерпретація результатів. Необхідно брати до уваги значення певного кольору, які описав М. Люшер.

Сірий (0) – безбарвний, нейтральний. Кожний, хто ставить його на перше місце, хоче відмежуватися, залишаючись вільним від певних зобов'язань, ні в чому не брати участі. У цій позиції сірий колір є спробою виправити обставини, спричинені тривогою, яку символізують відкинутий колір або ж кольори. Якщо сірий колір на першому місці, то зазвичай це пов'язано з небажанням людини бути втягнутою в що-небудь, наступним є бажання, у якому людина не хоче зізнаватися, або ж, можливо, не

усвідомлює його. Якщо сірий колір на останньому місці, то людина «хоче пояснити все», не сприймає неучасті, відчуває, що має право брати участь у всьому, що відбувається навколо неї. У результаті цього ті, хто оточує, можуть вважати таку людину набридливою, надто цікавою та настирливою. Усі, хто відкидає сірий, беруть на себе всю повноту відповідальності за те, що відбувається навколо них, бажають використати кожен можливість на своєму шляху до мети, не можуть дозволити собі відпочити, аж доки не досягнуть мети. Зазвичай сірий колір займає шосту позицію в числовому ряді. До початку ряду він переміщується, коли людина перебуває в астеничному стані, стані виснаження, стресу.

Синій (1) – повний спокій, задоволення, безтурботність, потреба в емоційному спокої, мирі, гармонії, задоволеності або ж фізіологічна потреба у відпочинку. Потреба в спокійному впорядкованому оточенні, вільному від безладдя та обмежень, за якого події відбуваються плавно, згідно з традицією, тією чи тією мірою, взаємини при цьому безтурботні й вільні від суперечок. Потреба відчуття довіри до інших, взаємини обопільної довіри. Якщо синій займає 6, 7 або 8-е місце, то це означає, що потреба в спокої та взаємній довірі залишається незадоволеною, що дає поштовх до тривоги, яка є тим сильнішою, чим далі від початку розміщений синій колір. Емоційні взаємини, що існують, відкидаються, оскільки вони не відповідають тим високим вимогам, які до них висунуті, вони вважаються нудними або обтяжливими, і від цього тягаря необхідно звільнитися. Синій колір при цьому означає «розрив пут» або ж бажання їх розірвати. Наслідком цього є неспокійна поведінка, душевне збудження, що може призвести до часткової втрати здатності зосереджуватися.

Зелений (2) – наполегливість, напруження. Це честолюбство, самоствердження, жага високого престижу у конфронтації з реалізованими надіями та очікуваннями (що очікуються від жовтого). Це діяльність, цілеспрямованість, воля, завзятість, твердість, постійність, опірність. Висока оцінка свого «Я», що містить усі форми володіння, бажання підвищити впевненість щодо власної цінності, спроба завзято відстоювати свої претензії; символізує гордість, суворість характеру, авторитарні тенденції, можливість керувати іншими, спрямовувати їх, відчуття переваги. Це скрупульозність в уточненні фактів, точність пам'яті, ясність викладення, здатність до критичного аналізу, логічна послідовність. Пошук шляхів покращення життя для себе й інших – покращення стану здоров'я, більша тривалість і корисність життя. У цьому разі людина діє як реформатор, відданий покращенню життєвих умов. Прагнення до торжества її поглядів і переконань; поведінка виправдовується думкою, що саме вона є носієм

основних і абсолютних принципів. Зводячи себе на п'єдестал, людина починає моралізувати й повчати інших. Жага визнання, збереження своєї позиції, незважаючи на опір і протидію. Ті, хто ставить зелений колір на 6, 7, 8 місця, зазвичай відчувають, що опір, який чиниться, послаблює його, а брак визнання змушує сумніватися в достоїнствах. Це викликає напруження та спричиняє страждання, відчуття тягаря аж до болю в грудях. Чим далі від початку ряду зелений колір, тим сильнішим є бажання звільнитися від тиску зовні. Утрата здатності до опору й наполегливості, тривога через утрату своєї репутації й позиції може призвести до вироблення звички перекладати власну вину на інших, посилює критичне ставлення аж до сарказму та зневажливості. Часто компенсація досягається, коли зелений колір замінюється на червоний або жовтий та синій. У поєднанні з червоним – це свідчення ще більшої запальності, підвищення кров'яного тиску, змін у серцево-судинній системі. Вибір жовтого кольору – це стан «виходу зі скрути», компенсація, що рідко буває адекватною й зводиться до спроб відвернути увагу (подорожі, нові захоплення тощо). Заміна зеленого на синій – усвідомлення надії на спокій, позбавлення напруження.

Червоний (3) – означає бажання, цілеспрямованість, численні схильності. Прагнення отримувати результати, досягати успіху, жадібне бажання всього того, що може сприяти насиченості буття й повноті досвіду. Потяг до активної дії, спорту, боротьби, змагання, ініціативи в усьому. При відкиданні червоного виявляється фізична та нервова виснаженість, порушення серцевої діяльності. Ті, хто відкидають червоний колір, перебувають у стані надзвичайного збудження, легко дратуються, відчувають ситуацію, коли їх «оточили з усіх боків», питання, які неможливо розв'язати. Це оточення сприймається як небезпечне й таке, що неможливо контролювати. Відкидання червоного – «пошук захисту» від усього, що може згодом збуджувати, виснажувати й послаблювати. Неприйняття червоного та надання переваги зеленому створюють ситуацію безпорадності, зазвичай трапляється, коли людина намагається подолати нервове та фізичне виснаження, що зустрічається доволі рідко.

Жовтий (4) – розкутість, звільнення від проблем та обмежень, нестримна експансивність. Особи, які надають перевагу жовтому кольору, можуть час від часу бути зразками працьовитості, оскільки їхні зусилля фрагментарні. Надання переваги жовтому – це бажання свободи й надія й очікування великого щастя. При цьому передбачається наявність незначного чи навіть серйозного конфлікту, від якого необхідно звільнитися. Ця надія на щастя в різноманітних формах спрямована в майбутнє. Це рух уперед, до нового, сучасного, такого, що розвивається, але ще не сформувалося. Це сильне

бажання уникнути труднощів, знайти вихід, що дасть звільнення; іноді схильність до «змін заради змін», досягнення бажання бути значущим, мати повагу може потрапити у «пастку залежності».

Фіолетовий (5) – суміш синього й червоного, зберігаються властивості обох кольорів. Вибір фіолетового пов'язаний зі станом емоційної нестійкості, коли важко відрізнити дійсність від уяви. Особливий стан потреби тонкого розуміння з боку оточуючих. Потреба у схваленні, бажанні подобатися іншим своєю чарівністю, манерами. Чуттєвість, витонченість, потреба в тому, щоб зайва відвертість не обтяжувалася зайвою відповідальністю. Потреби в торжестві та інтуїтивному розумінні часто і не переносяться на предмети, ніж на людей, звідси – до естетичного чуття, здатності до незалежних оцінок, підвищеної схильності до занять, пов'язаних із вільними професіями, найчастіше до науки.

Коричневий (6) – чим ближче до початку ряду, тим більший прояв фізичної скрутності. Люди, які не мають дому, де вони могли розміститися й почуватися в безпеці, надають перевагу цьому кольору. Утрата надії на безпеку та фізичну задоволеність, відсутність місця, де можна було б почуватися в безпеці, відсутність тих земних благ, якими спроможні оточити себе люди з більшою вдачею, часто ставлять коричневий колір на початок ряду. Для таких людей характерна наявність підвищеної потреби у відчутті фізичної легкості та чуттєвого задоволення, бажання вийти із ситуації, що викликає почуття дискомфорту: небезпека, фізична недуга, конфліктна атмосфера або існування проблем, з якими людина не може впоратися (чи вона вважає, що не може впоратися). Люди, які відкидають коричневий колір, уважають, що вони створені з твердішого матеріалу, ніж решта: зазвичай їх характеризує бажання виділитися. Стадність та взаємозалежність – не для них, вони йдуть шляхом залежності від тіла.

Чорний (7) – заперечення кольору як такого. Це абсолютна межа, за якою життя припиняється, виникає ідея небуття, зникнення. Чорний – це «ні», на противагу білому – «так». Білий – чистий аркуш, на якому буде написана історія; чорний – це кінець, після якого більше нічого нема. Отже, чорний символізує відмову, повне зречення або неприйняття, впливає на всі кольори, що входять із ним до однієї групи, підкреслюючи та посилюючи їхні властивості. Той, хто віддає перше місце чорному, бажає зректися всього через упертий протест проти стану, що існує, за якого він відчуває, що все не так, як належить, повстає проти долі, схильний діяти необачно й безрозсудно. Якщо чорний опиняється на другому місці, то зазвичай людина вважає, що готова відмовитися від усього, окрім того, що подане в тесті кольором, який займає першу позицію. Якщо чорному передуює синій, то очікується, що

порушена гармонія й емоційне занепокоєння зможуть становити абсолютний спокій. Якщо чорному передує жовтий, то очікується, що край незгодам буде покладено якоюсь різкою, можливо, навіть катастрофічною дією, дійсною зміною в ході подій. Якщо чорному передує червоний, то очікується, що задоволення підвищених бажань компенсує те, чого бракує.

Інтерпретація вибору кольору зі значень кольорових пар.

01. Сірий та синій – спокій або період поновлення сил; розрахунок на те, що, не зв'язуючи себе жодними зобов'язаннями, дочекаєшся спокою.

02. Сірий та зелений – захисна перевага, обачливість у справах, що пов'язані зі збереженням свого становища та власними інтересами, а також небажання знизити самоповагу, що могло б статися в разі тісного контакту з іншими. За такого кольорового вибору почуття переваги найчастіше виявляється в завуальованій формі.

03. Сірий та червоний – імпульсивність або необдумані дії. Сірий, передуючи червоному, приховує імпульсивні дії, в основі яких – надія, що можна не зв'язувати себе з якоюсь відповідальністю й не бути втягнутим у якісь наслідки.

04. Сірий та жовтий – невпевненість і брак рішучості. За стіною сірого приховані й нібито втрачаються у присмерку надії, прагнення і шляхи розв'язання проблем перетворюються на нерішучі пошуки.

05. Сірий та фіолетовий – обережна чуттєвість. Бажання бути емоційно поєднаним з іншими людьми, але відкритий прояв не допускається, тому всі поняття є проблемними й здійснюються дуже обережно.

06. Сірий та коричневий – виснаження і втомленість. Бажання уникнути будь-яких проблем і хвилювань, дозволити організму нормалізуватися.

07. Сірий та чорний – повна ізоляція. Людина вважає, що ситуація, яка склалася, огидна, і не хоче мати з нею нічого спільного. Намагається відмежуватися від усього, що може якось на неї впливати, хоче, щоб усі дали їй спокій.

08. Синій та зелений – замкнута акуратність. Чуттєвість і тонкий розум зумовлюють схильність до порядку й педантичності, методичності. Точність і акуратність можуть межувати з надмірною скрупульозністю та педантизмом.

09. Синій та червоний – емоційне задоволення, спільне підприємництво. Здатність залишатися у злагоді з оточуючими, співробітництво з ними сприяє обопільній вигоді, взаємній організації. Гармонії та співробітництву надається більше значення, ніж активності. Передбачається, що співробітництво і взаєморозуміння надають діяльності продуктивності.

10. Синій та жовтий – емоційна залежність. Бажання розуміти інших і бути корисним самому, а також спрямованість у майбутнє викликає поведінку, що має на меті завоювати прихильність оточуючих.

11. Синій та фіолетовий – естетична сприйнятливність. Спокій і задоволення можуть бути досягнуті через замилювання прекрасним, естетичним, прагнення до ідеалізованих взаємин.

12. Синій та коричневий – чуттєва легкість та пасивна прихильність. Відчуття спокою та безпеки можна домогтися, лише усунувши стан фізичного дискомфорту та забезпечивши увагу з боку інших.

13. Синій та чорний – абсолютний спокій, чорний колір підсилює потребу в спокої, символізує відмову від усього, що йде за чорним.

14. Зелений та синій – точність, логічність і потреба довести свою правоту превалюють над чуйним синім, тому акуратність та методичність здебільшого спрямовані на підвищення самоповаги. Прагнення до керівництва та порядку може складати враження «керівництва». Обидва кольори концентричні, створюють замкнуту групу.

15. Зелений та червоний – цілеспрямована діяльність або контрольована ініціатива. Мета діяльності: підвищення авторитету, лідерство, керування, контроль.

16. Зелений та жовтий – вимога визнання та честолюбство. Прагнення, спрямовані на підвищення поваги і у власних очах, і в очах інших, завоювання їх визнання.

17. Зелений та фіолетовий – гнучкість самоствердження або безвідповідальне зачарування. Приємна манера поведінки, мета якої – завоювання довіри та прихильності інших, не пов'язуючи себе жодними зобов'язаннями й не беручи на себе жодної відповідальності.

18. Зелений та коричневий – потреба у фізичному полегшенні, вимога спокою. Самозбереження можливе, якщо умови, викликані сором'язливістю, будуть усунені.

19. Зелений та чорний – уперта нетерпимість або пристрасне захоплення власною правотою. Будь-яка спроба інших вплинути рішуче відкидається.

20. Червоний та сірий – імпульсивність або необдуманість дій. Діяльність заради діяльності, її результатам не приділяється достатньо уваги, робиться замало спроб приховати свої дії.

21. Червоний та синій – колективне підприємництво або емоційне задоволення. Більша увага приділяється діяльності, а не співробітництву чи гармонії. Уважається, що правильна діяльність завжди сприятиме гармонії.

22. Червоний та зелений – цілеспрямована діяльність або контрольована ініціатива, людина діє і виявляє ініціативу швидше задля задоволення, ніж заради того, щоб інші були про неї високої думки.

23. Червоний та жовтий – експансивна діяльність, опанування нових сфер. Дія заради самої дії, що спрямована на нове дослідження.

24. Червоний та фіолетовий – сприйнятливості до подразників або реактивність. Бажання та дії, що спрямовані на об'єкти, що захоплюють, мета цих дій: зачарувати інших.

25. Червоний та коричневий – чуттєве задоволення або потурання власним бажанням. Активність обмежується через небажання непокоїти організм та спричиняти йому якісь незручності.

26. Червоний та чорний – надмірні бажання та драматизація. Звичайна для червоного кольору повнота бажань підсилюється чорним.

27. Жовтий та сірий – невпевненість і брак рішучості. Потреба у якомусь виході, але відмежування стіною сірого відтинає все те, що, можливо, було б виходом. Тому важко розпізнати, які обставини доцільно взяти на себе.

28. Жовтий та синій – емоційна незалежність із надією на любов та розуміння, тому дії спрямовані на те, щоб здобути любов інших.

29. Жовтий та зелений – вимога визнання та честолюбство, що пов'язано не так із потребою заслужити повагу у власних очах, як з надією на те, що, якщо не послаблювати пильність та обережність, то нові шляхи визнання відкриються самі.

30. Жовтий та червоний – експансивна діяльність, спрямована назовні, опанування нових сфер. Два найяскравіші ексцентричні кольори створюють дуже активну та спрямовану назовні групу. Діяльність контролюється меншою мірою, оскільки пошук нового й такого, що здатне дати задоволення, робить її більш поверховою та експериментальною.

31. Жовтий та фіолетовий – принадна сила фантазії та жага пригод. Надія і прагнення передаються через зачарованість, уяву та фантазію, наслідком чого є відірвана від життя жага пригод.

32. Жовтий та коричневий – повна безпека або необмежена свобода; відчуття, що вихід полягає у фізичній легкості та свободі від будь-яких проблем і побоювань.

33. Жовтий та чорний – раптова криза або раптові рішення; середини немає; можливе «так» або «ні». Вихід має бути знайдений, і тому наявні спроби до запальності та свавілля.

34. Фіолетовий та сірий – обережна чуттєвість до атмосфери та оточення в поєднанні з бажанням захисту від яких-небудь тривожних впливів.

35. Фіолетовий та синій – естетична сприйнятливість, добре розвинене почуття прекрасного та естетичного.

36. Фіолетовий та зелений – гнучкість самоствердження зі значним наголосом на чарівності та небажання брати на себе відповідальність, яку накладають близькі взаємини.

37. Фіолетовий та червоний – сприйнятливість до подразників, зачарованість усім, що хвилює та збуджує.

38. Фіолетовий та жовтий – приадна сила фантазії або жага пригод. Майбутнє має хвилювати і збуджувати.

39. Фіолетовий та коричневий – чуттєвість та хтивість, зачарованість тим, що дає насолоду тілу: смачна їжа, предмети розкоші, прекрасний одяг.

40. Фіолетовий та чорний – потреба в емоційній залученості, потреба усвідомлювати себе частиною чогось.

41. Коричневий та сірий – виснаження і стомлення. Першочергова роль спокою і свободи від усього, що могло б викликати фізичне роздратування. Необхідні запобіжні заходи, що б дали змогу організму нормалізуватися. Підкреслюється необхідність уваги та турботи з боку інших.

42. Коричневий та синій – чуттєва легкість або пасивна прихильність. Велике значення надається м'якому ставленню.

43. Коричневий та зелений – потреба у фізичному полегшенні, але сила волі мобілізована на те, щоб подолати труднощі, що існують, наслідком чого є значне напруження; необхідність у спокійній обстановці.

44. Коричневий та червоний – чуттєве задоволення або потурання власним бажанням. Червоний колір підкреслює прагнення до умов, за яких досягається почуттєве задоволення.

45. Коричневий та жовтий – повна безпека або необмежена свобода. Найбільша перевага надається відчуттю фізичної легкості, йому поступається навіть надія на майбутнє; задовольняється вільним від проблем існуванням.

46. Коричневий та фіолетовий – чуттєвість та хтивість, найбільше акцентуються фізичні відчуття.

47. Коричневий та чорний – самоприниження; відчуття безцільності, відмова від усього, окрім чуттєвого задоволення.

48. Чорний та сірий – ізоляція, повна незалученість. На думку людини, ситуація, що склалася, є огидною, тому вона не бажає мати з нею нічого спільного. Намагається відмежуватися від усього, що може хоч якось впливати. Бунтує проти ситуації загалом; бажає, щоб їй дали спокій.

49. Чорний та зелений – уперта нетерплячість або пристрасна впевненість у своїй правоті. Бунт, як наслідок – самоствердження, свідчить про зухвалу впертість та сильний вплив на себе власних поглядів.

50. Чорний та червоний – надмірне бажання або драматизація. Діяльність ґрунтується на бунті, призводить до запальності та екстремальної поведінки, мета якої – задоволення надмірних бажань

51. Чорний та жовтий – раптова криза або свавільні рішення. Два полюси темряви з чорним бунтом проти долі, за якої – жовта надія на розв’язання проблем, викликає крайні дії та рішення. Можливе вдавання до крайніх заходів.

52. Чорний та фіолетовий – потреба в емоційній залученості. Бажання, щоб усе перебувало у відповідності або злитті, не допускаючи жодних поступок та компромісів.

53. Чорний та коричневий – самоприниження; акцентується бунт проти ходу подій.

Діагностика співвідношення мимовільної і довільної пам’яті [14, с. 197-198].

Підготовка дослідження. Підібрати 3 набори предметних малюнків розміром 5×7 см (по 16-25 у кожному) так, щоб кожний можна було розкласти на 4 групи, наприклад: тварини, фрукти, овочі, одяг.

Проведення дослідження. Проводять 3 серії експерименту через день індивідуально з дітьми 3–7 років. У кожній серії використовується новий набір малюнків, беруть участь одні й ті ж самі діти.

Перша серія. Вивчення пасивного мимовільного запам’ятовування. Дитині показують картинки із зображеннями різних предметів, які вона повинна роздивитись. Не ставлять завдання запам’ятати, говорять: «Я зараз покажу картинки, а ти уважно подивись на них». Малюнки експонуються послідовно один за одним. Після демонстрації одного з наборів дитину просять: «Назви малюнки, які ти запам’ятала».

Друга серія. Вивчається активне мимовільне запам’ятовування, коли при запам’ятовуванні використовується прийом класифікації матеріалу. Дитині пропонують розкласти другий набір на 4 групи: «Що до чого підходить?» Після виконання завдання малюнки забирають і просять дитину пригадати і перерахувати всі малюнки за рядами.

Третя серія. Вивчення довільного запам’ятовування. Дітям, які брали участь у двох попередніх серіях, показують третій набір картинок і пропонують запам’ятати якомога більше малюнків для того, щоб потім їх пригадати. Засоби і прийоми запам’ятовування не вказують. Кожна картинка експонується протягом 3 секунд. Після показу всіх картинок діти відтворюють по пам’яті предмети, що були на них зображені.

Вік дітей	К-сть дітей	I серія – мимовільне пасивне запам'ятовування	II серія – мимовільне активне запам'ятовування	III серія – довільне запам'ятовування
3–4 р.				
4-5 р.				
5-6 р.				
6-7 р.				

Обробка даних. Підраховують середнє арифметичне кількості відтворених назв предметів у кожній віковій групі. Отримані дані оформляють у таблиці. Співвідносять середні показники обсягу запам'ятовування за кожною серією експерименту і віку дітей. Встановлюють продуктивність різних видів запам'ятовування протягом дошкільного віку, а також співвідношення показників, що були отримані у тих самих дітей при різних видах запам'ятовування. Виявляють, як діти різного віку справляються із завданням пригадати матеріал, з якого віку починають використовувати способи запам'ятовування і які.

Діагностика стійкості і розподілу уваги [14, с. 355].

Підготовка дослідження. Підібрати 3-4 дидактичні гри (наприклад, «Що змінилось?»), які спрямовані на прояв стійкості уваги у дітей. Так, зміст гри «Що утворилось?» полягає в тому, що педагог пропонує дітям провести на папері певні лінії по клітинках вправо, вверху, вниз, вліво. При цьому повинна утворитись фігура певної форми, яка відповідає взірцю. Будь-яке відволікання в такій грі відбивається на правильності фігури.

Підготувати велику кількість олівців трьох кольорів (наприклад, 30), причому кількість олівців кожного кольору повинна бути не однакою. Проведення дослідження.

Перша серія. Проводиться у формі обраної гри індивідуально з дітьми 4–6 років. Друга серія. Дитині 4–6 років пропонують швидко розкласти олівці за кольором. Фіксують час виконання завдання, помилки і відволікання. Третя серія. Дитині 5–6 років протягом 20 секунд показують велике коло з різнокольоровими кружечками і просять сказати, скільки намальовано кружечків різного кольору.

Обробка даних. Підраховують кількість правильних відповідей за кожною серією експерименту. Результати заносять у таблицю. У першій серії підраховують коефіцієнт стійкості уваги: кількість знайдених відмінностей чи співпадань отриманої фігури-еталону (в залежності від змісту гри), співставляють із кількістю істинних відмінностей. У другій серії показником розподілу уваги є час виконання завдання. У третій серії кількість названих кружечків. Порівнюють показники стійкості і розподілу уваги в грі та в лабораторному експерименті, аналізують вікові відмінності.

Діагностика оригінальності рішення задач на уяву [14, с.311-312].

Підготовка дослідження. Підібрати 20 карток із намальованими на них фігурами і контурне зображення частин предметів, наприклад, стовбур з однією гілкою, коло – голова з двома вухами, і прості геометричні фігури (коло, квадрат, трикутник). Підготувати кольорові олівці, папір.

Проведення дослідження. Дитину 6–7 років просять домальовати кожен із фігур так, щоб утворилась будь-яка картинка.

Обробка даних. Виявляють ступінь оригінальності, незвичності зображення. Підраховують коефіцієнт оригінальності кожної дитини, який дорівнює кількості малюнків, які не повторюються в неї і не повторюються (за характером використання заданого еталону для домальовування) ні в кого з дітей групи. Коефіцієнт оригінальності співвідносять з одним із 6 типів рішення задачі на уяву.

0 тип – характеризується тим, що дитина ще не сприймає задачу на побудову образу уяви з використанням заданого елемента. Вона не домальовує його, а малює поруч щось своє (вільне фантазування).

I тип – домальовує фігуру на картці так, що утворюється зображення окремого об'єкта (дерево), але зображення контурне, схематичне, без деталей.

II тип – зображується окремий предмет, але з різноманітними деталями.

III тип – зображуючи окремий предмет, дитина вже залучає його до будь-якого уявного сюжету (не просто дівчинка, а дівчинка, яка робить зарядку).

IV тип – зображує декілька об'єктів за уявним сюжетом (дівчинка гуляє з собакою).

V тип – задана фігура використовується якісно по-новому. Якщо в I-IV типах вона виступає як основна частина картинки, яку малювала дитина, то тепер фігура постає одним з другорядних елементів для створення образу уяви.

Визначення продуктивності запам'ятовування за методикою О. Лурії «Піктограми» [10].

Вік досліджуваного: з 10 років. Обладнання: папір, кольорові олівці, набір визначених слів з методики «Піктограми».

Процедура дослідження. Досліджуваному пропонується запам'ятати слова, які називає педагог. Для полегшення запам'ятовування досліджуваному потрібно намальовати малюнки до кожного слова. Але писати назву слів або позначати літерами не можна. Можна малювати все що завгодно, аби малюнок допоміг відтворити назване слово. Усі зображення

можна класифікувати за п'ятьма основними видами: абстрактні, знаково-символічні, конкретні, сюжетні та метафоричні.

Психолог зачитує словосполучення з інтервалом у 50-60 секунд. Відтворити слова за малюнками пропонується через 40-60 хвилин.

Набір слів:

1) теплий вечір	1) смачний обід
2) голодна дитина	2) хвора жінка
3) сміливий учинок	3) темна ніч
4) беззубий дід	4) снігова буря
5) щастя	5) любов
6) перемога	6) сумнів
7) ворожнеча	7) дружба
8) багатство	8) справедливість
9) мрія	9) страх
10) розум	10) очікування
11) нудьга	11) космос
12) надія	12) сила.

Обробка та інтерпретація результатів. Підраховується кількість правильно відтворених слів та словосполучень у співвідношенні із загальною кількістю запропонованих словосполучень:

$C = V/A \cdot 100\%$, де

C – коефіцієнт довготривалої пам'яті; A – загальна кількість словосполучень; V – кількість відтворених словосполучень.

Оцінювання результатів:

75-100% – високий рівень запам'ятовування;

50-75% – середній;

30-50% – низький;

менше 30% – дуже низький.

Тест «Визначення особистісної адаптованості школярів» [10].

Вік досліджуваного: з 12 років.

Інструкція. Реально погляньте на свої стосунки з оточенням і у відповідному стовпчику поставте оцінки залежно від того, яке місце в житті кожного з вас займають названі люди, події, заняття: + 5 – дуже позитивно; + 4 – позитивно; 0 – нейтрально; - 4 – негативно; - 5 – дуже негативно.

Бланк тесту

Школа

Моє ставлення	Дуже позит.	Позит.	Нейтр.	Негат.	Дуже негат.
До однокласників					
До вчителів					
До класного керівника					
До навчальних предметів					
До школи та її вимог					

Сім'я

Моє ставлення	Дуже позит.	Позит.	Нейтр.	Негат.	Дуже негат.
До матері					
До батька					
До брата, сестри					
До бабусі, дідуся					

Вулиця

Моє ставлення	Дуже позит.	Позит.	Нейтр.	Негат.	Дуже негат.
До близьких друзів					
До товаришів					
До батьків друзів					
До сусідів					

Власне «Я»

Моє ставлення	Дуже позит.	Позит.	Нейтр.	Негат.	Дуже негат.
До своєї поведінки та вчинків					
До власного «Я»					

Підрахуйте загальну кількість балів.

Оцінювання тестування. Після підрахування загальної кількості балів визначають рівень особистісної адаптованості за нижченаведеною класифікацією.

Таблиця

Класифікація показників адаптованості учнів

Ступінь соціально-психологічної адаптованості учнів	Рівні особистісної адаптованості	Показники адаптованості
I. Адаптованість	1. а) максимальний	75
	б) дуже високий	73-74
	2. Високий	69-72
II. Неадаптованість	3. Середній	64-68
	4. Низький	57-63
	5. Неочевидний	50-56
III. Дезадаптованість	6. Очевидний	40-49
	7. Ситуативний	30-39
	8. Стійкий, очевидний	21-29
	9. Критичний	0-20

Діагностика наочно-образного запам'ятовування [14, с.202-203].

Підберіть для занять з дітьми різноманітний наочний матеріал: іграшки, предмети, картинки із зображенням добре знайомих предметів, а також малознайомі предмети або їх зображення (по 10 у кожному наборі). Кількість наборів довільна, але не більше 3-4.

Завдання 1. Запропонуєте дитині розглянути пред'явлені іграшки і запам'ятати їх. Через деякий час запропонуєте пригадати і описати кожен. Зафіксуйте, які іграшки дитина запам'ятала і які ознаки змогла виділити й описати (колір, форму, деталі і т. п.).

Завдання 2. Пред'явите інший набір іграшок або картинок, запропонуєте кожен описати і запам'ятати. Проаналізуйте, як впливає опис іграшок на запам'ятовування і відтворення. Порівняйте отримані дані. Надалі завдання 1 і 2 можна варіювати, використовуючи різний матеріал. Головне завдання – навчити кожен дитину уважно розглядати об'єкт, що запам'ятовується, складати про нього точне детальне уявлення, описувати його якомога більш повно і при запам'ятовуванні, і при відтворенні. Оволодіння прийомами відображення образу є однією з головних умов успішності мнемічної діяльності дітей 4–5 років.

Гра «Складання речень» [14, с.262-263].

Мета: діагностика творчого образного мислення дітей 5–7 років. Дитині або дітям, якщо робота проводиться з групою, пропонується три слова, не пов'язані між собою за сенсом, наприклад «озеро», «олівець», «ведмідь». Дається завдання: скласти якомога більше речень, які б обов'язково включали всі ці три слова (можна міняти кількість і відмінок цих слів, а також використовувати інші слова). Треба попередити випробуваних, що час виконання завдання обмежений – 10 хв. при груповому занятті і 10-15 хв. при індивідуальній формі заняття.

Відповіді дітей можуть бути банальними: «Ведмідь викинув олівець в озеро», а можуть бути і складними, з введенням нових об'єктів: «Хлопчик узяв олівець і намалював ведмедя, який ловив рибу в озері». Відповіді можуть бути і по-справжньому творчими, цікавими: «Хлопчик, тонкий, як олівець стояв біля озера, яке ревіло, як ведмідь».

Ця гра розвиває здатність встановлювати зв'язки між предметами і явищами, творчо мислити, створювати нові цілісні образи з розрізнених предметів. Якщо дитина працює індивідуально, то хтось з дорослих (батьків, вихователів, вчителів) теж повинен придумати речення з даних слів і показати дитині, які ще можуть бути зв'язки між цими предметами.

При груповій формі роботи важливо вислухати всі придумані дітьми речення. Слід обов'язково заохотити малюків, що придумали

найоригінальніші речення. Але ще важливішим є розгорнуте обґрунтування, чому саме та або інша відповідь подобається або не подобається, цікава чи ні. Можна порекомендувати наступні групи слів для виконання даного завдання: річка, ручка, собака; дерево, тигр, людина; міст, людина, зошит і ін.

Якісна оцінка: за кожне речення ставляться бали від одного до трьох (за мірою оригінальності), бали підсумовуються і робиться загальний висновок про рівень розвитку творчого образного мислення дітей (низький – до 6 балів, середній – до 9 балів, високий – більше 10 балів).

Тест «Автопортрет» [18, с. 499-450].

Мета: вивчення особливостей самосвідомості, самооцінки особистості. Вік досліджуваного: з 12 років.

Процедура дослідження. Досліджуваному пропонується на аркуші паперу ручкою чи олівцем намалювати свій портрет. Час не обмежується. Обробка даних. Відомо, що автопортрет – це власне зображення людини. Для діагностичних цілей важливо, якою мірою автопортрет, як зображення його творця, вичерпує свою модель і обмежується нею, а також якими типологічними ознаками його можна відрізнити від інших зображень людей. Автори тесту пропонують для аналізу такі показники:

1. Зображення лише обличчя.
2. Зображення у вигляді погруддя.
3. Зображення на повний зріст.
4. Зображення у профіль.
5. Зображення анфас.
6. Схематичне зображення (вважається, що до такого типу зображення тяжіють особи інтелектуального складу, яким важливо отримати загальне уявлення про явище).
7. Реалістичне зображення (як правило, так малюють особи, яким притаманні педантичність, схильність до деталізації).
8. Методичне зображення (таке зображення виконують звичайно особи художнього складу – з розвиненою фантазією, творчими здібностями).
9. Автопортрет в інтер'єрі (вважається, що такі малюнки властиві особам зі схильністю до сюжетних описів, а також із спрямованістю на зовнішнє предметне оточення).
10. Більше як одне зображення – 2, 3 тощо.
11. Автопортрет на фоні пейзажу.
12. Автопортрет в емоційному стані (до таких малюнків схильні особи з підвищеною емоційністю і рефлексією власного стану. До того ж емоція, що переживається, часто є протилежною зображуваній).
13. Автопортрет у вигляді літературного персонажа.

14. Автопортрет у вигляді зображення, що перебуває у русі (такий тип малюнка характерний для осіб з виразними рухами, що захоплюються танцями, спортом тощо).

15. Розмір зображення.

16. Міра подібності до оригіналу за шкалою – 1, 2, 3.

18. Наявність штрихування – 1, 2, 3 (штрихування є показником тривожності).

19. Емоційна виразність зображення – 1, 2, 3. 20. Міра довершеності у змалюванні обличчя (наявність очей, носа, рота, брів, вії тощо).

Інтерпретація малюнків. Одержаний у результаті тестування матеріал можна упорядкувати за схемою Ріда, в якій співвідносяться малюнки з типологією індивідів за К.-Г. Юнгом:

– перелічувальний малюнок (зображення кількох автопортретів попри завдання намалювати один) – мислительний екстраверт;

– органічний малюнок (зображення на фоні живої природи, серед рослин, тварин) – мислительний інтроверт;

– гаптичний малюнок (зображення себе в емоційній атмосфері, створюваній ззовні) – сенсорний екстраверт;

– декоративний малюнок (зображення портрета в явно прикрашеному вигляді: у гарній рамці, з квітами та іншим декором) – емоційний екстраверт;

– імажинарний малюнок (зображення себе у вигляді якогось персонажа, взятого з літературно-художнього твору чи створеного власною уявою) – емоційний інтроверт;

– ритмічний малюнок (зображення, де підкреслюється рух) – інтуїтивний екстраверт;

– структурний малюнок (зображення себе «як є», тобто у природному вигляді: голова, руки, ноги тощо) – інтуїтивний інтроверт.

Діагностика рівня розвитку дрібної моторики, кінетичного, кінестетичного праксису

«Праксис поз за зоровим зразком» [4, с.253].

Методика виконання: Вчитель-логопед пропонує дитині почергово виконати зображені на малюнку пози пальців. Почергово обстежуються обидві руки. Після виконання кожної пози дитина вільно кладе руку на стіл. Для дитини із ЗНМ III рівня вчитель-логопед повторює показ поз пальців 3 рази.

Інструкція: «Розглянь уважно малюнки. Зараз ми з тобою спробуємо пограти пальчиками. Дивись уважно на мої пальці і повторюй за мною». Оцінка результатів за балами. 2 бали – дитина безпомилково виконала завдання; 1 бал – дитина під час виконання завдання зробила 1-2 помилки; 0

балів – дитина під час виконання завдання зробила більше 2-х помилок. Максимальна кількість балів за завдання – 2 бали.

Завдання № 2 «Оральний праксис». Методика виконання: Вчитель-логопед пропонує дитині, спостерігаючи за логопедом, виконати запропоновані артикуляційні та мимічні вправи. Для дитини із ЗНМ III рівня вчитель-логопед показує артикуляційні та мимічні вправи 3 рази.

Вправи для виконання: посмішка, витягування губ у трубочку, висунути язик прямо, підняти язичок до носа, облизати язичком спочатку верхню, а потім нижню губу, нахмуритися, підняти брови.

Інструкція: «Зараз ми з тобою спробуємо пограти в гру «гримаси». Дивись уважно на моє обличчя і повторюй за мною».

Оцінка результатів за балами: 3 бали – дитина безпомилково виконала завдання; 2 бали – дитина під час виконання завдання зробила 1-2 помилки; 1 бал – дитина під час виконання завдання зробила більше 2-х помилок; 0 балів – дитина не змогла виконати завдання. Максимальна кількість балів за завдання – 3 бали. Максимальна кількість балів за кінестетичний праксис – 5 балів.

Діагностика просторових уявлень дітей 5–7 років [14, с. 157-158].

Підготовка дослідження. Підібрати 5 іграшок (наприклад, лялька, зайчик, мишка, качка, лисиця) і малюнок із зображенням 9 предметів, які розташовані стовпчиком по 3; аркуш паперу в клітинку, олівець.

Проведення дослідження Дослідження проводиться індивідуально. Дитині пропонують виконати такі завдання.

1. Показати праву, ліву руку і ногу, праве і ліве вухо.
2. На столі перед дитиною розкладають іграшки таким чином: в центрі – мишка, справа – качка, зліва – заєць, спереду – лялька, позаду – лисиця і просять відповісти на питання про розташування іграшок: «Яка іграшка між качкою і зайчиком? Яка іграшка стоїть перед мишкою? Яка іграшка позаду мишки? Яка іграшка стоїть зліва від мишки? Яка іграшка справа від мишки?»
3. Дитині показують малюнок і запитують про розташування предметів: «Яка іграшка намальована всередині, зверху, знизу, в правому верхньому куті, в лівому нижньому куті, в правому нижньому куті?»
4. Дитину просять на аркуші паперу в клітинку намалювати в центрі – коло, зліва – квадрат, вище кола – трикутник, нижче – прямокутник, над трикутником – 2 маленьких кола, під трикутником – маленьке коло. Завдання дитина виконує послідовно.

5. Іграшки розташовують зліва, справа, спереду і позаду дитини на відстані 40-50 см. від неї, пропонують розповісти, де яка іграшка стоїть.

6. Дитині пропонують стати в центрі групової кімнати і розповісти, що знаходиться зліва, справа, спереду, ззаду від неї.

7. Завдання аналогічне попередньому, але виконується на вулиці.

Обробка даних. Підраховують показники правильності виконання завдань в процентах. Результати оформлюють у таблиці. Визначають, як залежать особливості сприймання простору з точки зору відліку, віддаленості об'єктів і віку дітей.

Таблиця

Просторові уявлення дітей

Вік дітей	Орієнтування на власному тілі	Орієнтування відносно себе	Орієнтування відносно предмету
5-6 років			
6-7 років			

Таблиця

Визначення просторового розташування різновіддалених предметів

Вік дітей	Орієнтування серед близько розташованих предметів	Орієнтування у груповій кімнаті	Орієнтування на вулиці
5-6 років			
6-7 років			

Методика «Обведи контур» [14, с. 255-257].

Дітям від 3 до 4 років показують малюнки і пояснюють, що завдання до цієї методики полягає в тому, аби за допомогою олівця або ручки якнайшвидше і як можна точніше відтворити на правій половині цього ж малюнка той контур, який представлений у його лівій частині. Всі лінії необхідно прагнути робити прямими і точно з'єднати кути фігур. Бажано також, аби контури фігур були відтворені в тих же самих місцях, де вони змальовані на малюнках – зразках у лівій частині. Оцінюватися у результаті виконання завдання будуть акуратність, точність і швидкість роботи. Оцінки даються в балах залежно від швидкості і якості (точність) виконання завдання.

10 балів – дитина витратила на виконання всього завдання менше ніж 90 сек., причому всі лінії прямі і точно сполучають кути фігур. Всі лінії слідуєть точно по заданих контурах.

8-9 балів – на виконання завдання пішло від 90 до 105 сек. При цьому має місце хоч би один з наступних недоліків: одна або дві лінії не є сповна прямими; у двох або в трьох випадках накреслені лінії не цілком правильно

сполучають кути фігур; від двох до чотирьох ліній виходять за межі контуру; від чотирьох до п'яти кутів сполучено неточно.

6-7 балів – на виконання всього завдання в цілому пішло від 105 до 120 сек. При цьому додатково виявлений хоч би один з наступних недоліків: три або чотири лінії непрямі; від чотирьох до шести кутів сполучено не цілком точно; від п'яти до шести ліній виходять за межі контуру; від шести до семи кутів сполучено не цілком точно.

4-5 балів – на виконання завдання витрачено від 120 до 135 сек. Є хоч би один з наступних недоліків: п'ять або шість ліній не є сповна прямими; від семи до десяти кутів сполучено не цілком правильно; є сім або вісім ліній, які не є сповна прямими; є від восьми до десяти кутів, які сполучені не цілком точно.

2-3 бали – на виконання завдання пішло від 135 до 150 сек. Відмічений хоч би один з наступних недоліків: від семи до десяти ліній непрямі; від одинадцяти до двадцяти кутів сполучено не цілком правильно; від дев'яти до вісімнадцяти ліній виходять за межі контуру; від одинадцяти до сімнадцяти кутів сполучено не цілком правильно. 0-1 бал – на виконання завдання пішло більше 150 сек. Майже всі лінії, за винятком однієї або двох, не є прямими; майже всі кути, за винятком одного або двох, сполучені неправильно. Висновки про рівень розвитку.

10 балів – дуже високий;

8-9 балів – високий;

4-7 балів – середній;

2-3 бали – низький;

0-1 бал – дуже низький.

*M-chat модифікований скринінговий тест на аутизм
для дітей раннього віку [12].*

M-CHAT створений для проведення скринінгового обстеження на порушення аутистичного спектру у дітей у віці від 16 до 30 місяців. M-CHAT може проводитися, як частина звичайного медичного обстеження дитини.

Головна мета використання M-CHAT – виявлення ризику наявності аутизму, однак, не всі діти, які виявляються при використанні даного методу, дійсно мають цей діагноз.

Обробка даних M-CHAT займає менше 2 хвилин. Діти, які отримали більше 3 балів за загальною шкалою, або набрали 2 критичних бала (питання 2, 7, 9, 13, 14, 15), повинні бути спрямовані на діагностичне обстеження до фахівців, до компетенції яких входить постановка діагноз

Аутизм у дітей раннього віку. Жоден скринінговий інструмент не має 100% достовірності отриманих даних.

Інструкція. Будь ласка, оцініть, наскільки наведені нижче висловлювання характеризують Вашу дитину. Якщо дана поведінка проявлялося рідко (ви бачили це всього один або два рази), відзначте, що дитині це не властиво.

1. Чи подобається дитині, коли її качають на руках, на колінах і т.д.?
2. Чи виявляє дитина інтерес до інших дітей?
3. Чи любить дитина дертися по предметам як по сходинках?
4. Чи любить дитина грати в хованки (ку-ку)?
5. Чи грала коли-небудь дитина понарошку, наприклад, говорив по телефону або качав ляльку або в щось інше?
6. Чи використовує дитина вказівний палець, щоб вказувати або просити чогось?
7. Чи використовує дитина вказівний палець, коли показує, проявляє інтерес до чогось?
8. Чи може дитина відповідним чином грати з дрібними іграшками (наприклад, машинками або кубиками), не просто засовуючи їх в рот, крутячи в руках або розкидаючи?
9. Чи приносила дитина коли-небудь Вам (батькам) предмети, щоб щось показати?
10. Чи може дитина дивитися Вам в очі більше 1-2 секунд?
11. Чи проявляла дитина коли-небудь понад чутливість до звуків (наприклад, закриваючи вуха)?
12. Посміхається дитина Вам або у відповідь на Вашу посмішку?
13. Імітує дитина, те, що Ви робите (наприклад, наслідує вираз Вашого обличчя)?
14. Чи повторює дитина своє ім'я, коли ви його гукаєте?
15. Якщо Ви вкажете на іграшку в кімнаті, чи подивиться на неї дитина?
16. Чи може дитина ходити?
17. Чи подивиться дитина на речі (предмети), на які дивитесь Ви?
18. Чи здійснює дитина незвичайні рухи пальцями на обличчі?
19. Чи намагається дитина залучати Вашу увагу до того, що вона робить?
20. Чи не виникало у Вас відчуття, що Ваша дитина має порушення слуху (глухий)?
21. Чи розуміє дитина те, що говорять інші люди?
22. Чи буває так, що дитина захоплена чимось чого не існує або безцільно бродить по кімнаті?

23. Чи дивиться дитина на Ваше обличчя, щоб перевірити Вашу реакцію, коли стикається з чимось незнайомим?

Підрахунок балів ведеться шляхом співставлення з ключем:

1. Ні
2. Ні
3. Ні
4. Ні
5. Ні
6. Ні
7. Ні
8. Ні
9. Ні
10. Ні
11. Так
12. Ні
13. Ні
14. Ні
15. Ні
16. Ні
17. Ні
18. Так
19. Ні
20. Так
21. Ні
22. Так
23. Ні.

«Методика діагностики показників і форм агресії» А. Баса, А. Дарки (адаптована А. Осницьким) [3, с.177-182].

Запитальник призначений для діагностики агресивних і несприятливих реакцій.

Інструкція: «Прочитуючи або прослуховуючи, нижче наведені твердження визначте, наскільки вони відповідають вашому стилю поведінки та способу життя. Виберіть одну з чотирьох можливих відповідей: «так», «мабуть, так», «мабуть ні», «ні»».

1. Часом не можу справитися з бажанням комусь нашкодити.
2. Іноді можу попліткувати про людей, яких не люблю.
3. Легко дратуюся, але і легко заспокоююся.
4. Якщо мене не попросити по доброму, то прохання не виконаю.
5. Не завжди отримую те, що мені належить.
6. Знаю, що люди говорять про мене за мою спиною.
7. Якщо не схвалюю вчинки інших людей, даю їм це відчути.

8. Якщо вдається обдурити когось, відчуваю докори сумління.
9. Мені здається, що я не здатний вдарити іншу людину.
10. Ніколи не дратуюся настільки, щоб розкидати речі.
11. Завжди поблажливий до чужих недоліків.
12. Коли встановлене правило не подобається мені, хочеться порушити його.
13. Інші майже завжди вміють використовувати сприятливі обставини.
14. Мене насторожують люди, які ставляться до мене більш дружелюбно, ніж я цього чекаю.
15. Часто буваю не згоден з людьми.
16. Іноді з'являються думки, яких я соромлюся.
17. Якщо, хто-небудь ударить мене, я не відповім йому тим же. *
18. У роздратуванні ляскаю дверима.
19. Я більш дратівливий, ніж здається з боку.
20. Якщо хтось показує лідерство, я поступлю йому наперекір.
21. Мене трохи засмучує моя доля.
22. Думаю, що багато людей не люблять мене.
23. Не можу втриматися від суперечки, якщо люди не згодні зі мною.
24. Ті, хто уникають роботи, повинні мати відчуття провини.
25. Хто ображає мене, або мою сім'ю, напрошується на сварку.
26. Я не здатний на грубі жарти.
27. Мене охоплює лють, коли наді мною насміхаються.
28. Коли люди демонструють лідера, я роблю все, щоб вони не зазнавалися.
29. Майже щотижня бачу кого-небудь з тих, хто мені не подобається.
30. Багато хто заздрить мені.
31. Вимагаю, щоб люди поважали мої права.
32. Мене засмучує те, що я мало роблю для своїх батьків.
33. Люди, які постійно «дістають» нас, заслуговують на те, щоб їм робити зауваження.
34. Від злості іноді буваю похмурим.
35. Якщо до мене ставляться гірше, ніж я того заслуговую, я не засмучуюся.
36. Якщо хтось намагається вивести мене із себе, я не звертаю на нього уваги.
37. Хоча я і не показую цього, іноді мене гризе заздрість.
38. Іноді мені здається, що наді мною насміхаються.
39. Навіть якщо я злюся, то не використовую грубих висловів.
40. Хочеться, щоб мої гріхи були прощені.

41. Рідко даю здачі, навіть якщо хтось вдарить мене.
42. Ображаюсь, коли іноді виходить не по-моєму.
43. Часом люди дратують мене своєю присутністю.
44. Немає людей, яких би я по-справжньому ненавидів.
45. Мій принцип «Ніколи не довіряй незнайомим».
46. Якщо хтось дратує мене, готовий сказати йому все, що про нього думаю.
47. Роблю багато такого, про що згодом шкодую.
48. Якщо розгніваюсь, можу кого-небудь вдарити.
49. З десяти років у мене не було спалахів гніву.
50. Часто відчуваю себе пригнічено.
51. Якби інші знали, що я відчуваю, мене б вважали людиною, з якою нелегко ладнати.
52. Завжди думаю про те, які таємні причини змушують людей робити щось приємне для мене.
53. Коли кричать на мене, кричу у відповідь.
54. Невдачі засмучують мене.
55. Б'юся не рідше, і не частіше, за інших.
56. Можу згадати випадки, коли був настільки злий, що хапав першуліпшу під руку річ і ламав її.
57. Іноді відчуваю, що готовий першим почати бійку.
58. Часом думаю, що життя зі мною вчиняє несправедливо.
59. Раніше вважав, що більшість людей говорить правду, але тепер цьому не вірю.
60. Сварюся тільки зі злості.
61. Коли роблю неправильно, мене мучить совість.
62. Якщо для захисту своїх прав потрібно застосувати фізичну силу, я застосовую її.
63. Іноді проявляю свій гнів тим, що стукаю по столу.
64. У ставленні до людей, які мені не подобаються, буваю грубуватий.
65. У мене немає ворогів, які хотіли б мені нашкодити.
66. Не вмю поставити людину на місце, навіть якщо вона цього заслуговує.
67. Часто думаю, що живу неправильно.
68. Знаю людей, які здатні довести мене до бійки.
69. Не засмучуюся через дрібниці.
70. Мені рідко приходить в голову думка про те, що люди намагаються розлютити, або образити мене.

71. Часто просто погрожую людям, не збираючись приводити погрози у виконання.

72. Останнім часом я став занудою.

73. У суперечці часто підвищую голос.

74. Намагаюся приховувати негативне ставлення до людей.

75. Краще погоджуся з чимось, ніж стану сперечатися.

При обробці даних у звичайних умовах відповіді «так» і «мабуть, так» об'єднуються (підсумовуються, як відповіді «так»). Так само, як і відповіді «ні» і «мабуть, ні» (підсумовуються як відповіді «ні»).

Ключ 1 для обробки результатів тестування за запитувальником:

«1» Фізична агресія (к=11) 1+,9-,17-,25+,33+,41+,48+,55+,62+,68.

«2» Вербальна агресія (к=8) 7+,15+,23+,31+,39-,46+,53+,60+,66-,71+,73+,74-,75-.

«3» Непряма агресія (к=13) 2+,10+,18+,26-,34+,42+,49-,56+,63+.

«4» Негативізм (к=20) 4+,12+,20+,28+,36-.

«5» Роздратування (к=9) 3+,11-,19+,27+,35-,43+,50+,57+,64+,69-,72+.

«6» Підозрілість (к=11) 6+,14+,22+,30+,38+,45+,52+,59+,65-,70-.

«7» Образа (к=13) 5+,13+,21+,29+,37+,44+,51+,58-.

8» Почуття провини (к=11) 181 8+,16+,24+,32+,40+,47+,54+,61+,67+.

Ключ 2 з бланком для аналізу результатів

1	2	3	4	5	6	7	8
1+	2+	3+	4+	5+	6+	7+	8+
9-	10+	11-	12+	13+	14+	15+	16+
17-	18+	19+	20+	21+	22+	23+	24+
25+	26-	27+	28+	29+	30+	31+	32+
33+	34+	35-	36-	37+	38+	39-	40+
41+	42+	43+		44+	45+	46+	47+
48+	49-	50+		51+	52+	53+	54+
55+	56+	57+		58+	59+	60+	61+
62+	63+	64+			65-	66-	67+
68+		69-			70-	71+	
		72+				73+	
						74-	
						75-	
11	13	9	20	13	11	8	

Інтерпретація результатів. Номери питань із знаком «-» вимагають і реєстрації відповіді з протилежним знаком: якщо була відповідь «так», то ми її реєструємо як відповідь «ні», якщо була відповідь «ні», реєструємо як відповідь «так». Сума балів, помножена на коефіцієнт, зазначений у дужках при кожному параметрі агресивності, дозволяє отримати зручні для

зіставлення нормовані показники, що характеризують індивідуальні і групові результати (нульові значення не прораховуються).

Сумарні показники: («1» + «2» + «3»): 3 = ІА – індекс агресивності;

(«6» + «7»): 2 = ІВ – індекс ворожості.

Запитальник виявляє також показники різних форм агресії:

1. Використання фізичної сили проти іншої особи – фізична агресія.
2. Прояв негативних відчуттів, як через форму (сварка, крик, вереск), так і через зміст словесних звернень до інших осіб (погроза, прокляття, лайка) – вербальна агресія.

3. Використання, обхідним шляхом, спрямованих проти інших осіб пліток, жартів і прояв не спрямованих, невпорядкованих вибухів люті (крик, тупання ногами і т. п.) – непряма агресія.

4. Опозиційна форма поведінки, спрямована, звичайно, проти авторитету та керівництва, яка може наростати від пасивного опору до активних дій проти вимог, правил, законів – негативізм.

5. Схильність до роздратування, готовність при щонайменшому збудженні вилитися у запальність, різкість, грубість – роздратування.

6. Схильність до недовіри і настороженого ставлення до людей, які ґрунтуються на переконанні, що оточуючі мають намір заподіяти шкоду – підозрілість.

7. Прояви заздрощів й ненависті до оточуючих, зумовлені почуттям гніву, невдоволення кимось, або всім світом, за дійсні, або уявні, страждання – образа.

8. Ставлення і дії по відношенню до себе і оточуючих, що виникають з можливого переконання самого обстежуваного в тому, що він є поганою людиною, поводить себе недобре (шкідливо, злобно або безсовісно) – аутоагресія, або почуття провини.

Запитувальник не вільний від мотиваційних спотворень (наприклад, у зв'язку з соціальною бажаністю). Потребує додаткової перевірки на надійність одержаних результатів (або за допомогою ретест, або за допомогою інших методик).

«Тест-опитувальних поведінки в конфліктній ситуації» К. Томас [3, с.315-320].

Термін «вирішення конфліктів» передбачає можливість і необхідність розв'язання, або елімінування конфліктів. На думку К. Томаса, акцент повинен бути зміщений з елімінування на керування конфліктами. Увага дослідників концентрується на таких аспектах конфліктів:

- а) які форми поведінки в конфліктних ситуаціях характерні для людей;
- б) які з них є продуктивнішими або деструктивнішими;

в) як можна стимулювати продуктивну поведінку.

Для опису типів поведінки людей у конфліктних ситуаціях К. Томас визнає правомірним застосувати двовимірну модель регулювання конфліктів. Першою базовою змінною в цій моделі є кооперація, пов'язана з увагою людини до інтересів інших людей, задіяних у конфліктах. Другою базовою змінною виступає наполегливість, для якої характерний акцент захисту власних інтересів.

За цими двома головними вимірами К. Томас виділяє такі способи регулювання конфліктів.

Змагання (конкуренція) – як прагнення досягти задоволення своїх інтересів коштом іншого.

Пристосування (підпорядкування) – антипод змагальності, принесення в жертву власних інтересів заради інших людей.

Компроміс – укладання угоди завдяки обопільному й вимушеному усвідомленню не лише своїх інтересів, а й інтересів протилежної сторони.

Уникнення – як відсутність готовності до кооперації, так і відсутність тенденції до досягнення власних цілей.

Співробітництво (консенсус) – коли учасники ситуації знаходять альтернативи, що повністю задовольняють інтереси двох сторін.

К. Томас вважає, що уникаючи конфлікту жодна сторона не досягає успіху; при таких формах поведінки, як конкуренція, пристосування та компроміс, або один з учасників опиняється у виграві, а інший програє, або двоє програють, оскільки йдуть на компромісні поступки. І лише в ситуації співробітництва обидві сторони здобувають виграв.

У своєму запитальнику К. Томас описує кожний з п'яти наведених і можливих варіантів поведінки людини в конфліктній ситуації, пропонуючи щоразу два варіанти реагування. У різноманітних комбінаціях вони зблоковані в 30 пар, у кожній з яких респонденту пропонують обрати те судження, яке є найбільш типовим для характеристики його поведінки.

Блан опитувальника.

	А	Б
1.	Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за вирішення спірного питання.	Замість того, щоб обговорювати те, в чому ми розходимося, я стараюся звернути увагу на те, з чим ми обидва згодні.
2.	Я стараюся знайти компромісне рішення.	Я намагаюся залагодити справу з урахуванням інтересів іншого і моїх власних
3.	Зазвичай я наполегливо прагну досягти свого.	Я стараюся заспокоїти іншого і, найголовніше, зберегти наші відносини.

4.	Я намагаюся знайти компромісне рішення.	Іноді я жертвую своїми власними інтересами заради інтересів іншої людини.
5.	Залагоджуючи суперечливу ситуацію, я весь час стараюся знайти підтримку у іншого.	Я намагаюся зробити все, щоб уникнути зайвої напруженості, від якої немає ніякої користі.
6.	Я намагаюся уникнути виникнення прикроців для себе.	Я намагаюся добитися свого.
7.	Я намагаюся відкласти розв'язання спірного питання з тим, щоб згодом вирішити його остаточно.	Я вважаю за необхідне в чомусь поступитися, щоб домогтися головного.
8.	Зазвичай я наполегливо прагну домогтися свого.	Я насамперед стараюся ясно визначити те, в чому полягають всі спірні інтереси і питання.
9.	Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності, що виникають.	Я роблю зусилля, щоб домогтися свого.
10.	Я твердо прагну досягнути свого.	Я намагаюся знайти компромісне рішення
11.	Я насамперед стараюся ясно визначити те, в чому полягають всі спірні інтереси і питання.	Я стараюся заспокоїти іншого, і головним чином, зберегти наші відносини.
12.	Загалом я уникаю позиції, яка може викликати суперечки.	Я даю можливість іншому в деяких питаннях залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.
13.	Я пропоную середню позицію.	Я наполягаю, щоб було зроблено по-моєму.
14.	Я повідомляю іншому свою точку зору і запитую про його погляди.	Я намагаюся показати іншому логіку і перевагу моїх поглядів.
15.	Я стараюся заспокоїти іншого, і головним чином, зберегти наші відносини.	Я стараюся зробити все необхідне, щоб уникнути напруженості.
16.	Я стараюся не зачепити почуттів іншого.	Я намагаюся переконати іншого в перевагах моєї позиції
17.	Зазвичай я наполегливо стараюся домогтися свого.	Я стараюся зробити все, щоб уникнути напруженості, від якої немає ніякої користі.
18.	Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.	Я даю можливість іншому в чомусь залишитися при своїй думці, якщо він також іде мені назустріч.
19.	Я, насамперед, стараюся ясно визначити те, в чому полягають всі спірні інтереси і спірні питання.	Я стараюся відкласти розв'язання спірного питання з тим, щоб згодом вирішити його остаточно.
20.	Я намагаюся негайно подолати наші розбіжності.	Я стараюся знайти найкраще поєднання здобутків і втрат для нас обох.
21.	У процесі веденні переговорів, я стараюся бути уважним до бажань іншого.	Я завжди схиляюся до відвертого обговорення проблеми.

22.	Я намагаюся знайти позицію, яка знаходиться посередині між моєю думкою і точкою зору іншої людини	Я відстоюю власні інтереси.
23.	Як правило, я заклопотаний тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.	Іноді я надаю можливість іншим взяти на себе відповідальність за розв'язання спірного питання.
24.	Якщо позиція іншого здається йому дуже важливою, я постараюся піти назустріч його бажанням.	Я прагну переконати іншого прийти до компромісного рішення.
25.	Я намагаюся показати іншому логіку і перевагу моїх поглядів.	У процесі ведення переговорів, я прагну бути уважним до бажань іншого.
26.	Я пропоную середню позицію.	Я майже завжди заклопотаний тим, щоб задовольнити бажання кожного з нас.
27.	Переважно уникаю позиції, яка може викликати суперечки.	Якщо це зробить іншого щасливим, я дам йому можливість наполягти на своєму.
28.	Зазвичай я наполегливо прагну добитися свого.	Влагоджуючи ситуацію, здебільшого, я стараюся знайти підтримку у іншого.
29.	Я пропоную середню позицію.	Думаю, що не завжди варто хвилюватися через якісь розбіжності, що виникають.
30.	Я стараюся не зачепити почуттів іншого.	Я завжди займаю таку позицію в дискусійному питанні, щоб ми спільно з іншою зацікавленою людиною могли досягти успіху.

Ключ запитальника

№	Змагання	Співробітництво	Компроміс	Уникнення	Пристосування
1.				А	Б
2.		Б	А		
3.	А				Б
4.			А		Б
5.		А		Б	
6.	Б			А	
7.			Б	А	
8.	А	Б			
9.	Б			А	
10.	А		Б		
11.		А			Б
12.			Б	А	
13.	Б		А		
14.	Б	А			
15.				Б	А
16.	Б				А
17.	А			Б	
18.			Б		А
19.		А		Б	

20.		А	Б		
21.		Б			А
22.	Б		А		
23.		А		Б	
24.			Б		А
25.	А				Б
26.		Б	А		
27.				А	Б
28.	А	Б			
29.			А	Б	
30.		Б			А

Кількість балів, отриманих індивідом за кожною шкалою, діагностує характерну для нього тенденцію прояву відповідних форм поведінки у конфліктних ситуаціях. Тест можна застосовувати у груповому варіанті, як у поєднанні з іншими тестами, так і окремо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптація у дітей 1, 5, 10 класах / [упоряд. Т. Червонна]. К.: Шкільний світ, 2008. 128 с.
2. Андрейко Б. В. Несприятливий прогноз розвитку дитини раннього віку як чинник порушення емоційного стану батьків: дис. ... канд. психол. наук (доктора філософії), спец.: 19.00.08 – спеціальна психологія. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2018. 348 с.
3. Баклицька О. П. Психодіагностика. Психологічний практикум [Текст]: навч. посібн. / Баклицька О. П., Баклицький І. О., Сірко Р. І., Слободяник В. І. Львів : СПОЛОМ, 2015. 464 с.
4. Войтюк І. В. Корекція мислення дітей старшого дошкільного віку з інтелектуальними порушеннями засобами нетрадиційної зображувальної діяльності: дис.... канд. пед. наук, спец.: 13.00.03 – корекційна педагогіка. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2020. 330 с.
5. Діагностика готовності дітей до школи / [упоряд.: О. Дєдов]. Хотин, 2014. 194 с.
6. Журавльова Л. С. Методика логопедичного скринінгу: навч.-метод. посібник. Мелітополь: ФОП Однорог Т. В., 2020. 80 с.
7. Журавльова Л. С. Комплексна діагностика та корекція мовленнєвого розвитку молодших школярів із дисграфією: дис.... д-ра пед. наук, спец.: 13.00.03 – корекційна педагогіка. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2021. 706 с.
8. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації навчання осіб з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої освіти у 2020/2021 навчальному році. Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 31 серпня 2020 р. № 1/9-495 URL: /C:/Users/HOME/Downloads/5f4f3994b43e6123926374.pdf
9. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: Монографія. К.: «Самміт-Книга», 2009. 272 с.
10. Кузьма М. І. Основи психодіагностики пізнавального розвитку учнів молодших класів: метод. посіб. М. І. Кузьма, М. І. Талапканич, В. В. Химинець. Ужгород, 1994. 135 с.
11. Мартинчук О. В. Теорія та практика підготовки фахівців зі спеціальної освіти до професійної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі: автореф. дис.... д-ра пед. наук, спец.: 13.00.03 – корекційна

педагогіка. Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України. Київ, 2019. 43 с.

12. М-СНАТ модифікований скринінговий тест на аутизм для дітей раннього віку. Електронний ресурс. URL: <https://dytpsyholog.com/2015/08/31/m-chat-%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D1%84%D1%96%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%8>

13. Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. К.: Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

14. Палій А. А. Методи діагностики психічного розвитку дітей. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2013. 430 с.

15. Пашнєв Б. К. Психодіагностика обдарованості. Х.: Основа; Тріада+, 2007. 128 с.

16. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 38–39. Ст. 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

17. Психодіагностика / [упоряд. Л. Терлецька, О. Главник]. К.: Шк. Світ, 2002. 112 с.

18. Психологу для роботи. Діагностичні методики: збірник [Текст] Уклад. М. В. Лемак, В. Ю. Петрище. Вид. 2-ге, виправл., Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. 616 с.

19. Теорія і практика інклюзивної освіти [навчально-методичний посібник] / Упорядник Бондар К. М. [2-ге вид., доп.]. Проект «Підтримка інклюзивної освіти у м. Кривий Ріг», 2019. 170 с.

20. Тест Сімейна соціограма [Електронний ресурс]. URL: <http://dytpsyholog.com/2015/03/24/тест-сімейна-соціограма>.

21. В. В. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник, УМО НАПН України. Харків: «Федорко», 2014. 408 с.

22. Чала Ю. М., Шахрайчук А. М. Психодіагностика: навчальний посібник. Харків: НТУ «ХП», 2018. 246 с.

23. Черніченко Л. А. Підготовка майбутніх логопедів до інноваційної діяльності в умовах інклюзивної дошкільної освіти: дис.... д-ра філософії, спец.: 011 – освітні, педагогічні науки. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2020. 330 с.

Підписано до друку 1.09.2021 р. Формат 60x90/16.
Папір офсет. Друк цифр. Ум. друк. арк. 7.
Наклад 100. Зам. № 2711.

Віддруковано в ТОВ “Поліграфцентр “Ліра”:
88000, м. Ужгород, вул. Митрака, 25

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ЗТ №24 від 7 листопада 2005 року.